M. ARCYBAŠEV:

REVOLUCIONARCI

(TRI PRIPOVJESTI IZ RUSKE REVOLUCIJE)

PREVEO A. KRBAVAC

DRUGO IZDANJE.

MODERNA KNJIŽNICA
SVEZAK 13.

MODERNA KNJIŽNICA

M. Arcybašev:

Revolucijonarci.

(Tri pripovijesti iz ruske revolucije.)

Preveo A. Krbavac.

Drugo izdanje.

TISAK HRVATSKOG ŠTAMPARSKOG ZAVODA D. D. U ZAGREBU.
SVEZAK XIII.

RADNIK ŠEVYRJOV.

U to vrijeme pak dodjoše neki i kazaše za Galilejce, kojih krv pomiješa Pilat sa žrtvama njihovim.

I odgovarajući Isus reče im: Mislite li, da su ti Galilejci bili najgrješniji od svih Galilejaca, jer tako postradaše?

Ne, kažem vam, nego ako se ne pokajete, svi ćete tako izginuti.

Luk. 13, 1—3.

I.

Na stubama se, u sumračju, ozdol gore pod krovom zgusnula neprozirna magla; prozori se na stubištu istakoše kao mutne mrlje. Netko je pozvonio pred jednim stanom.

Iza musavih, krpama od voštenoga platna obloženih vrata odjekne glas staroga zvonca i dugo se ne primiri; njegovo zujanje, zamirući kao muha, što se zaplela u paučinu, dugo se još tužilo nad gorkim svojim udesom.

Nitko nije došao; čovjek stajaše ne mičući se i uprav kao stup. Njegova se pojava tamnije isticala u mraku. Mršava mačka, nevidljivo se spustivši po ogradi stuba, nije se na njega ni osvrtala, tako je bio miran. Nešto neprijatno bilo je na njemu: dobri i veseli ljudi, koji dolaze otvorena srca, ne stoje ovako.

Mirno i hladno bijaše na stubama, a u pustoj tami dizao se zadah plijesni: smradne isparine velike najamne kućerine, što je od podruma do potkrovlja krcata gadnim, bolesnim, gladnim i pijanim ljudima. Što se čovjek više uspinjao, to je gušća bila magla, te se činilo, da je to magla sama načinila onu neprijatnu, crnu sjenu, pošto se zgusnula u čovječju spodobu.

U daljini su čegrtale droške, zvoncala tramvajska kola; iz dubine nepopločenog dvorišta dopirahu oštri ogorčeni glasovi; no ovdje gore bilo je mrtvo i tiho. Zatim zalupiše dolje kućna vrata, a tutanj se razidje stepenicama i po cijeloj kući.

Odjeknuše koraci. Čulo se, kako netko ulazi sve više i više, kako naglo zaokreće na odsječcima stepenica i onda opet svakim korakom uzima po dvije stube najedamput. Kad su ti koraci dospjeli na zadnji odsječak i ispred tmurnih mrlja, gdje je bio prozor, prodje tamna sjenka, učini čovjek pred vratima kretnju, kao da će joj poći u susret.

— Tko je tu? — vikne nehote pridošlica glasom, u kome zvučaše više od jednostavnog straha.

— Ima li ovdje soba za iznajmiti? Je li vam možda poznato? — pitaše strogo i odsječeno čovjek ispred vrata.

— Ah! Soba? . . . Uistinu ne znam . . . Mislim, da jest. Ali pozvonite zaboga!

— Već sam zvonio.

— O, kod nas se to mora ljudski. Vidite, ovako!

On se pipajući maši za zvoncem i povuče svom snagom. Zvono nije najprije ni zadrhtalo, nego upravo zakriči, a onda smjesta zamukne, kao da se neka limena kutija sa graškom skotrljala niza stube i odjednom zapela o zid. Onda iznutra zašuška, a na vratima se u traku žutoga svjetla pojavi sijeda glava stare žene.

— Maksimova, netko tu pita za vašu sobu, — razjasni pridošlica, dugi, mršavi student. On prodje prvi kroz hodnik, u kome je zrak bio kiseo i zaparen, kao u musavom predvorju kakova kupališta. On nije dalje slušao, što je starica govorila, nego se povuče hodnikom, pokraj sanduka i zastora, iza kojih se nešto micalo, te se izgubi u svoju sobu. Tek kad je odložio svoje stvari i ostao u crvenoj seljačkoj bluzi otvorene ogrlice i bez pojasa, sjeti se opet novoga stanara, te zapita staru, koja mu je donijela kipući samovar:

— No, Maksimova, jeste li se riješili sobe?

— Iznajmila sam ju, hvala bogu, Sergej Ivanović. Za šest rubalja iznajmila. Ja mislim, da je to miran stanar.

— Zašto?

Stara ga pogleda bijelim, gotovo slijepim očima i reče, pošto je uvukla suhe tamne usne:

— Šezdesetipet godina živim već na svijetu, Sergej Ivanović, i vidjela sam svakakovih ljudi. Oslijepila sam od gledanja, — doda gorko i učini zlovoljnu kretnju.

Student pogleda nehote u njene oči, htjede nešto reći, ali se suzdrži, no kad je otišla, pokuca na pokrajna vrata i vikne:

— Čujte, gospodin susjed, ne biste li čašicu čaja, je li?

— Vrlo rado, — odvrati oštar glas.

— Onda dodjite, molim vas, prijeko.

Student sjedne k stolu, natoči dvije čaše blijedoga čaja, primakne šećer i obrne se k vratima.

Srednje veličine, mršav, neobično plav mladi čovjek stupi unutra. Njegova pojava izazivaše čudan utisak, kao da se neprestano i preko volje htjela da uzdigne u vis, a glavu da zabaci unatrag.

— Nikolaj Ševyrjov, — reče tvrdom jasnoćom.

— Aladjev, — odvrati domaćin i prijazno se smiješeći stisne ruku gostu.

Učinio je to sasvim na seljačku: nespretnom prijaznošću i dulje no što je bilo potrebno. I inače bio je on sa svojim pogrbljenim, širokim ledjima, sa spuštenim ramenima, dugim rukama i širokim dlanovima, sa dugonosim profilom, kao u kakove svetačke slike, tankim podbratkom i okruglo podrezanom kosom, sličan seljačkom momku, kakvomu tesaru iz Pskova ili Novgoroda. Poznato muklim, dubokim glasom, koji je zvučao vrlo odredjeno, a ipak dobroćudno, reče:

— Lijepo, sjednite, pit ćemo čaj i pročavrljati malo.

Ševyrjov sjedne; on se kretao brzo i sigurno, no njegovo je tijelo i dalje ostalo ukočeno i odbijajući.

Njegove sive olovne oči gledahu hladno i nepronicavo. U njemu ne bijaše ni truna one pritišane radoznalosti, koja se opaža i kod najrazuzdanijih ljudi, kad se prvi puta nadju kod sasvim tudjih ljudi. I Aladjev je znao, promatrajući ga, da se taj Ševyrjov ne će ni sebi ni onom nečem naročitom, što leži na dnu njegove zatvorene duše, nipošto izneviti.

„Taj je momak zanimiv", pomisli.

— No, a vi — kako? Istom prispjeli? — zapita Aladjev.

— Da, — upravo danas iz Helsingforsa.

— A gdje su vam stvari?

— Stvari nemam uopće. Samo . . . tako, jastuk, čebe i nekoliko knjiga.

Kod zadnjih riječi pogleda Aladjev gosta osobito pažljivo i prijazno.

— A . . . ako smijem pitati . . . čime se bavite?

— Naravno, da smijete . . . Ja sam radnik, kovinar. Došao sam, da tražim posla. Tvornica je slučajno zatvorena.

— Dakle — — besposlen?

— Da, — odvrati Ševyrjov, a glas mu zazvoni čudno.

— Sad su ovdje mnogi bez posla, — primijeti Aladjev sažalno, — bit će teško za vas.

— Uvijek je teško, — odgovori Sevyrjov ravnodušno, —

uskoro će biti ali onima teško, kojima je danas lako, — dometne prijetećim prizvukom.

Aladjev ga radoznalo pogleda.

— Lalala! — pomisli on, — taj deran nije baš čist. Valja toj stvari doći do dna. Taj je sumnjiv.

Ševyrjov je očito zapazio čudan izraz, kojim su lukave seljačke očice domaćinove preletjele preko njegova lica, te obori oči na čašu.

— . . . Vi ste valjda student i pišete nešto? — reče brzo.

Aladjev pocrveni malo.

— Po čemu to sudite? Naime da pišem?

Ševyrjov se smiješio i njegov smiješak bijaše mnogo prijazniji. nego se po njegovu samosvijesnu držanju moglo očekivati.

— To bar nije teško, — razjasni on: — po zidovima vise vam slike pjesnika, na policama hrpe knjiga, na stolu ispisani papiri, pod stolom zgužvani i rastrgani listovi. Po tomu se odmah vidi.

Aladjev se nasmije glasno, ali ga još pozornije uze na oko.

Pogled mu postade lukav, ali opet na seljačku: moglo se vidjeti, kako hoće da bude prepreden.

— Ispravno, tako je . . . Vi ste, kako vidim, dobar posmatrač.

Ševyrjov ćutaše.

Aladjev pripali debelu cigaretu i posmatraše pozorno svoga gosta kroz dim.

Ševyrjov je sjedio uspravno i cijelo vrijeme motao palcima. Na njegovu licu ležalo je nešto sasvim osobito, što ga je činilo različnim od tisuća lica, što se dnevno vide. A lukave seljačke očice Aladjevljeve odmah su ulovile tu osobitu crtu: nerazumljiva zakopčanost i prikriveni razbor. Već opreka izmedju ukočenog držanja cijeloga tijela i skoro nevidjive ali neobične gipkosti prstiju upala mu je u oči. I što je više na to pazio, to je jača bivala njegova sumnja i to se dublje uvlačila u njegovu dušu nesvijesna simpatija i instinktivno poštovanje prama tom stranom čovjeku.

On stisne oči, kao od dima, i reče tobože nehajno, ali ipak dvomisleno:

— Dar promatranja rijedak je talenat . . .

Ševyrjov ne odgovori odmah, tek mu se prsti stadoše brže micati. Činilo se, kao da i ne kani odgovoriti, ali nakon kratke šutnje zabaci naglo glavu gore, pogleda Aladjeva ukočeno i hladno i reče nakrivivši malo usne:

— Razumijem vas.

— Kako? — Aladjev se protiv svoje volje zbuni.

— Vi se trudite, da otkrijete, nisam li ja špijun . . . Ne, budite bez brige. I zašto bi . . . uostalom, ja vas nisam tjerao, da govorite, niti sam svojevoljno došao k vama.

— Ah, što se izgovarate, — upade Aladjev živahno, ali sav pocrveni.

Ševyrjov se opet nasmiješi. Doista, njegovo je lice uslijed smiješka postalo sasvim drugačije, mekano i gotovo nježno.

— No, a zašto da ne . . . To je na dlanu . . . Ali da sam špijun, to bih već po vašim pitanjima morao znati, da se imate razloga bojati.

Aladjev ga promatraše jedan čas sasvim zbunjen, pogladi se zatim po šiji, nasmiješi široko i učini rukom beznadnu kretnju.

— No, neka vam. Kriv sam. Tu se ne da braniti . . . Vi znate i sami, kako je danas . . . Ali sakrivati nemam ništa.

— Ja sam rekao b o j a t i, a vi govorite o sakrivanju. Dakle, ipak nešto imate.

Ševyrjov se smijao.

Aladjev otvori široko oči i zamisli se.

— Tja . . . — reče lagano. — No ipak, oprostite, od vas bi mogao postati izvrstan špijun. Jedan sa psihologijom.

— Moguće, — dopusti Sevyrjov ozbiljno, ali s prizvukom nezadovoljstva. — A što pišete? — zapita sa jasnom željom, da svrne razgovor na drugo.

Aladjev pocrveni, kao da ga je tko ulovio na svježem činu. — Da — tako . . . ja istom počinjem. Dvije su mi pripovijesti uostalom već štampane . . . tako pomalo, hvale ih. — Zadnje je riječi dometnuo ne dižući očiju i tobože nehajno, ali naivni ponos i zadovoljstvo odrazi se i protiv volje dosta jasno u njegovu glasu.

— Znam. Čitao sam ih. Nisam odmah mislio na to; onda sam se tek sjetio vašeg imena. Pišete o seljačkom životu. Sjećam se.

Domaćin i gost ćutahu neko vrijeme. Ševyrjov je nepomično piljio u čašu i brzo motao palcima rukû, što su ležale na koljenima. Aladjev bijaše očito zbunjen. Spopala ga silna želja da pita, kako su se Ševyrjovu svidjele njegove pripovijesti. On je bio potpuno uvjeren, da ne piše za obrazovanu publiku, nego upravo za radnike i seljake. Nekoliko je puta dapače otvorio usta, ali se nije mogao odlučiti. Zatim uzme u usta cigaretu, zažmirka i stade vrlo pozorno

motriti plamen, ali još prije, nego je zapušio, upita namještenim nemarom:

— No, pa kako su vam se svidjele moje stvari?

— Zašto ne, — reče Ševyrjov, — pisane su vrlo snažno... Sočno!

Aladjev pocrveni, te uzalud nastojaše da sakrije zadovoljni djetinji smiješak.

— Samo što suviše idealizujete ljude, — dometnu Ševyrjov.

— Kako? — zapita Aladjev uzrujano.

— Ako se ne varam, polazite sa stajališta, da uz zdrav razbor i jasnu sposobnost rasudjivanja nema rdjavih ljudi. Da samo izvanjske okolnosti, koje se dadu ukloniti, priječe ljuđe, da budu dobri. Ja u to ne mogu vjerovati. Čovjek je od naravi oduran. Naprotiv, upravo nepovoljne okolnosti su potrebne, da vas nekoliko... ali samo nekoliko... učine dobrim ljudima.

Aladjev bijaše razočaran. U tom je bio temelj čitavog njegova budućeg pisanja i on je čvrsto i jednostavno vjerovao, ne tražeći dokaza, u svoje ideje, kako vjeruje seljak u Boga.

— Što vi to govorite? — vikne on.

— Ono, što mislim! — odgovori Ševyrjov sa željeznom nepokolebivošću. — Ja sam radnik i znam to dobro.

U njegovu je glasu drhtalo, silom je susprezao bolno ogorčenje, i odjednom se Aladjev sažali nad njim.

— Vi ste zacijelo provodili vrlo težak život... i to vas je ogorčilo. Ali nije moguće, da vjerujete u ono, što tvrdite. To sliči, oprostite, na mržnju prema ljudima!

— Ja se te riječi ne bojim, — odvrati on hladno: — ja uistinu mrzim na ljude, ali ono, što vi zovete ogorčenjem, tome ja velim iskustvo.

— A zašto?

— Jer hoću da vidim istinu, koju ljudi tvrdokorno nastoje da sakriju sami pred sobom.

— Zašto bi ju sakrivali, ako su svi takovi? A što vi mislite pod tom istinom?

— Ona mora da bude ugnjetavana, kako bi jedni mogli živjeti na račun drugih. To je najprostija prevara... Istina je, da su sve ljudske želje samo instinkti grabežljive zvijeri...

— Što to to govorite?! Sve? — vikne Aladjev uzrujano. — A ljubav, a požrtvovnost, a samilost?

— Ja u njih ne vjerujem. One su samo pokrivač, da se sakrije gadna golotinja i da se sustegnu razbojnički in-

stinkti, koji onemogućuju svaki život. Proizvod ljudskih ideja; one nijesu čovjeku u naravi... Dresura!... Kad bi ljubav — ne mislim na ljubav spolova — samilost i požrtvovnost doista bile instinktivne u nama, tako kao nagon za otimačinom, mi bismo danas mjesto kapitalizma imali kršćansku republiku, siti ne bi mogli gledati, kako gladni umiru, te ne bi bilo ni gospodara ni slugu, jer bi svi medjusobno doprinosili žrtve i svi bi bili jednaki. To mi nemamo.

Aladjev skoči uzrujano sa stolca i potrči teškim koracima po sobi, kao da hoda po rasparanoj brazdi iza pluga.

— U čovjeku živu dva principa — božji i vražji, ako se hoćemo poslužiti riječima naših mističara. Napredak je samo borba obadvaju principa, a ne, kako vi...

— Ja mislim, kad bi oba ova principa uzeta u njihovoj najčišćoj formi, čovječju narav u jednakoj mjeri uplivisala, život ne bi mogao biti tako odvratan, kako je sada... Ni u kojem slučaju... Samo borba za opstanak izumjela je te lozinke, kako je izumjela lokomotive, telefone i medicinu.

— No dobro... neka bude... Prema tome je čovjek ipak u stanju, da djeluje na svoju psihu, — zašto vi onda ne vjerujete u konačnu pobjedu ovih principa nad instinktima grabežljive zvjeradi? Ideali potiskuju život polagano, ali sigurno i kad budu odnijeli pobjedu i izravnali prava svih ljudi...

— Toga ne će biti nikada, — odvrati Ševyrjov hladno: — isto tako, kao taj napredak, raste i različnost života... Borba za opstanak jest vječni zakon i on ne će prije prestati, nego li opstanak sam.

— Vi dakle vjerujete u poboljšanje životnih forma?

— U nove da, — ali u bolje — ne.

— Zašto?

— Čovjek nije sretan ili nesretan zato, što mu se nanosi dobro ili zlo, nego zato, jer mu je prirodjena sposobnost, da trpi i da se veseli. Da je čovjek kamenoga doba mogao u snu vidjeti današnji svijet, on bi mu se učinio rajem na zemlji. A mi eto doživjesmo njegov san, pa smo ipak tako, ako ne još i nesretniji od njega... Ja ne vjerujem u zlatno doba.

— No, znate — reče Aladjev, koji se nehotice strese, — to je demonsko nevjerstvo. Oprostite, ipak ne mogu vjerovati, da vi uistinu tako mislite...

— Šteta, — nasmiješi se hladno Ševyrjov.

— No, hvala lijepo, to je strašno.

— Ja ni ne velim, da je dobro.

Aladjev zašuti i gledaše u gosta iskrenim sažaljenjem. Sad je shvatio, otkud taj sjajan i hladan pogled, otkud taj užasan mir. U duši toga čovjeka ne bijaše ničega, doli tame i pustoši. Možda je zaostala još i jača odvratnost i želja za osvetom, no ipak samo neosobna želja za osvetom.

Ševyrjov stade brže motati prstima, zamisli se i odjednom skoči.

— Do vidjenja, — reče, — ja sam još umoran od puta ... i rijetko govorim toliko ...

Zamišljeno stisne mu Aladjev ruku. No kad je Ševyrjov otvorio vrata, zapita brzo:

— Ah, recite ... jeste li vi uistinu radnik?

Ševyrjov se smiješio.

— Što je na tome čudna? Svakako.

I on ode i čvrsto zatvori vrata za sobom.

Aladjev je još dugo hodao po sobi, ogorčen pušio svoju cigaretu i u sebi nastavio da se prepire. Sada, pošto je protivnik šutio, činjahu mu se njegovi prigovori nepobitnima; pomalo zapade u sanje. Budući život iskrsnu pred njim kao nejasna, ali svijetla vizija.

Pred očima mu se pojavila nepregledna slika poljâ, šuma i sela, siva, tužna i jadna, u čijem je bezmjerju jedan veliki strpljivi narod brižno zakopao svoju jednostavnu istinu, istinu pravednog života u budućnosti.

Aladjev zaželi napisati nešto veliko; izraziti u jedan mah cijelim bregovima slika, punih snage i istine, koje će biti povezane nekom velikom unutrašnjom idejom, ono, što njega muči i raduje. Glava mu je gorjela, oči mu se zališe suzama; učinilo mu se to blizo i dokučivo. Ali drhtava svijest njegove nemoći podreza mu duši krila.

— Otkuda meni to?

On teško uzdahne i pomisli u smjernosti, koja mu je srce olakšala: „No, što zato, ako ne ću ja, učinit će drugi. Ja ću učiniti svoje!“

Neko je vrijeme stajao još u sobi, piljeći bez misli i vlažnim očima u Tolstojevu sliku, koja ga je oštro i pronicavo motrila sa zida.

Zatim metne cigaretu i lampu na pisaći stol prekrit novinskim papirom. Protegnuo se cijelim tijelom i sjeo.

Sjedio je dugo, gotovo do jutra, i pisao neprekidno.

Pun ljubavi i žara opisivao je, kako seljaci, koje radi njihova uvjerenja ubijaju, umiru: jednostavno, bez riječi, ne praveći od toga junaštva, ne očekujući oduševljenih himna,

sabrano i mirno, kao da znadu nešto, što je za druge tajna. Dim cigarete klizao je lagano u gustim oblacima uz lampu gore i gubio se u sumračju. U stanu je sve ćutalo, samo je tamna noć gledala kroz prozor unutra. Čovjek je jedva mogao da zamisli, da je ta njena mrtva tama varka, te da se negdje iza tih kuća, krovova, po širokim cestama sjaju hiljade živih plamena i da se ondje valja jedna brza brbljava gomila, da su otvorene restauracije, da trepte gola pleća na balovima, da u kazalištima odjekuju zvučni glasovi, da ljudi govore, zaljubljuju se, za život se bore, život uživaju i umiru.

Iza zida, na tvrdoj postelji, ležao je nepomično Ševyrjov, a njegove hladne široko otvorene oči gledale su uporno u tamu.

II.

Jedini prizor u Ševyrjovljevoj sobi gledao je u nekakav zid, nad koji se nadvio uski trak sivoga neba, prorezan čadjavim dimnjacima. Soba je imala poseban karakter: uslijed golih zidova izgledala je gola i hladna, na podu se nije vidio ni najmanji prašak, na stolu ne bijaše nikakve knjige, i da nije u njoj bio Ševyrjov sam, koji je sasvim besvijesno sjeo pred vrata zaključane susjedne sobe, umjesto kraj stola ili kraj prozora, ne bi čovjek ni vjerovao, da tu netko stanuje.

Uspravno poput svijeće i nepomično sjedio je Ševyrjov na jednom stolcu, koji je sam ondje postavio, i tiho bubnjao prstima po koljenima. Oči su mu gledale nehajno, kao da mehanično proučava svoj krevet, ali po jedva vidljivim kretnjama, kojima je reagirao na svaki šušanj, moglo se vidjeti, kako napeto prisluškuje svemu, što se u stanu dogadja. Isprva je slušao, kako Aladjev pije čaj, a onda odlazi; dalje je nastavio pratiti udaljene glasove, koji su mu pružali slabu i nejasnu sliku tamnog života, što se oko njega kreće.

Iza vrata, pred kojima je sjedio, stanovala je — to je Ševyrjov već znao — neka jako mlada, naivna i nešto gluha krojačica. On je to otkrio u njenom svježem glasu, tihom glomotu stroja, po materinskom glasu, kojim joj je stara gazdarica nešto prigovarala, i po neprestanim pitanjima plašljivog i dirljivo bespomoćnog glasa: „Kako?“

Dalje u hodniku, iza zastora, rovalo je dvoje starih ljudi u hrpi prnja, kao crvi po strvini, dovikujući si neprestano

nešto šaptanjem. To strašivo došaptavanje, što se na mahove prekidalo, kao da bi starce nešto na čas smelo, odjekivalo je tišinom odvratno.

Jednom je gazdarica unišla k Ševyrjovu; bijase to mršava starica, sa mutnim, ugašenim očima. Kad joj je Ševyrjov dao stanarinu, promatrala je novac dugo i pipala ga suhim prstima.

— Oslijepila sam . . . — reče tužnim mirom, a kasnije je Ševyrjov čuo, kako je novac pokazala krojačici, a ova je glasno i zvonko, kao svi gluhi, koji ne pojme, da ih se čuje, odgovorila:

— Dobro je, dobro, Maksimova!

Tako je Ševyrjov prosjedio tri sata ne mijenjajući mjesta i samo su mu se prsti micali sve brže i brže. Pozorno i ozbiljno usisavao je on u neku svrhu sve te bezbojne tonove, koji su bez riječi pripovijedali, kako siromašan i jadan mora da bude čovječji život.

Zatim brzo ustane, obuče se i ode.

III.

Ševyrjov je stajao u dvorištu tvornice i gledao kroz ogroman prozor sa željeznom rešetkom u strojarnicu.

Tamo, u ponutrici, brujalo je i šumilo, a okna su tiho drndala. Prozori naokolo zacijelo su davali mnogo svijetla, ali iz dvorišta, nad kojim se razapelo visoko i svijetlo nebo, dolazio je dojam, kao da unutri vlada vječna pomrčina. Vidjelo se, kako lanci sablasno pužu gore i dolje, kako ogromni kotači naglo, a ipak kao nečujno škripaju, dok beskrajno remenje bježi u tamu. Sve se je vrtjelo, valjalo, žurilo, samo se ljudi nije gotovo nigdje vidjelo. Tu i tamo pojavi se medju crnim, hladno svijetlim pojavama blijeda ljudska pojava sa očima mrtvaca i izgubi se odmah u mutnom tutnjavom i glomotom ispunjenu sumračju. Ta strašna tutnjava, činilo se, postajaše sve jača i jača, ma da je bila uvijek jednako snažna i jednolična. A prašna okna puštala su, da se sve u jednom bezbojnom tonu plitko i sivo razilazi, kao na platnu nekog ogromnog kinematografa.

Sasvim uz prozor, iza crne poluge, kotača i željeznih klipova, što se sve kretalo nekom tromom nespretnošću, okretala je neka mala čudno izdjelana stvarca od ocijeli i željeza žurno i sa oporim trzavim pomacima mjedenu zdjelu,

te fini zlatni iveri otpadahu ispod njenih oštrih kovnih zubića.

Nad ovim su se njihala pognuta ljudska ledja; velike prljave ruke švrljahu amo i onamo.

Ovo je ljuljanje bilo jednolično, monotono i čudnovatim se načinom prenosilo u kretnje malena stroja.

Ševyrjov se ponovno zagleda upravo u tu čudnovatu stvarcu. Bio je to upravo onaki strug, za kakovim je on nekoć pun neostvarivih nada stajao i za kakvim se on iz dana u dan, od jutra do mraka, kroz pet punih godina nalazio. Stajao je on tako, bio zdrav bio bolestan, tužan ili veseo, zaljubljen ili mučen teškim mislima na one, kojima ga je vukla njegova duša.

Da je netko u tom času vidio Ševyrjovljevo oko, on bi se bio zapanjio nad čudnovatim izrazom u njemu: nije bilo hladno i jasno, kao inače; izvjesna nježna tuga zasvjetlucala bi kadgod u njem i zaplamsala nepomirljiva željezna mržnja. Časkom bi se trznule njegove usne, ali to već nije bllo jasno, — smiješi li se ili nešto šapće preda se bez glasa?

Tako je on dugo stajao, a onda se odjedared naglo okrene kao na zapovijed i udalji čvrsta koraka.

— Gdje je poslovnica? — upita prvog radnika, kojeg je susreo.

— Tamo prijeko. Drugi ulaz, — odgovori radnik i stane. — Da se upišete? Ne primaju nikoga, — doda na pô sažalno, a na pô zlobno i osmjehne se, od čega mu se ispod tankih modrikastih usna pokažu veliki gladni zubi, a bijeli kao u crnca.

Ševyrjov mu pogleda ravno u lice, kao da bi htio reći: — — Znam već . . . Otvori vrata i stupi u poslovnicu. Unutri je već čekalo do deset ljudi, sjedeći podno dva visoka, bijelo oličena prozora. Na jasnoj pozadini vidjele su se tek crne sjene; na jednoj glatkoj ćeli odbijaše se kao sa mrtvačke lubanje plavetna kapljica svijetla. Sjene bez izraza i očiju okrenu se prema Ševyrjovu i zapanu opet u obično strpljivo čekanje. Ševyrjov ostane stajati na vratima.

Dugo je bilo tiho. Najzad lupnu unutrašnja vrata i neki tusti, kratkovrati čovjek unidje brzo u poslovnicu.

— Nikiforove, popis kazni! — zapovjedi on samosvijesno naduta glasa.

Pisar odbaci pero i stane rovati u hrpi plavih knjiga, a u isto se vrijeme primakoše od svih strana prema njemu sjene, koje su se digle, kad je majstor unišao, i sve se odjednom natisnuše oko njega. Iznošeni haljetci, prošupljene

šubare, zaprljane cipele, pepeljasta lica, gladne oči i ovješene žilave ruke dodju na svijetlo.

— Gospodaru, majstore! — otpoče u isto vrijeme nekoliko hrapavih glasova.

Tust čovjek istrgne grubo i razdraženo knjigu iz ruku pisaru i okrene se prema njima.

— Zar opet! — vikne nenaravno glasno. — Ta vani visi oglas.

— Dopustite, da vam objasnimo, — pokuša majstora da ublaži neki stariji čovjek, gurajući se naprijed.

— Šta se tu ima objasniti! Nema posla — pa basta! Nema narudžaba . . . Naskoro ćemo učiniti samo jedan sloj. To je barem jasno!

Na čas zanijeme svi, kao da su se povukli u se. No starac poče sa suzama u drhtavom glasu:

— Ta, mi razumijemo . . . Naravno, kad nema posla . . . šta da se radi? Ne, to se ne da podnijeti . . . Izgladnismo . . . Kad bismo smjeli da govorimo na samu s inžinirom Pustovojtovim . . . gospodin nam je prošli put obećao, da će pogledati . . . da li . . .

Sjajne njegove i gladne oči okrenu se pune molbe i straha prema majstoru.

— Ne! — prekine mu ovaj riječ, zapadajući u nenadano bjesnilo.

— Ali Fjodore Karloviću, — molio je postojano starac, kao da ga je prečuo.

— Ja sam već sto puta kazao, — reče majstor sa jako primjetljivim njemačkim naglaskom, koji se prije nije toliko jako razbirao, ali već manje glasno: da s tim inžinir nema nikakova posla.

— Ali gospodin je . . .

— Njega sad uopće i nema u tvornici, — upade mu Nijemac u riječ i okrene se.

— Kako ne, kad gospodinova ekvipaža stoji pred ulazom . . . — opazi jedan od gomile.

Majstor se brzo okrene na onu stranu; na lice mu dodje hladan bijes.

— Tako, tako . . . samo vi stojte! To bolje po vas! — dobaci porugljivo i opet zakorači prema vratima.

— Fjodore Karloviću! — dovikne starac i učini kretnju, kao da će za njim potrčati.

Na čas se zagleda Nijemac u njegovo lice ili bolje ne u lice, već u ćelu.

— Ti, — reče polagano i zlobno, ti uopće nisi trebao da dodješ. Kakav si mi ti radnik!

— Fjodore Karloviću! — vikne starac očajno, — smilujte se . . . zar sam ja . . . ta ja sam sebe uvijek dobrim smatrao . . .

— Ono je bilo, a ovo jest, — upade majstor prijetvornom susretljivošću, — sad si ostario, brate, vrijeme je, da se smiriš . . . Ne dolazi radije ovamo, nema svrhe!

I pograbi za kvakom na vratima.

— Smilujte se, ta ja sam ipak . . .

No vrata se zatvore i riječi starčeve udare o žuti, jednako porugljivi zid. Starac osta stajati, raskrili ruke i okrene se, kao da će reći:

— No, dobro . . . A što sad?

Odjedared sve kape stanu da se kovitlaju zrakom.

No oni se nisu razilazili, već se natisnuli na ulazu kao malo stado sa glavama okrenutim unutra, na okupu, i jamačno mnogi od njih nisu imali kamo da krenu, pa su bez cilja zbunjeno i apatično gledali u svoje noge. Jedan napali cigaretu, a drugi to promatrahu pozornim očima. Dugo ne htjede da zadimi zgužvana cigareta.

— Stojiš upravo na vjetru, — opazi jedan mirno.

— Ah . . . piši me . . . — vikne najednom pušač i baci cigaretu svom snagom o stijenu i stane kao da ne zna, što bi počeo.

— No vidiš, što da radiš . . . ja već tri dana nisam jeo, — zgundja blijed momak i nasmije se odmah po tom, kao da očekuje odobravanje nakon uspjele šale.

— Ne ćeš jesti ni četvrti, — odvrati ravnodušno onaj, koji je pokušao da puši.

U tom času izadje iz drugog ulaza brzim i elegantnim koracima ugojen, plav gospodin, ufiteljena gusta brka. Kad se pojavio, podje nesvijesna kretnja hrpicom radnika. Pokupe se nervozno, zakorače nekoliko koraka i stanu. Samo je starac skinuo kapu i otkrio prljavu ćelu. Preko čvrsta lica inžinirova šmigne laka sjenka. Činilo se, kao da će nešto reći, no onda tek slegne ramenima, pogleda spočitljivo gore i uzrujano vikne:

— Štefane! Ovamo! K vragu . . . !

Stari kočijaš sa satom o pasu krenu konje prema ulazu. Inžinir skoči brzo i spretno u kola i uvali se u kožnato sjedalo. Kao u igri povuče konj lisjak, sjajna mu griva zalepršа, kotači od gume opišu mekan polukrug i kola odjure na vrata tvornice. Još jednom zasinu na svijetlu, a onda ih nestane.

Radnici se stanu razilaziti.

Ševyrjov ode posljednji. Turio je ruke u džepove, isprsio se, uspravio glavu visoko i brzo sišao cestom.

U vodenom i jasnom svijetlu jesenjeg dana dodje veliki grad prljaviji još i hladniji no obično. Ravne i mokre ulice iščezoše u plavetnoj magli i daleko otraga, gdje se ljudi, konji, kuće i lampe slijevaju u mutnom plavenilu, sablasno zasja, kao da lebdi u zraku, tanak zlatan šiljak na tornju admiraliteta.

IV.

U gostionici, gdje je Ševyrjov objedovao, bijaše vrlo bučno, a mješavina duhanskog dima, znoja i kuhinjske pare valjala se u debelim oblacima, te su se ljudi u njoj gubili, kao u magli.

Ševyrjov je sjedio kraj prozora, ispred kojega su ljudske noge prolazile u neprekidnom slijedu i gledao, naslonjen laktovima na masni stônjak, nehajno u pokrajnu sobu, gdje su se u gustom duhanskom dimu micale neke sjene po rasklimanom biljaru. Cika, glasan smijeh i psovke dopirahu odonud. Kod pokrajnog stola sjedjelo je društvo djoknutih postolarskih kalfa. Jedan od njih, neki mršav momak desperaterskoga izgleda, sa naušnicom na uhu, brinuo se za zabavu drugih tako, što je zbijao lakrdije nad bezazlenim seljačićem, koji mu je bez misli gledao u usta. Momak mu je nešto lagao, lagao s oduševljenjem, gušio se od veselja, ali se kadgod nije ni sam mogao svladati, nego se bacio na koljena i vikao prema publici zadovoljnim glasom:

— To je budala, braćo! Ja mu lažem bez kraja, lažem bez kraja! I... Uistinu, on sve vjeruje, braćo!

Seljačić se smiješio u neprilici, odmahnuo rukom i obrnuo se, ali momak sa naušnicom nasloni se opet na stol prsima, otvori široko usta i poče iznova sa svečanim izražajem:

— Ali tek onda, kad sam bio u Pensi...

Seljačić se trgne, ispruži vrat i opet podatno upravi pogled na usta pripovjedača.

Vrata su svaki čas zaškripala, propuštajući zajedno s novim gostima po jedan val maglene pare, dok se psovke gostiju već izvana sa stuba moglo čuti.

Sve se više mračilo, magla postajaše gušća, a galama je teško ležala pod niskim stropom. Buka, smrad, dim, ljudi i psovke splitahu se u jedno nepodnosivo klupko gada,

u kojem se nije mogla više nikakova pojedinost razabrati. Kraj istog stola, gdje je sjedio Ševyrjov, skoro se iza njega spustio dugovrat čovjek neobično tamna i zanesena lica. On se cijelo vrijeme očito nalazio u strašnoj uzrujanosti. Čas je rukama podbočio glavu, čas se okretao oko sebe i neprestano tražio nešto po svim džepovima, ali nije našao ništa. Kadgod bi pogledao na Ševyrjova i činilo se, da bi želio započeti razgovor, ali se ne usudjuje. Ševyrjov je to doduše primijetio, ali je i dalje ostao hladan i ne htjede mu pomoći. Konačno, nakon jedne osobito uspjele šale momka sa naušnicom, koja je izazvala grohotan smijeh medju kalfama i sasvim zbunila lakovjernog seljačića, obrati se dugovrat čovjek prema Ševyrjovu i diskretno se smiješeći pokaže na momka:

— To je pravi obješenjak.

— Jest... — odvrati Ševyrjov nerado.

Dugovrat se čovjek okrene, kao da je jedva čekao, odlučno k njemu i reče sa izrazom, kao da se baca u vodu:

— Druže, vi ste jedan od naših, što... radnik?

— Da, — otpovrne Ševyrjov isto tako kratko.

Dugovrati čovjek trgne se čitavim tijelom.

— Čujte, ja bih vas molio... tek su tri dana, što se nalazim u glavnom gradu... ne biste li mi znali reći, gdje da nadjem posla... ja sam bravar... što?

Njegove su oči gledale moleći u Ševyrjova, lice mu je zadržalo prijašnji nervozni izražaj.

Ševyrjov je časak šutio.

— Ja ne znam — odgovori on, — ja sam i sam bez posla. Ne može se naći rada... Zastoj. U gradu ima sad nekoliko desetaka tisuća besposlenih...

Čovjek s nervoznim licem gledaše začudjeno u Ševyrjova: usta su mu bila na po otvorena. Zatim mu se stade lice mijenjati, postajaše blijedo i bespomoćno, te odjedared poprimi izražaj naivnog očaja. Baci se ledjima na naslon stolca i beznadno raširi ruke.

— Zašto ste došli ovamo? — zapita Ševyrjov iznenada, skoro bijesno, — zar niste znali, kako se ovdje gladuje. Da ste ostali, gdje ste bili...

Čovjek opet raširi ruke.

— Nisam mogao... došao sam u crnu knjigu, kad sam prestao... šta mi je bilo činiti?

— A zašto? — pitaše Ševyrjov ravnodušno.

— Tako. Bio je štrajk. Mene su drugovi izabrali u odbor... onda se nisu usudili masreglovati, ali sada, kad je

opet sve mirno, opet im je palo napamet. Da, — — i sa mnom napolje!

— Gdje ste radili?

—U rudokopima . . . otišao sam kao bravar.

— A bili ste u odboru? . . . Pa kako se drugovi nisu za vas zauzeli?

Ševyrjov je to pitao posebnim, tvrdim naglaskom, ali je unatoč tomu pozorno slušao postrance nove laži momka s naušnicom.

Bravar je začudjeno gledao u Ševyrjova.

— Što je tu moglo pomoći zauzimanje! . . . Doveli su tri kumpanije vojnika, postavili strojnu pušku . . . i sve je bilo svršeno!

— Zar niste znali unaprijed, da će tako biti? . . .

— To jest . . . u budućnosti, počekajmo . . . za sada sam naravno znao.

— Pa što ste onda išli s njima?

— To jest . . . Kako? zašto ? drugovi su me izabrali . . .

— Niste trebali primiti, — otpovrne Ševyrjov, okrećući još uvijek nehajni pogled u stranu.

— No, što bi onda bilo? . . . Kad bi svi tako rekli? Što bi onda bilo?

— Ali pred strojnom puškom svi su se prignuli?

— To je nešto drugo . . . u smrt — to nije tako jednostavno! Ljudi s obiteljima, ženama, djecom.

— Vi ste oženjen?

Bravar se trgne, spusti oči, protare čelo i odvrati tiho:

— Imam majku . . .

Onda zašuti gledajući u kut; činilo se, da sada i on sluša veselog momka s naušnicom:

— Nedavno mi je htio inžinjer dati kćerku za ženu, ali ja sam mu se zahvalio.

— Z-zašto? — pitaše seljačić sažalno, ali sada ipak malo nepovjerljivo, dočim mu je oduševljen pogled opet bio upravljen ravno u usta momku.

— Zato, dragane moj, jer sam ja radnik, proletarac, a ona plemkinja. Naravno, ona mi se dopala — i to vrlo, — ali tako, ne u ruku. Za oproštaj, tako reći, sama mi je donijela šampanjac i rekla: „Ja vas vrlo štujem, Jelizar Ivanić, i uvijek ću na vas misliti.“ No, i . . . dala mi je zlatan prsten. Kao ništa.

— Onda? — Seljačić se prikuči bliže.

— Onda, što bi još? Prsten imam još i sada . . . leži u zalagaonici za pet rubljića. Sad sam slučajno bez novaca,

ali kasnije ću ga izvaditi i nositi ga . . . to mora biti, naravno, jer je uspomena od nje!

— Velim vam, djeco! — obrati se odjedared momak sasvim drugim tonom prema ostalim slušaocima. — Radio sam u Pensi, u engleskoj tvornici. Braća Morris zove se tvrtka. To je bilo nešto, braćo! Nikakove kazne, ako si bolestan, ne ustegne ti, za radnike sagradjeni krasni stanovi s pokućstvom . . . No, upravo, ja sam došao kao u nebo . . . Stari Englez nam uvljek svakomu veli vi i pruži ruku, pravi drug. Ne kao kod nas, ne, to se mora reći, radniku je ondje dan čovječji život, a . . .

— No, sad je toga dosta! — Seljačić postade odjedared bijesan i odmahne razočarano rukom . . . — Taj brblja, da ni sam ne zna što . . . A ja, magarac, slušam . . .

— Bogami, istina je! — uvjeravaše momak ozbiljno.

— Ah, ti — ti! — seljačić je sve više zapadao u bjesnilo. — Taj maže.

On ustade srdit i podje u kut, gdje je uzeo da smata cigaretu, mrmljajući neprestano uvrijedjen preda se.

Bravar se brzo prigne Ševyrjovu i došapne mu:

— Šesti je mjesec, kako sam od kuće otišao . . . možda je stara od gladi već i umrla . . .

Njegovo se crno lice rastegne.

— Da, ako je tako, da se na posao ne može računati, što mi onda preostaje . . . s mosta skočiti u vodu . . .

Za čas podboči laktove na stol i zaruje prste u kuštravu kosu.

— Glupost.

— Da što? — bravar u tren podigne glavu. — Krepati od gladi, što?

Ševyrjov se smiješio tiho i zlobno.

— Vele, da je smrt utopljenika najstrašnija. Krepati od gladi možda je ipak ugodnije . . .

Bravarove se oči otvoriše široko na crnom licu i upraviše pitajući u Ševyrjova.

— A što ćete dokazati time, ako skočite u vodu? . . . Jedan gladan manje, to bolje za njih . . .

— Pa što onda?

— Tražite posla, ne izmudrite li ništa bolje, — dobaci Ševyrjov.

Bravar načini očajnu gestu.

— Već šest mjeseci tražim . . . Nigdje me ne će, jer sam „politički“! Spavam po azilima, ne okusim kadgod po tri dana ništa . . . i da sad zbilja dobijem posia, ne bih valjda

imao više snage za rad. Prekjučer sam išao prosjačiti . . . tako sam daleko dotjerao.

— Kako!

— Sasvim jednostavno . . . prosjačio sam i ništa dalje . . . Dama prolazila kraj mene, a ja ispružio ruku . . .

— Je li štogod dala?

— Ne. Reče, da nema sitnog . . .

Ševyrjov položi ruku na stol i stade bubnjati prstima. Bravar je pozorno i beznadno promatrao te nervozne kretnje. Naokolo se smijalo, galamilo i psovalo, u sobi za biljarenje udarahu kugle jedna o drugu, a jedna, očito razlupana, koturala se po suknu takovim škrebetanjem, kao da negdje u daljini juri vlak. Momak s naušnicom preselio se u sobu za biljarenje; odonud se čuo njegov veseli glas. Pred prozorom tapale su noge kao prije gore i dolje. Čovjek je dobio utisak, da su to neprestano jedni te isti ljudi, koji namjerice prolaze ispred prozora: idu onamo, vraćaju se natrag, stoje neko vrijeme iza ugla i prolaze opet iznova.

— No dobro, ali jeste li time bar nešto postigli? — pitaše Ševyrjov.

— Svakako! — vikne bravar.

Na njegovu crnom, beznadnom licu prostre se poput munje preokret: oči mu se stadoše sjati, glava se uspravi, a prijašnji nervozni izražaj proširi se po cijeloj njegovoj dugoj pojavi.

— Mi smo, znate, radili kod rudara. To je zbilja najtuplji narod. A drugo se ne može ni očekivati. Cijeli dan, od pet sati u jutro do osam sati navečer pod zemljom. Na večer bježi kući, jedi i spavaj . . . a u pet sati u jutro fućka već opet, da se ustaje. Blato, mokrina, rashlada, neprestane eksplozije . . . U našem je rovu dva put eksplodiralo: jedamput je ubilo osamnaest ljudi, drugiput dvijestaosamdesetidva . . . to je život, kao u tamnici . . . Pošalju li rudara u Sibiriju, on će se sto puta bolje snalaziti! No, naravno, ljudi su već sasvim otupili i postali ravnodušnima do najveće mjere. Samo radnici u našem odjelu — izučeni — to je bilo inteligentno društvo . . . svi organizirani. Mi smo u početku i bili jedini, koji su stvar maknuli . . . Nije to bilo lako. Na svim uglovima špijuni. Najneznatnija malenkost prijavljivala se inžinjeru. Ivanov, Petrov, i Bog te pitaj tko sve, nisu pouzdani. A na to, u roku od dvadesetčetiri sata, pod šubom — napolje . . . Agitacija je bila strašno teška, ali konačno smo ipak unijeli pokret u rov.

Bravar se smiješio ushićeno i ponosno.

Moglo se zamisliti, koliko ga je nadčovječnog truda stajao taj „pokret“, koliko opasnosti, straha i boli morao je da proživi prije, nego li je ugledao prvi uspjeh.

Ševyrjov ga je promatrao pozorno.

— Sve smo izvojštili: radničko zastupstvo, pravo sastajanja, uredili pitanje stanova, bolnicu, protjerali starog liječnika . . . To je bila životinja . . . uredili smo knjižnicu i namjestili u nju jednog od naših.

— Je li ih mnogo kod toga zagnjavito? — dobaci Ševyrjov na oko ravnodušno.

— Ne, onda je još išlo . . . Vojnici su bili ondje, ali se nisu usudili, da dadu pucati. Onda su još imali straha. Kasnije, dakako . . .

Bravar učini očajnu kretnju, a oduševljen se izražaj gubio polagano s njegova mršavog, crnog lica.

— Crnosotnjici dodjoše, kao uvijek . . . učini se raskol, a uprava, čim je vidjela, da se sve raspada, upotrijebi priliku i dade se na posao. Naši zastupnici poletješe iz odbora, na njihovo mjesto budu postavljeni crnosotnjici i majstori, članovi odbora bačeni su u tamnicu, knjižnica zatvorena . . .

— A vi ste to mirno gledali?

— Mi odbornici bili smo većim dijelom u zatvoru.

— Ne odbornici, nego radnici sami . . . kojima je pokret bio namijenjen i donesen?

— Da . . . rekao sam već, strojne su puške bile nastavljene pred rov.

— Ah tako . . . strojne puške . . . — Ševyrjov rastegne glas s neodredjenim izražajem.

Bravar je neko vrijeme šutio; lice mu se rastezalo sve više i više.

— Znate . . . što su oni radili, to samo Bog zna. Svega je bilo, nagajka, strijeljanja, silovanja žena . . . Najstrašnije je ipak bilo odbornicima . . . sa mnom je išlo još nekako, jer sam bio medju prvima uapšen . . . drugi su sasvim drugačije prošli . . . Našega knjižničara svezao kozak za sedlo i u kasu tjerao u grad. Ruke su mu bile svezane na ledjima tako, da su mu se ruke, kad je zaostao, iskrenule i on pao u blato, po kojemu ga je kozak vukao dalje . . . Otraga je pak jahao drugi kozak i kopljem ga bockao, da ustane! Šakali! Mnogi su plakali gledajući ga . . .

— Ah tako, plakali su! — ponavljaše Ševyrjov.

U njegovu hladnom glasu odjekivala je divlja, nepo-

mirljiva odvratnost. No lice mu je ipak kao uvijek ostalo nepomično i samo su mu prsti brže bubnjali po stolu.

Bravar je očito shvatio, jer mu oči planuše.

— Da plakali . . . i plakat će još dalje . . . Ali u suzama krije se krv.

On podigne ruku i zagrozi se crnim prstom. Cijelo mu lice zapade u trzanje, kao da se duša napela u mračnom oduševljenju.

Ševyrjov se hladno smiješio.

— Vi vaše krvave suze malo cijenite! — dobaci s prezirom.

— Malo ili mnogo, osveta ne će izostati! — otpovrne bravar željeznim, gotovo bezumnim osvjedočenjem.

— Ne će li ipak izostati? . . . I kada? . . . kad svi od gladi pokrepate?

Bravar mu prestrašeno pogleda u oči. Užasna borba pokaže mu se na izgladnjelom crnom licu s gorućim fantastičnim očima. Gotovo jedan čas držali su se čvrsto njihovi pogledi. Ševyrjov se ne micaše. Bravar spusti naglo oči, njegovo dugo tijelo naglo klone i položivši glavu na ruke odgovori tvrdoglavo:

— Pa i ako . . . ima li moj život kakovu vrijednost u poredbi . . .

— Ne, nema vrijednosti! — prekine mu Ševyrjov grubo riječ i ustane.

Bravar naglo podigne glavu, htjede nešto reći, ali je opet pusti.

— He, alaj si je ovaj kupio jopca! — vikne netko od drugog stola i pusti pijan idijotski hihot.

Ševyrjov je još časak stajao, razmišljavao. Usne su mu se micale, ali ne reče ništa, nasmiješi se rastegnuto i zakorači visoko uzdignute glave k izlazu.

Crni bravar nije podignuo lica.

V.

Širok, ravan Prospekt, natkriven hladnim nebom, gubio se u plavoj daljini. I koliko je oko dosezalo, vidjela se tamna, šarena, žlva gomila, kako žuri naprijed, miješa se, gura i tiska, razdijeljena u dva dijela, beskrajnim lancem kočija i tračnica gradske željeznice, a da se ni za čas nije povećala ili umanjila.

Sjajno su izgledale kuće, veliki i blistavi prozori, elegantne lampe i stupovi električne željeznice. I sam zrak i svijetlo nebesko činjahu se ovdje jasniji i čišći. Disalo se lakše, a krv je svježije tekla žilama.

Pred Ševyrjovom, iza njega i oko njega, jurili su u beskrajnom nizu ljudi puni života, svečanih lica. Sa svih je strana odjekivao smijeh, buka, šuštanje svile, a nad svom tom larmom odjekivali su zvončani signali gradske željeznice i mekan, čas poput valova nabujao, čas opet pritišan štropot kočija.

Ševyrjov je turio ruke u džepove, glavu uzdignuo visoko.

Pred njim se gegao neki omašni gospodin, sa šeširom naherenim u stranu, ružičaste dvostruke šije, koju je dijelila mekana, dobro njegovana bora. Hod mu je bio solidan i ujedno lagan, ruka u smedjoj rukavici mahaše štapom.

Glava na kratkom ružičastom vratu kretala se bezbrižno na sve strane, osobito je gospodje promatrao s dopadnošću. Vidjelo se, da upravo dolazi od objeda, da mu u njegovu zadovoljnom raspoloženju godi udisati svježi zrak, te škakljati od jela podražene živce, promatrajući lijepa ženska lica.

Dugo ga Ševyrjov nije opazio, no ružičasta šija stajala je neprestano pred njegovim očima, delikatna bora na njegovu vratu titraše kod svakoga koraka. Tako se odjedared zaustavi njegov teški i tvrdi pogled na njemu.

Teška, tupa misao pojavi se u tom času Ševyrjovu, ona ga povuče za šijom. Kad je jedna hrpa gospodja zakrčila Sevyrjovu put, obišao ju je brzo, iako sasvim mehanički, gurnuo nekog časnika, ali je išao dalje ne obaziruć se na ogorčen povik „tokmak", slijedeći polagano, ustrajno, postojano ružičastu šiju. U njegovim svijetlim očima razastro se još jače onaj čudan neprijatan izražaj, u njemu je ležala prozirna jasnoća neumoljive snage.

Da se je debeli gospodin s ružičastom šijom ogledao i razumio taj jasan pogled, on bi se bacio u masu, stisnuo se u njoj i očajan, rastegnuta od straha lica zvao u pomoć.

Misli su se Ševyrjovljeve motale najvećom brzinom u vrućem mozgu, činile sve manje i manje okruge i na koncu se zaustavile pune bijesa na ružičastoj šiji, poput kamena na vratu čovječjem. Da je tkogod pokušao smisao toga pretvoriti u riječi, to bi one morale glasiti ovako:

„ — — Ideš . . . idi samo! . . . Ali pamti, da si ja, kad preda mnom ide sretni, siti, velim: ovaj je sit, on sretan, on živi samo zato, jer mu ja to dopuštam! Moguće da se

u isti čas predomislim i onda su mu ostavljene samo još dvije sekunde, jedna, a možda čak i samo pol sekunde života . . . Za mene ne postoje više ni šuplji govori o svetom pravu svakog pojedinog čovjeka na život! Ja sam gospodar tvoga života . . . I nitko ne zna ni sata ni dana, kad će se mjera moje strpljivosti prevršiti i kada ću doći da sudim vama svima, koji ste nas za cijelog svog života ugnjetavali, oduzimali nam sunce, ljepotu i ljubav, prokleli nas na vječno ropstvo i muke! Treba samo da ispružim ruku — iz tvoje ružičaste šije štrcnut će krv i mozak i prosuti se po pločniku! . . . Ja sam sudac i izvršitelj moje duše . . . Život je svakoga čovjeka u mojoj vlasti i ja ga mogu baciti u prah i blato, čim mi se prohtije! . . . Zapamti to i reci cijelom svijetu! . . . To je moja riječ."

Užasni bijes spopade Ševyrjova. Na čas se sve izgubilo ispred njegovih očiju i samo je ružičasta šija stajala kao svijetla točka u sumračju; dodir hladnog revolvera, koga su grčevito stisnuti prsti u džepu obuhvatili, — i ružičasta živa točka pred njim . . .

Gospodin je išao pred njim mašući štapom; iznad naškrobljenog, poput snijega bijelog ovratnika titraše naivno ružičasti nabor.

Ševyrjov načini brzi korak i impulzivno trgne glavom prema gore, kao da je odbacio ludi krik bijesa i osvete u zrak . . .

No ujedno naglo stane.

Čudan smiješak klizne po njegovim tankim, rastegnutim usnama, prsti mu se rastvore i on se brzo okrene i podje natrag.

Gospodin s ružičastom borom pod skladno složenim šeširom išao je dalje, mašući štapom, promatrao lijepe gospodje u šeširima i uskoro se izgubio u bučnoj gomili.

Ševirjov prijedje na drugu stranu ulice, pri čem je skoro došao pred kotače gradske željeznice, a da toga ne bi bio ni opazio, i nestane u osamljenim ulicama, što vode u njegovu praznu sobu, kao kakova neprijatna sjena, koja dolazi iz tame i u tamu se opet vraća. Oči mu bijahu kao uvijek mirne i sjajne.

VI.

Već se na stubama čulo očajno žensko kriještanje; kad je Ševyrjov prolazio preko tamnog hodnika, padoše mu u oči

otvorena vrata, za kojima je već jutros čuo dječju viku. Ma da je prošao brzo, ipak je spazio krevete, sanduke, na kojima ležahu hrpe prnja; dvoje male, na po gole dječice sjedilo je uporedo na postelji obješenih nožica i zaplašenih lica; djevojčica od kojih sedam godina prislonila se uza stol, a visoka mršava žena otiskivala je s lica objema rukama zamršene rijetke vlasi.

— A što ćemo sada? Jesi li na to mislio, ti ludo, ti nesreće! — vikaše ona očajno.

Ne zaustavljajući se podje Ševyrjov u svoju sobu, skine ogrtač i sjedne na postelju. On je pozorno slušao.

Žena vikaše dalje, a njezin bolesni glas prodirao je kroz cijeli stan kao vapaj utopljenika za pomoć. Nije u njemu bilo osobite mržnje, ma da je proklinjala, psovala, predbacivala. Bijahu to tek bolni izlivi skrajnjeg nemoćnog očaja.

— Kamo ćemo sada s djecom? Izginuti na cesti? Prosjačiti? Ili treba da se prodam, jest, da tvoja djeca imaju kruha? Zašto ne govoriš? . . . Kud si smislio? . . . Kamo ćemo sada?

Glas joj je bivao sve viši i viši, a iz njega probijahu užasni hripljivi tonovi sušice.

— Ah, što ti ne pripovijedaju! . . . taj revolucionarac! . . . Prosvjedovati . . . kakovo ti imaš pravo prosvjedovati, kad si uopće bio držan tek iz milosti! . . . Pa tko si ti napokon? i bolji od tebe živu i trpe . . . zar nisi mogao trpjeti? . . . ta da su ti u gubicu pljuvali, i onda bi morao šutjeti! . . . morao bi misliti, da kod kuće imaš petero gladnih usta! . . . Molim lijepo, ponos! . . . Kakav ti možeš imati ponos, ti prosjak! Kruha si trebao imati, a ne ponos . . . Da, vidite, jedan učitelj nije vičan savijati šiju pred činovnicima! . . . Budalo! . . . Idijote!

Ženski se glas prekine i zahropće te se izgubi u teškom sverazornom kašlju. Ona se gušila, stenjala, pljuvala i sasvim izgubila dah, kao na smrt izudarano pašče.

— Mašenka, treba da se bojiš Boga, — mrmljaše jedva čujno jadan, potišten glas, a suze očaja i dobroćudne nemoćne svijesti o nezasluženim uvrjedama odjekivahu u njemu. — Ta ja nisam mogao drugačije . . . ta i ja sam čovjek, a ne pseto . . .

Žena prasne u grčevitl smijeh.

— Kakav si ti čovjek! . . . ti si baš pseto! . . . Kad si već mlade pse postavio na svijet, onda barem šuti i trpi . . . Da si ti čovjek, ne bismo mi morali stanovati u toj rupi i svaka tri dana jedared jesti . . . Ja ne bih trebala bosa hodati i prati

tudje prnje! Čovjek . . . Baš mi izgledaš! . . . Proklet da si zajedno sa tvojim čovještvom! . . . Godinu i pô dana gladovali smo, dok ja svojim suzama nisam izmolila to mjesto . . . Puzala sam ljudima ispred nogu, kao prosjakinja! . . . Ta već si jedared pokazao svoju plemenštinu . . . Spasiti Rusiju . . . Kod toga sâm gotovo krepati za tudjim plotom! . . . Gledajte jednoga od tih junaka! . . . O Bože! Proklet bio dan, kad sam te prvi put vidjela! . . . Bećar!

— Mašenka, ta boj se Boga! — Kroz njenu kriku probijaše očajni muški glas. — Jesam li mogao drugačije da radim? Svi su išli . . . svi su se nadali . . . Zar sam mogao misliti, da . . .

— Trebao si da misliš! Trebao . . . Drugi valjda nisu imali gladna usta na ledjima . . . Otkud tebi pravo, da se izlažeš za druge? Jesi li nas pitao? Jesi li pitao djecu, hoće li ona da umru od gladi za tvoju Rusiju? Jesi li ih pitao? . . .

— Ta ja nisam mogao znati . . . Ja sam kao i svi drugi htio samo bolji život . . . za tebe, za vas . . .

— Bolji život! — kriještaše žena sasvim histerično, — kakvo si imao pravo sanjati o boljem životu, kad već gori nisi mogao imati, kad smo na selu morali gotovo prositi! Kad ja . . . kad sušicu . . .

Strašan, kao u komade rastrgan kašalj zaguši njezine tužbe. Kroz nekoliko časaka nije se moglo u hroptanju ništa razabrati, a tad reče ona sažaljenja vrijednim, nemoćnim šaptom, no koji se mogao čuti u cijelom stanu:

— Vidiš . . . ja već umirem . . .

— Mašenka! — vikne muž. a njegov slabi povik sadržavao je toliko bespomoćne pokornosti, kajanja, ljubavi, te se čak i Ševyrjovljevo ravnodušno lice stegnulo u grčevitoj grimasi.

— Kakva Mašenka! — vikaše kao triumfirajući žena sa strahotom nesretnih ljudi, — trebao si ti prije zvati „Mašenka!" . . . Kakva sam ja sada Mašenka, ja sam lešina . . . razumiješ li, lešina! . . .

— Mamice! Javi se odjedared dječji glas, — ne govori tako! mamice! . . .

— Ali ne plači . . . za Boga! — vikne muž. — Ta što — — što — — što — — ja nisam mogao . . . kad mi se . . . reklo u lice: marvo i glupane — što — ta prestani plakati . . . ta prestani za ime božje! . . . Ja ću se objesiti . . . ipak je . . .

— Aha, objesit ćeš se! — reče žena s užasnom jasnoćom gotovo mirno: — ti ćeš se objesiti, a što će od nas biti? . . . Ja se ni objesiti ne mogu . . . ti ćeš se objesiti, a ovi zar ovdje neka crknu od gladi? Lizočka neka ide na Nevskij, je li? . . . lijepo, objesi se, objesi se! Ali pamti, još kad budeš u uzici, ja ću te proklinjati! . . .

Čudni mukli tutanj, kao da je glava udarila o zid, dopre do Ševyrjovljeva uha.

— Stani, nemoj! — vikne žena uprepaštena i baci se na njega. — Pusti, pusti, Ljoška . . .

Grčevito natezanje odjekne isprijeka, stolac se prevrne. Čovjek je hroptao, a mukli udari ljudske glave o zid prodirahu kroz kriku i zapomaganje.

— Ljoška, Ljošenka, pusti, za Boga, pusti, pusti! — vikaše zapomagajući žena, za čas čuo se novi šušanj, kao da je glava udarila o nešto mekano. Zacijelo je ona podmetnula svoju ruku izmedju glave muža i zida, tako da je on u svom užasnom histeričnom napadaju udario o nju.

Odjedared stadoše djeca plakati. Najprije jedan glas, zacijelo onaj najstarije djevojčice, zatim istodobno dvojica dječaka, koji su obješenih nožica sjedjeli na krevetu.

— Ljoška, Ljošenka . . . — mrmljaše kao u groznici žena, — nemoj, ta nemoj . . . oprosti mi . . . nemoj! . . . No, nije ništa . . . nije ništa . . . već ćemo vidjeti . . . naravno . . . ti nisi drugačije mogao, uvrijedili su te . . . Ljošenka . . .

I ona zapade u očajno, isprekidano jecanje.

Ševyrjov je ispružio vrat prema onoj strani; njegovo se blijedo lice bolno trzalo.

Prijeko nastade tišina. Čulo se još samo, kako netko bespomoćno jeca, ali se nije dalo razabrati, je li odrasli ili dijete.

Već se spuštao mračak, a u njegovu plavkastom svijetlu, koje je poput paučine zahvaćalo zrak, djelovalo je to jecanje nepodnosivo i tužno.

Zatim prestane i to.

U hodniku iza zastora čulo se opet kašljucanje i suspregnuti šapat. Dva tanka glasa prekidana svakog časa, kao da se boje, da će ih tko otkriti, dobacivahu si neprestano nešto, od čega je Ševyrjov mogao razumjeti samo: — Nije se htio prignuti, he? . . . Postao drzak prema činovniku . . . Činovnik mu rekao, da je budala . . . he? Nema više poslušnosti u ljudi . . . Nema poslušnosti . . . hhe? . . . No, što veliš, prema činovniku . . . biti grub . . . njegov dobrotvor . . . he?

Ševyrjovljevi prsti bubnjaju sve brže i brže po koljenima.

Na hodniku odjekne glasna zvonjava. Starci zamuknuše. Nitko nije došao da otvori. Opet se oglasi zvono. Iza zastora čulo se zabrinuto šaptanje, jedan je gurao drugoga, no nijedan ne htjede otvoriti. Zvono se oglasi po treći put.

Zatim se iza zastora oglasiše gegajući koraci i podjoše preko kodnika.

— Zašto nitko ne otvori? Zar svi spavaju? — pitaše Aladjev, pošto je otvorio vrata svoje sobe.

Širokim koracima predje preko hodnika, otvori vrata širom i vikne veselim dobroćudnim basom:

— Maksimova! . . . Za mene samovar, je li?

Čudno je bilo čuti taj zadovoljni glas usred potištene, strašive šutnje. Otvorio mu nije nitko. Aladjev ispruži glavu na hodnik i vikne:

— Ivan Fedosjejić, zar Maksimove nije kod kuće?

Glas pun počitanja otpovrne iza zastora:

— Maksimova su malo prije otišli, Sergej Ivanoviću, otišli su s Olgom Ivanovnom u crkvu.

— Ta-a-ko, — reče Aladjev zamišljeno, — možda biste mi vi, Ivane Fedosjejiću nastavili samovar?

— Odmah, — vikne starac prijazno iza zastora i odgega u svojim galošama u kuhinju.

Aladjev je nešto u sebi pjevuckao, zatim zijevne i pokuca kod Ševyrjova.

— Jeste li vi kod kuće, susjede? — vikne glasno. On se očito dugočasio i želio s nekim razgovarati.

Ševyrjov ne odgovori.

Aladjev čekaše, zatim opet glasno zijevne i šuškaše papirima. Dugo je bilo tiho. U kuhinji se čulo zveketanje limenog posudja i brčkanje po vodi; stade mirišati po upaljenom triješću.

Starica se takodjer podigla iza zastora i gledala prestrašeno prema sobi učiteljevoj. Odonud kanda se tupi, teški očaj širio i napunjao cijeli stan. Zacijelo je i Aladjev nešto takvo osjetio; jer on se nemirno vrtio ovamo i onamo, više puta ustao i uzdahnuo. Nešto je napunilo zrak i pritislo sve naokolo. Starica je otplazila u kuhinju, drndala sa šalicama i donijela posudje za čaj u Aladjevljevu sobu.

— Zašto se trudite, Marja Fedosjevna? — dobaci Aladjev prijazno, ali lijeno.

— Kako ne ću, Sergej Ivanoviću, to je moja dužnost, valjda ne ćete sami? — odvrati starica brzo, ponešto pjevuljeći. Zaustavi se na vratima sobe i gledaše u Aladjeva umiljavajući se.

— Što biste vi? — pitaše Aladjev, koji je shvatio, da mu hoće nešto pripovijedati. I glasno zijevne.

Stara dodje odmah bliže i šapne jedva čujno:

— Našeg su učitelja otjerali iz službe . . .

Govorila je bojažljivo, ali ujedno kao s izvjesnom radošću. Reče i ukoči se, pogledavši prestrašeno u Aladjeva.

— Što velite! A zašto? — pitaše on sažalno.

Starica dodje još bliže.

— Bio je osoran s pretpostavljenima . . . pretpostavljeni je rekao tako nekoliko oštrijih riječi, a oni — umjesto da budu poslušni, osoviše se na njih . . .

— Ah, šteta! — reče Aladjev ljutito. — Što će sada, sirote? Ta oni upravo ništa nemaju!

— Tako je, Sergej Ivanoviću, upravo ništa! — Ona potvrdi zadovoljno svojom kuštravom starom glavom.

— Meni se baš jučer Maksimova tužila, da joj već dva mjeseca nisu platili, — reče Aladjev zadubljeno.

— Nisu platili stanarinu, nisu platili . . .

— To je zlo! — uzdahne Aladjev, oni će sasvim propasti.

— Oni su već propali, Sergej Ivanoviću, da, oni su propali . . . kako ne bi propali . . . Trebao je unaprijed da misli, da bude miran, možda bi mu bili oprostili . . . Bog je tako htio . . . Ali oni . . . oni su ponosni; još vele — mi smo plemeniti . . . I tako se ispadne iz službe . . . Trebalo je da savije grbaču . . .

— Kako može netko da se savija, ako mu se u lice dobacuju uvrede, — reče Aladjev ljutito, dok je očito o nečem drugom razmišljao.

— O baćuška! Gdje su ti uvrede za nas male ljude . . . Čovjek mora izdržati . . . Sve bi bilo dobro . . . Sve bi ostalo kod staroga . . . Ne ide to tako . . .

— Ne da se opet sve izdržati . . .

— Dade se, baćuška, uvijek se dade . . . mali ljudi moraju sve trpjeti. Ja sam, dok sam bila mlada, bila sobarica kod grofa Araksina . . . Grofove Araksine zacijelo poznate?

— Djavo ih poznao!

Starica se uprepasti; bila je skoro uvrijedjena.

— Kako djavo . . . Grof sam sjedi u senatu, u Moskvi i u Piteru ima svagdje po nekoliko kuća . . .

— Pa onda . . . što onda? Naprijed!

— No, tako je starijoj milostivoj gospodjici nestala narukvica . . . osumnjičili su mene. Grof su se rasrdili, bili su nagle ćudi, vrlo nagli su bili, tri put su me udarili po licu

i istepli dva zuba . . . Drugi bi valjda bježao k sudu, ali ja sam izdržala, — pa što mislite, Sergej Ivanoviću? Narukvicu su uzeli gospodin brat, grof Nikolaj Ignjatjević . . . oni su u onaj par jako lumpali, pa su uzeli narukvicu. A kad se stvar razjasnila, dao mi je grof sam stotinu rubalja . . .

Starica se sva zapraštila od zadovoljstva i njeno sasvim navorano lice rastapalo se u pobjedonosnom smiješku.

— Da ja onda nisam izdržala, ne bih od grofa ništa dobila . . . svjedoka, izuzevši Ivana Fedosjejića, nije bilo, on je onda bio kod njih lakaj. A Ivan Fedosjejić, on valjda nije mogao ići proti grofu svjedočiti . . .

— A zašto ne? — pitaše Aladjev ljutito.

— Ta molim vas, kako bi mogao proti grofu? . . .

— Zar niste rekli, da je vaš zaručnik?

— No, pa što je to zaručnik? . . . Stara se silno začudi. — Bio je on moj zaručnik, ali istupiti protiv takovih aristokrata, kako bi on mogao? To se ne može. A ja sam mislila, najbolje — ja ću izdržati. I — imala sam pravo . . .

— Fuj! — Aladjev sa zgražanjem pljune i okrene se.

Stara ga gledaše zabezeknuto, a iz njenih malih očica potekoše odmah suze od straha.

Uto je stari, provlačeći se kroz vrata, unio samovar. Kad ga je položio na stol, ogleda se strašivo za svojom ženom, spazi obrnutog Aladjeva i povuče ženu za rukav.

Starica se uplašeno ogleda za njim. Lica obiju staraca uzeše izražaj najveće pokornosti, te se jedno za drugim odšuljaju u hodnik, otkud se onda odmah opet čulo njihovo isprekidano brzo šaputanje iza zastora.

Aladjev je upravo natočio čaj i sjeo da ga pije, kad na hodniku pozvoni.

— Je li Aladjev kod kuće? — pitaše kratak muški glas.

— Kod kuće je, milostivi gospodine, izvolite . . . odvrati pokorno starac, koji je otvorio vrata.

Odjeknuše brzi koraci upravljeni prema Aiadjevljevim vratima.

— Naprijed, — vikne on.

U sobu stupi mali, crni čovuljak jastrebova lica i okruglih naočari, koje su gotovo strah izazivale.

— Ah! — vikne Aladjev otegnuto, a po glasu mu se dalo razabrati, da nije osobito obradovan posjetom, što više, da mu je neugodan.

— Dobar dan.

— Dobar dan . . . hoćete li čaja?

— Kakvog čaja, — nosi ga djavo! — odvrati čovuljak srdito.

On odloži oprezno ogrtač i izvadi iz njega nekakav dobro u papir zamotan i povezan predmet.

— Cemu to? — pitaše Aladjev neprijazno.

Čovuljak pažljivo položi predmet na stol i ogradi ga knjigama, da ne padne na pod. Aladjev je to nemirno promatrao.

— Sasvim jednostavno . . . Skoro su me pograbili za šiju . . . Teškom sam im mukom pobjegao. Neka djavo nadje mjesto za takovo šta! Donio sam k vama, razumijete li . . . i ovo takodjer . . . — On bučno segne u džep, izvadi još jedan omot i isto ga položi na stol. — Sutra ću ja to sve odnijeti.

Aladjev je šutio.

— Gospodinu, čini se, nije pravo? — reče čovuljak neprisiljeno i ponešto prezirno. — Tu malu uslugu možete uistinu učiniti. Tim više, što ste vi sada u sigurnom.

Aladjev ustane i hodaše po sobi, a u glavi mu se motale razne protuslovne misli.

— Vi ste postali neopasan, idealist, gotov tolstojevac!

Čovjek jastrebova lica sipao je riječi kao iz vreće ne ostajući ni za čas miran.

— Vi se uzalud trudite da me uvrijedite, Viktore, — odvrati Aladjev srdito i prezirno, — ovo ovdje uzet ću — naravno . . . do sutra . . . ali morate shvatiti . . .

— Uzet ćete? — zapita brzo, — to je najvažnije, a sve su ostalo vaše stvari. — Oči mu zasjaše.

— Čemu? — reče drugi hinjenom ravnodušnošću i dosadno se okrene.

— Upravo zato, — reče Aladjev srdito, — jer smo toliko godina bili prijatelji, a sada . . .

— O, pustite . . . zar se isplati sjećati se takovih sitnica.

Aladjev, sve više crven i ljut, disaše teško.

— Možda su to za vas sitnice . . . mada ja to ne vjerujem . . . S moje strane neka vam bude . . . Za mene to nisu sitnice i ja hoću, da me bar jednom shvatite . . . da budemo načisto . . .

— Znate, meni nije nikada . . . odvrati tobože naivno čovuljak, a njegove pronicave oči stadoše se ispod očala naglo micati: — ali ako baš hoćete . . .

— Da, ja baš hoću!

Ovaj slegne ramenima i u času se spusti na stolac, kao da je pripravan na svaku žrtvu.

Aladjev je to opazio, svlada svoje ogorčenje i nastavi prisiljenim mirom:

— Prije svega, ja nisam od vas otišao od straha, ali... to vi dobro znate, Viktore, budite bar jednom iskreni!

— To nije nitko ni rekao, — dobaci lako čovuljak jastrebova lica.

— Prema tome, mogao sam se s vama razići samo zato, jer su se moji nazori iz temelja i potpuno promijenili, iako ne o ideji, to barem o pojedinim taktičkim sredstvima... Ja sam shvatio...

— Ah, Bože moj! — Mali skoči odjedared u vis, — poštedite me s time... znamo mi to... Vi ste shvatili... znamo mi to... shvatili ste... da se sloboda ne može silom izvojštiti, da se narod mora odgojiti i tako dalje... znamo mi.

Riječi su ispadale iz njegovih usta, te se činilo, kao da su dugo vrijeme bile zatvorene, a sad su odjedared puštene napolje. On je pak trčao po sobi, okretao svoje jastrebovo lice na sve strane, sjao okruglim očalima i mahao rukama, na na kojima su prsti bili svinuti poput pandža.

Aladjev stajaše sred sobe i nije našao zgode, da i jednu riječ izusti. Bijaše mu nepojmljivo, da ga ne shvaća, da ga napose ne shvaća taj čovjek, koji je tako dugo s njim živio, volio ga i vjerovao u njega. Pa ipak je sa svakim časkom osjećao, kako medju njima raste ograda, o koju se sve riječi nemoćno odbijaju.

Kako je čudno, da se oni, koji su jedan drugom još pred kratko bili tako blizu, kao da su im se gola srca doticala, sada odjedared ne razumiju, kao da govore drugim jezikom, i to samo zato, jer je Aladjevu postalo jasno, da umorstvo ostaje umorstvo, izvršilo se ono u koju mu drago svrhu. Samo ljubav, samo beskrajna strpljivost, koja će ljude tijekom stoljeća voditi korak u korak, može da ukloni iz povijesti elementarnu borbu, nasilje i ugnjetavanje. Što mogu prema toj titanskoj stoljetnoj djelatnosti učiniti neznatan komadić željeza i dinamita, koji, bačeni rukom očajnika, poliju krvlju dva pedlja zemlje i izazovu čitave legije osvetničkih duhova? Aladjev uzdahne teško i stisne čvrsto svoje duge ruke.

— Da, što ćemo... ja i sam uvidjam, da se mi više nikad ne ćemo razumjeti, — reče bolno, pridje k stolu i sjedne pognute glave.

— Dakako, da se ne ćemo razumjeti, — saglasi se drugi bučno. — Pa i suvišno je još prosipati riječi...

Aladjev je pucao prstima i šutio.

Čovuljak je jedan čas stajao neodlučan, buljeći Aladjevu

u lice. Zatim se odjedared sabere i stade opet da se bučno kreće.

— U svakom slučaju valjda može ova stvar do sjutra ostati kod vas? — pitaše uporno.

— Ah, Bože... — reče Aladjev tužno: — to je svejedno... radi mene... Sporedno... Ovdje ili ondje, to je isto... Meni se ne radi o tome...

— Dakle, — izvrsno... A dotle — da ste mi zdrav... Sjutra ću opet doći...

Čovuljak naglo pograbi šešir i ispruži ruku.

Aladjev mu lagano pruži svoju.

Iznenada pritegne drugi njegovu ruku k sebi. Okrugle naočari kanda postadoše zamišljene. Ali u tom trenu već je on Aladjevljevu ruku ne samo pustio, nego upravo odrinuo. I reče:

— Ja možda ne ću sam doći... možda tko drugi... Lozinka je... od Ivana Ivanovića.

— Dobro... — otpovrne Aladjev ne dižući glave.

— Dakle do vidjenja!

Čovuljak nabije šešir na svoju ptičju glavu i nasrne k vratima. Na vratima se naglo zaustavi.

— Ipak je šteta! — reče tužnim glasom, a pod njegovim blještavim naočarima postadoše male oštre oči vlažne i tužne. No odmah se svlada, kimne glavom i skoči napolje na hodnik. Tu se ogleda na zastor, baci pogled na jedna i druga vrata, udahne zraka, bljesne svojim naočarima i izgubi se na stubama.

Šuteći i potišteno sjedio je Aladjev kod stola.

VII.

Kad je pao mrak, vrate se Maksimova i krojačica Oljenka iz crkve. Donijele su sa sobom laki miris tamjana, a sanjarska smjernost bijaše im još na licima.

Oljenka nije ni skinula marame, nego ju je samo spustila na ramena, i sasvim umorna sjede k stolu; njezine blijede, tanke ruke padoše na koljena. Maksimova je takodjer bila tiha i zadubljena, ali odjedared uzdahne, kao da je došla k sebi, te stade razmatati svoju tešku veliku maramu turske boje. Lice joj postade kao obično zabrinuto i suho. Promatrala je Oljenku i reče kao za sebe:

— Čovjek se mora malo dotjerati...

— Što? — zapita djevojka i trgne se prestrašeno, podigne čiste, svijetle oči prema staroj, a licem joj se preli laka rumen.

— Dotjerati se, draga, velim . . . — uzdigne Maksimova glas. — Vasilij Stepanović je obećao, da će doći oko sedam sati. Valja da se opremiš. Što?

— Danas? — vikne Oljenka nemoćno i uprepašteno, te odjedared postade opet prozirno blijeda, kao da je sav život istekao iz njezina tijela i zaostao samo u velikim, od boli i stida zasićenim očima.

— Zašto ne? Ako ne danas, ono sutra. Što je tu mnogo . . . Sudbini ne ćeš izmaći, druga se prilika ne će tako brzo desiti. Takovih, kao što si ti, ima u gradu dosta . . . Nisi ti ne znam kakvo blago.

Oljenkine ruke zadrhtaše sve do izbodenih vršaka prstiju. Gledala je staru molećivim i suzama ispunjenim očima.

— Maksimova . . . ostavi radije za sutra . . . Mene . . . mene . . . boli glava, Maksimova!

U njenom naivnom glasu odjekivao je tako užasan strah i tako dirljivo jadikovanje, te je Sevyrjov, koji je sjedio kraj vrata u tamnoj sobi, obrnuo glavu i stao da sluša pozornije.

Maksimova ćutaše.

— Ah, siroto moja! — reče ona uzdišući. — Što ćeš započeti . . . Siroto moja . . . Ja znam i sama . . .

Htjela je reći: „Što te čeka!“ ali se prekine i samo ponovi:

— Ti ne ćeš ništa započeti!

— Maksimova, — reče Oljenka drhćući glasom, sklapajući ruke kao na molitvu, — ja . . . radije ću raditi . . .

— Mnogo ćeš ti naraditi! — gorko primijeti Maksimova, — za što si ti sposobna? . . . I spretnije od tebe idu na cestu . . . A ti si gluha i glupa . . . Ne ćeš valjda bud za što da propadneš. Slušaj ti samo mene, gore ti ne će biti. Ako ja oslijepim ili umrem . . . što će onda biti od tebe?

— Onda ću u samostan, Maksimova. Ja bih rada postala opaticom; u samostanu je jako lijepo . . . mirno . . .

I odjedared, sasvim iznenada, otvori Oljenka sanjarske oči široko i reče upirući pogled zamišljeno i zaneseno nekuda, daleko iza zidova:

— Rada bih bila velika bijela ptica, pa da letim nekuda daleko — daleko! . . . Dolje cvijeće, livade, a gore nebo . . . kao kad se sanja!

Maksimova uzdahne.

— Ti si budala! . . . ta u samostan ne bi tebe uopće ni

primili . . . tamo treba novac položiti ili obavljati teške poslove. A kakva si mi ti radnica!

Stara odbije rukom.

— Što tu koristi govoriti . . . Idi ti s Vasilijem Stepanovićem. Bit ćeš svoja gospodarica, a možda ćeš i meni moći da priskočiš malo u pomoć . . . Vele ljudi, da Vasilij Stepanović ima oko sedam tisuća gotovih novaca u banci.

— On je strašan, Maksimova, — mrmljaše Oljenka drhćući, kao da moli oproštenje: — Surov, sasvim kao prost seljak!

— A tebi je nuždan kakav milostivi gospodin? Gospoda nisu za nas, Oljenka . . . Neka je samo dobar čovjek, pa hvali Bogu.

— On nije nikad ništa pročitao, Maksimova. Pitam ga: kako vam se svidja Čehov, a on veli: „Kod našeg posla nema vremena za takove djetinjarije.“

Oljenka je oponašala neki tupi, surovi bas. Oponašala ga i plakala: njezine velike oči zališe se debelim, velikim suzama, a ruke joj opet zadrhtaše.

— Dašto, on govori razborito! — vikne Maksimova razdražljivo; moglo se razabrati, kako nastoji da se razljuti. — Vidi ti nje! Ništa nije čitao! . . . Kome treba čitanje? On je trgovac, a nije glupan, kao ti!

Oljenka prestane plakati i otvori opet široko i sanjarski svoje oči.

— Ah, Maksimova, ti se u to ništa ne razumiješ, pa samo onako govoriš. Jedino, što je na svijetu dobro, to su knjige. Čehov, na primjer! . . . Kad njega čitaš, — jednostavno — čovjek bi plakao. Tako nešta prekrasno . . . Tako nešto!

Oljenka pritisne dlanove na lice i potrese glavom.

— Ah, idi ti sa svojim knjigama! — nastavi stara srdito, a ipak sažalno. — Možda je vrlo lijepo, ali ne za nas. Ti, — moj je vid svakim danom slabiji . . . Jučer sam spremala stol i — polupala čašu. Za jedan mjesec možda ću morati u sirotište . . . i onda eto ti, upravo tako šila sam i ja, šila, šila bez kraja — — a sad evo mi moje šiće . . . A ja nisam bila kao ti . . . ti ovdje, ako zaslužiš pet rubalja i od toga dva dobiješ, onda još veliš hvala Bogu! Nemaš krpe na tijelu, pa još . . . knjige! Dokle ćeš tako?

Starica se lagano dovuče u sobu. Njezine su male oči žmigale strašivo i radoznalo.

*

— Maksimova, to je gore od smrti . . . On je seljak . . . još će me tući! — istisne Oljenka sasvim očajno.

— No, zašto bi te odmah tukao! — Stara ponovi onu beznadnu kretnju otprije.

— I što još, što je to tući? — mrmljaše starica na vratima. — Čujte, Olga Ivanovna, vi treba takodjer da se pokorite.

— Što? — pitaše prestrašeno Oljenka.

— Treba da se pokorite, velim . . . — ponovi starica. — Tući će vas jedamput, dvaput i prestat će . . . Takvi su svi. Kod njih se mora biti pokoran. Neka bude, samo vi mirno podnosite . . . On će već prestati, ne čini to ništa.!

Oljenka ju je gledala uprepašteno, kao da je iz tamnog hodnika doplazila neka užasna neman i sada se približava k njoj. Skupila je čak opravu i pritisla se ramenom o stol. Ali starica ju je već zaboravila i obrnula se Maksimovoj. Njezine sitne oči smiješile se od zluradosti.

— Našeg su učitelja opet protjerali iz službe!

— Šta? — vikne Maksimova. — Kako protjerali? Zašto?

— Jer je postao osoran prema višima. Pretpostavljeni mu je prigovorio, a on se izderao na njega. No i bacili su ga napolje. Strašno je, kako je Marija Petrovna danas divljala! — izvješćivaše starica brzim šaptanjem, kod čega se malne kod svake riječi zadihavala i ogledala na vrata.

Maksimova ju je gledala zbunjeno.

— Da, ali oni su mi još tri mjeseca dužni. Ona mi je sama jutros obećala, da će barem jedan dio platiti . . . A što sada? — mrmljaše zbunjeno.

— Oni vam sada ne će ništa platiti. Otkuda! Sami će morati da gladuju!

— Ali što mislite! Da ću ih badava držati? Našli su dobročinku! . . . I sama nemam ništa.

Neko je vrijeme razmišljala, onda se naglo okrene i izadje iz sobe. Oljenka, koja nije gotovo ništa razumjela, gledaše za njom prestrašeno, a starica otplazi u hodnik i izgubi se iza zastora, otkud se odmah oglasilo brzo šaptanje.

U učiteljevoj sobi bijaše tiho. Djeca se stisla u kut i nije ih se ni vidjelo ni čulo. Učitelj i žena mu sjedjeli su jedno uz drugo kraj prozora; u čudnom svijetlom obrisu prozora vidjele se sjene dviju beznadnih i jadom potištenih glava.

— Marja Petrovna! — vikne Maksimova suzdržljivo, no ipak samosvijesno, kao netko, tko ima moć u rukama, s vrata u sobu.

Učitelj i njegova žena podigoše brzo glave. Lica im bijahu nejasna, ali kretnje ponizne i potištene.

— Mogu li dobiti stanarinu, što ste mi ju za danas obećali? — pitaše stara jednako suzdržljivo.

Dvije se tamne sjene maknuše i ćutahu. Jadni i bespomoćni izražaj čovjeka, koji ne zna, što da odgovori, odrazi se na njima.

— Tako . . . reče stara s previše mirnim glasom. — Dakle, kako rekoh spremite se. Sjutra ću iznajmiti sobu. Što sam za tri mjeseca izgubila, to neka vam ostane na duši. Sama sam kriva, ja budala, što sam vam vjerovala. Ali dalje nemam više volje trpjeti. Kako znate!

Žena se učiteljeva nije ni maknula, ali on sam izadje brzo u hodnik, kamo je i Maksimovu malne silom izgurao.

— Vidite . . . htio sam vas pitati . . . Ne bi li bilo moguće, kakogod . . . Ja ću tražiti službu. Već mi je tu i tamo razno ponudjeno . . . Dakle . . . da . . .

Pogledi su mu letjeli naokolo. Sušičavo crvenilo izbaci mu se u točkama na blijedim obrazima. Maksimova uzdahne i otkloni rukom.

— Zbilja, uistinu . . . obećano! — požuri se učitelj ponoviti, dok mu se lice sve više crvenilo; rukama je mahao po zraku. — I uopće; ja ću tražiti. Sada ne ide. Vidite i sami.

— Ne mogu, gospodine, — otpovrne Maksimova. Odstupi korak i raširi ruke. — Kad bi samo do mene bilo! Ali dvornik će mi zatvoriti vrata. Ja ću sama morati da selim . . . Još sam samo na vas računala. A sad je eto i to došlo!

— Maksimova! — započe učitelj, šapćući i brzo okrećući se prema vratima za sobom: — zamislite se samo! Kuda ćemo? Vidite, ja sam izgubio mjesto, i sada . . . Htio sam danas uzeti predujam, jer sam već prije dignuo plaću . . . djeca su trebala cipele, a žena je takodjer morala nešto imati . . . Vi znate, da je vrijeme bilo tako hladno, a ona kašlje . . . Sada nemam više ni kopjejke. Tko će nas pustiti u kuću? Svuda se traži stanarina unaprijed, a vi nas ipak već poznate . . . Maksimova, zamislite se u mom položaju, Maksimova, za ime Božje!

— Ne. Ne mogu . . . Košulja je bliže od kaputa . . . Dakle, kako znate, ali . . . Meni vas je uistinu žao, ali ne mogu ništa učiniti . . . Imali ste mjesto i trebali ste ga čuvati. Sad ste ga izgubili. Sami ste krivi.

— Da, naravno . . . ja sam kriv. Ali ako sam već ja kriv, nisu djeca . . .

— Djeca su vaša djeca. I baš ste radi djece trebali podnositi.

— Vidite, Maksimova, to je . . .

— Šta ja imam da vidim? — bezobzirnom surovošću prekine ga stara. — Zašto se ponizujete preda mnom? Ja vam ne mogu ništa. Tamo ste trebali tako govoriti.

— Ali, Maksimova!

Odjedared se pojavi na crnim vratima suha ženska spodoba raspuštene kose.

— Ljoška, ostavi je! — vikaše ona histerično. — Zar ima u tih ljudi iskra smilovanja! Prokleti da su svi! Oni nijesu vrijedni tvoga malog prsta, a ti se ponizuješ pred njima!

— Zašto psujete? — poče Maksimova uvrijedjeno. — Milosrdja imamo možda više od vas . . .

— Vi imate milosrdja? Ah, vi ste životinje, a ne ljudi! Čovjek propada, a vi mu držite propovijedi! Vrijedjate ga najprije, da ga onda bacite na cestu! . . . A on vam još daje razjašnjenja . . . — istisne s beskrajnom boli i ogorčenjem u glasu. — Nosite se odavle.

— To jest, kako vi to mislite „odavle"? — Maksimova pojača svoj glas. — Ja ne trebam da idem iz mojega stana . . .

— Napolje! — vikaše bolesna žena kriještеći isprekidano i ispruži mršavu ruku gotovo tragičnom kretnjom. — Što hoćete? Da odemo? Možete biti mirni. Otići ćemo . . . otići ćemo odmah sjutra, ali predbježno se nosite napolje!

— Mašenka, — mrmljaše bojazljivo učitelj, — nemoj tako!

— Napolje, napolje, vi prokleti . . . na smrt ste me izmučili! — Žena se uhvati za kose i jurne natrag u sobu.

Muž potrči za njom i čulo se, kako nešto mrmlja, dok je bolesnica divljim, isprekidanim glasom govorila dalje; ali razumjeti je nije se moglo.

Maksimova je jedan čas šuteći stajala, zatim udari rukom po zraku i ode, kao da je nešto skrivila.

Aladjev, koji je stajao na vratima svoje sobe, zovne je k sebi.

— Maksimova, molim vas, dodjite na časak unutra . . .

S jednako teškim izražajem nemoći na licu stupi stara u njegovu sobu.

— Recite, molim vas — započe Aladjev neodlučno, skrenuvši pogled u stranu, — zar vam je zbilja nemoguće malo pričekati? . . . Ta vidite i sami, u kakvom su položaju ti ljudi . . . zar ne?

— Bogami, ne mogu . . . zar ja to činim iz pokvarenosti?

Meni je samoj dvornik dao vremena do prekosjutra! Ako ne platim, bacit će me napolje! . . . Ja sam se na njih oslonila.

— Ali možda ipak?

— Vi zacijelo mislite, da ja zbilja nemam smilovanja? Ja sam stara, uskoro mi valja umrijeti . . . Ne, Sergej Ivanoviću, kad se je izderala na me, ubolo me je u srcu kao nož. Ali što ja mogu? Čekala sam tri mjeseca, na koljenima sam molila dvornika . . . Što mislite, zašto? Bilo mi je žao. Ako ne ćemo jedan s drugim imati smilovanja, ne će siromah čovjek znati, kud će . . . Gladan svijet živi samo od smilovanja. Ali siromah čovjek ne može uvijek ni smilovanja imati . . . na koncu mora se malo smilovanja ostaviti i za sebe. Nisam ja nemilosrdna -- ali život ne pozna smilovanja!

Aladjev začudjeno pogleda staricu i dodje pred njom malen i lakouman.

— Da, tako je, Sergej Ivanoviću. Siromašnom čovjeku, kao što smo mi, teže je biti milosrdan, nego drugima . . . Kad bogataš pokloni ma i jednu kopjejku -- on to čini radi svog zadovoljstva; ako li ja dadem kopjejku, onda sam si otkinula zalogaj od usta. A od tih zalogaja, vidite, uskoro ću oslijepiti, ne ću više vidjeti ni sunca božjega. I ako onda ljudi ne budu imali sa mnom smilovanja, crknut ću kao staro pseto! . . . Gdje se tu može govoriti o nemilosrdnosti! . . . Razumjeti se to mora!

Stara uzdahne.

Aladjev je stajao pred njom i nemoćno spustio duge ruke.

— Čujte, Maksimova, — poče on napokon neodlučno, — da vam ja platim za jedan mjesec, kako bi onda bilo? . . .

— Da — tako! Ta ja nisam neman — uistinu. — Nekako ću se već protući . . . Dalo bi se nešto založiti . . . Ali oni nemaju ništa!

— Ja ću priskrbiti, Maksimova, — mrmljaše Aladjev gledajući smeteno u pod.

Starica ga promatraše ispitljivo, ali nije mogla razabrati izraz njegova lica.

— Vi? Ta vi sami nemate ništa!

— Ali ja ću priskrbiti . . . posudit ću od dobrog prijatelja. Ostavite ih danas na miru, a ja ću medjutim otrčati onamo, nije daleko odovud . . . Da . . . dajte im čaja i svijetla, jer kod njih . . . tu je čaj, šećer, žemičke, uzmite moje . . . a ja ću otrčati prijeko.

Maksimova ga je gledala šuteći, uzme čaj i šećer te izadje, kimajući sijedom glavom.

Aladjev stajaše neko vrijeme zbunjen nasred sobe. I ne-

hote mu dodje, da se ponio nespretno. Ali dalje nije o tome mislio, nego nastojaše da se dosjeti, gdje bi najbrže mogao doći do novaca. Zatim odjuri, pošto je brzo pograbio ogrtač i šešir, iz stana; svojim dugim nogama zagrabio je svaki put po tri stepenice.

VIII.

Oko sedam sati došao je kramar. On je dugo klepetao na hodniku u svojim novim galošama, osušio se brižno, obrisao crveno lice i lagano, klimavim korakom stupio u Oljenkinu sobu.

Ondje je Maksimova već priredila samovar. Votka i jedan sledj stajahu na tanjuru. Oljenka je sjedjela kraj stola, uspravno kao svijeća, i gledaše velikim bolnim očima na vrata.

— Oljenka, vidi, kakav nam se gost javlja! — reče Maksimova nenaravno mekanim glasom, kakovim se govori djeci. Kramar je ušao tako oprezno, kao da u visokim lakovanim čizmama hoda po ledu.

— Dobar večer, — reče i pruži im veliku, oznojenu ruku s ukočenim prstima.

Tupo, ne podižući očiju, pruži mu Oljenka svoje tanke, bijele prste; njeno oboreno lice gorjelo je, a grudi, koje bijahu još sasvim djevojačke, teško su disale.

— Lijepo je tako . . . Vi ćete se zabaviti, malo proćeretati, a ja idem da priredim čaj . . . — reče Maksimova istim nenaravnim glasom i izadje. Vrata zatvori čvrsto za sobom. U kuhinji stane, zamisli se i uzdahne. Ista tmurna, gotovo prijeteća samilost, kao prije, odrazi se na njenom osušenom, slijepom licu.

Oljenka je sjedjela kod stola; ruka joj je ležala na daski, a savinuta linija bijaše fina i oštra, kao da je od mramora. Kramar ju promatraše; on se svojim ogromnim, vreći brašna naličnim tijelom izvalio u stolac. Dosada je vidjao Oljenku samo u crkvi ili u svome dućanu, kamo bi ona samo na čas bila zalazila. Sada je promatraše pozorno, pronicavo, kao da hoće da procijeni vrijednost predmeta. Oljenka je osjećala njegove poglede na svojim grudima, na nogama i rukama; njezino blijedo lice gorjelo je od straha i stida.

Ona je bila strojna i nježna; teško je bilo vjerovati, da bi njezino krhko tijelo moglo biti izručeno grubim živinskim

funkcijama. Oči kramara podidje mutna vlaga i on se odjedared nadme u cijelom tijelu, kao da je postao veći i deblji.

— Čime se izvoljevate baviti? — zapita on tankim glasom, koji je teško prodirao iz usaljena grla. — Valjda nisam zbunio, je li?

— Što? — zapita Oljenka prestrašeno, dok je moleći pogled na jedan čas podigla gore.

— Vidi ti to . . . ona je zbilja glupa, — pomisli kramar. — No, to bolje! Fina djevojka!

On podvrgne novom ispitivanju njeno tijelo, koje se mekano i nježno protezalo u strojnim nogama, što se pod tankom suknjom jasno isticahu.

— Pitao sam: čime se izvoljevate zabavljati?

— Ja? Ničim . . . — odvrati Oljenka strašivo, dok je cijelim tijelom osjećala, da je te bestidne male oči razodijevaju i obeščašćuju.

Kramar se smiješio samodopadno.

— Kako — ničim! Fine se gospodjice vole pozabaviti! Ne mogu nikako vjerovati, oprostite, da tako odlična gospodjica, kao što ste vi, cijeli dan kvari oči kod posla. Vaše očice nijesu uopće za to!

Oljenka ga opet pogleda velikim svijetlim očima. Odjedared joj dodje naivna misao, da je on sažaljeva. I bijaše uvjerena, da je to zbilja dobar, pošten čovjek.

— Ja, vidite . . . čitam knjige . . . – Ona se bojažljivo smiješila.

— Ah što, što je to . . . knjige! . . . Dakle, kad budemo nas dvoje onako malo bolje poznati, onda ćete dopustiti . . . na primjer — da idemo u kazalište! To će biti interesantnije, nego čučati uz knjige!

Oljenka nenadano oživi. Preko lica, koje bijaše opet poblijedilo, preleti joj nova laka rumen.

— O ne, kako možete to reći. Imam vrlo lijepih knjiga . . . Eto, na primjer Čehov . . . Ja, kad čitam štogod od Čehova, uvijek plačem. Kod njega su svi ljudi tako siromašni, tako sažaljenja vrijedni . . .

Kramar je slušao, prignuvši glavu s uskim čelom i mutnim očima na stranu. Zatim razmišljaše.

— Kao da su zbilja svi tako nesretni . . . — reče tankim glasom: — ima i sretnih . . . Naravno, tko ima što žderati . . . Ali ako čovjek . . . Ja uzimam samo sebe . . .

On pomakne stolac bliže Oljenki, zapilji se u njeno krilo i pripremi za dulji govor. Držanje mu takodjer postade zna-

čajnije. Ali Oljenka započe naivno i sanjarski, s vlažnim očima:

— O ne, ljudi su svi nesretni . . . Pa i oni, koji se smatraju sretnima, u zbilji su nesretni. Ja bih htjela biti milosrdna sestra, da pomažem svim nesretnima . . . opatica . . .

— No, a zašto odmah opatica! — prekine je kramar dvoličnim izrazom, koji bijaše užasan u svom bezobrazluku. — Zar nema dosta muškaraca na svijetu.

Oljenka ga je gledala s neshvaćanjem. Njezina gluhoća čuvala ju je kroz cio život od takvih riječi i ona nije ništa razumjela. Zato su joj oči gledale mirno; one bijahu potpuno prozirne.

— O ne . . . ne znate vi! — reče rastreseno: — lijepo je biti opatica! Ja sam bila dvije nedjelje kod tetke u posjetima u Voronežu . . . u samostanu. Moja je tetka opatica . . . jako stara . . . šuti već četrnaest godina . . . svetica! . . . Ah, kako je tamo bilo lijepo! . . . U crkvi je tako mirno — mirno, svijeće gore . . . Tako lijepo pjevaju . . . Stojiš i ne znaš, jesi li na nebu ili na zemlji. Ili ideš ispred zida. Samostan stoji na brijegu, a dolje je rijeka i iza nje polja. Vidi se daleko — daleko! Na livadama viču guske, a lastavice samo cvrkuću okolo. Ja sam ondje bila u proljeću, kad su u samostanu cvale jabuke . . . Tamo bude kadgod lijepo, da čovjeku stane dah. Kadgod mi se učinilo, da bih se mogla otkinuti od brijega i odletjeti kao ptica — daleko — daleko!

Oljenkin je glas drhtao od zanosa; u velikim svijetlim očima stajahu tihe suze, a usne joj drhtahu. Ona je sasvim naličila bijeloj opatici.

Kramar je slušao objesivši ponešto usne, a glavu na debelom crvenom vratu opet nagnuo na stranu, poput bika.

— Hm, — reče: — to su, naravno, ideje . . . U životu . . . tu može lijepa gospodjica i bez samostana naći svoje zadovoljstvo!

On se cerio i namigivao, dajući Oljenki nepristojne znakove. Ona toga nije opazila, nego je gledala ravno preda se, kao da zbilja vidi daleka polja i plavo nebo, široku rijeku i bijele samostanske zidove.

Maksimova je došla sa samovarom. Kramar se sav oznojio, te se činilo, da je namazan uljem.

— Meni se svidja, kad gospodjice imadu fini struk, kao vi, Olga Ivanovna . . . Kako to samo žene mogu udesiti: tu se čini. da možeš sve prstima obuhvatiti, a tu dolje, oprostite, što sam tako slobodan, tako je okruglo . . .

Zadnje su mu riječi došle sasvim nenadano, to jest, on je htio nešto drugo reći, što mu je natjeralo rumenilo u lice i zaustavilo dah. Dapače je nehotice ispružio ruku, ali opazivši Maksimovu povuče je nazad. Nato stade temeljito brisati znoj sa čela.

Pio je s Maksimovom votku, jeo sledja i pravio dosjetke, kako sve djevojke sanjaju o samostanu.

— Ali kad se udadu, pa ako je muž star i nesposoban, onda mu tako reći kopaju grob.

— Naravno! — odvrati stara neprirodnom uslužnošću. — O vama se to, Vasilije Stepanoviću, ne bi moglo reći. Vi ste još svaku kadri oznojiti.

Kramar je prasnuo u smijeh i iznova promatrao Oljenku požudnim pogledom.

— Tako je! To mogu bez hvastanja da potvrdim! Moja se žena ne će potužiti! Moja pokojna, ona se mnogo puta ljutila! Ti bik nezasitljivi, običavala je reći!

On se neprestano smijao i čudno gledao Oljenku.

Pod njegovim pogledom propadalo je djevojčino blijedo lišce sve dublje i dublje, a siti pobjedonosni smijeh te životinje bijaše užasan.

Kad je kramar otišao, a ponešto čvrknuta Maksimova izašla da ga isprati, zapade Oljenka u grčevito jecanje. Dugo je plakala. Njezina svijetla glava ležaše na koljenima, mekana joj pleća drhtahu, obješene pletenice titrahu poput pahuljica. Svuda je mirisalo po sledju, vlažnoj koži i znoju. Zrak je bio težak, a pojava djevojke došla neobično mala i lomna.

IX.

Aladjev se vratio kući. Sjedio je kod stola i pisao, kad udje k njemu Oljenka. Cijela je soba bila puna duhanskog dima.

Ona udje plaho i tiho kao uvijek. Kao uvijek stisne lagano nježnu i veliku Aladjevljevu ruku i sjedne k stolu tako, te joj je lice ostalo u tami i samo blijede ruke bijahu jasno osvijetljene svjetiljkom.

— Dakle, što je novo, Olga Ivanovna? — pitaše Aladjev pažljivom prijaznošću u oku i u glasu.

Oljenka je šutjela.

— Jeste li čitali moje knjige? — pitaše Aladjev. — Svidjaju li vam se?

— Da. — Ta riječ pade bezvučno s Oljenkinih usana, zatim opet ušuti, a ruke joj ostadoše nemoćno na koljenima.

— No, to je lijepo! — reče Aladjev. — Ja sam ovdje još nešto lijepo za vas pripremio. Junakinja je slična vama, isto je tako mila i tiha, išla je u samostan, sasvim kao što i vi mislite.

Oljenka stisne pleća, kao da joj je zima.

— Ja ne ću poći u samostan, — reče jedva čujno; usne su joj tako drhtale, da je čak i Aladjev opazio.

— No, hvala Bogu, — reče šaleći se i pogleda djevojci u lice. — A zašto?

Oljenka je gledala u pod: — Udat ću se . . . otpovrne tako tiho, da se jedva čulo.

— Udati? To je iznenadjenje! — Za koga? — vikne Aladjev zapanjen. Lice mu se trgne.

— Za Vasilija Stepanovića . . . Što ima dućan u našoj kući . . .

— Za njega? — pitaše Aladjev još više začudjen; izražaj sažaljenja i negodovanja preleti mu licem. No on se ipak odmah sabere i reče sileći se na prijaznost:

— No, pa — — i to je dobro . . . želim mnogo sreće . . .

Oljenka je šutjela. Ona je lagano micala prstima i gledala u pod. Mislila je na nešto, dok ju je Aladjev promatrao sažalno i u mislima si predočio kramara, što izgleda kao životinja, pokraj te lomne, fine ženske pojave. Tjeskoban osjećaj — sažaljenje, negodovanje, ljubomor — nije više ostavljao njegovu dušu.

Nenadano gane se Oljenka. Očito je htjela nešto reći, ali nije mogla. Usne su joj drhtale, grudi se nadimale teškom mukom, a smrtno bljedilo širilo se sve više i više po klonulom joj licu. Čudno uzbudjenje obuze Aladjeva. On je odjednom osjetio približavanje časa, koji je, njemu samomu još nejasan, uzdrmao njegovu dušu strahom i radošću i ponosom.

— Što ste htjeli reći? — pitaše on drhtavim glasom.

Oljenka je šutjela, ali je bila nemirna, kao da je nekuda vuče, kamo se ipak ne usudjuje. Na čas podigne lice i Aladjev skobi njezine velike, upitljive, molećive poglede. Valjda jedan čas gledali su si u oči; u oku djevojke zrcalio se goli užas.

No Aladjev nije smogao riječi, zbunjen, ne vjerujući sam sebi i strašiv.

Oljenkine usne drhtahu još jače. U svom strahu htjela je da zalomi uskim, tankim rukama, no mjesto toga odjedared ustane.

— Kuda? Ta sjednite još! — reče Aladjev smeteno, no nehote i sam ustane.

Oljenka je stajala pred njim još uvijek bez riječi; ona je samo tiho i gotovo neprimjetivo grčila prste na spuštenim rukama.

— Sjednite . . . — ponovi Aladjev osjećajući, da mu ne dolazi prava riječ i da se sasvim smeo.

— Ne . . . ja idem . . .

— Zdravstvujte! . . .

— Kako je danas čudna! — reče uzbudjeno.

Oljenka je još čekala. Zatim se tiho gane. Nekakova užasna borba kidala je i lomila njezino slabašno tijelo. Još jednom baci silno velike, ukočene oči na Aladjeva, onda se naglo okrene i podje k vratima.

— A knjige ne ćete uzeti? — zapita Aladjev mehanično.

Oljenka stane. — Ne trebam više — više, — istisne kroz usne, koje su se jedva rastavile, i otvori vrata.

Ali na vratima stane još jednom i dugo razmišljaše spustivši glavu na grudi. Mora da je plakala, barem je Aladjev vidio, kako joj se pleća trzaju. No njegova je glava ostala prazna, on ne reče ništa.

Oljenka je izašla.

Aladjev je shvatio, da ode zauvijek, dok je zauvijek mogla ostati. Silno uzbudjen i s nepojmljivim teretom na srcu stajao je nasred sobe. Vidio je, da je djevojka u smrtnom jadu došla k njemu po pomoć, i polako stade shvaćati, kakovu je ona riječ od njega očekivala.

Na njegovim vratima netko kratko pokuca.

— Naprijed! — vikne Aladjev veselo, u misli, da je opet Oljenka.

Vrata se otvore, a unutra stupi Ševyrjov.

Aladjev ga nije odmah ni prepoznao.

— Mogu li s vama govoriti? — pitaše Ševyrjov hladno, gotovo službeno.

— Ah, vi ste to! . . . Molim lijepo! . . . — otpovrne Aladjev prijazno. — Sjednite!

— Došao sam samo na čas. Nekoliko riječi . . . — reče

Ševyrjov, uzimajući mjesta kod stola ondje, gdje je sjedjela Oljenka.

— Hoćete li cigaretu?

— Ne pušim. Recite, jeste li vi dali Maksimovoj novac za učitelja? — pitaše Ševyrjov brzo, kao da se radi o nekoj vrlo važnoj stvari.

Aladjev se zbuni i pocrveni.

— Svakako . . . To jest, predbježno . . . Dok se nekako iskopaju . . .

Ševyrjov promatraše Aladjeva ispitljivim pogledom.

— Kanite li svima siromašnima i gladnima pomoći — svima? -- pitaše on.

— Ne, — odvrati Aladjev začudjeno, -- na to nisam ni mislio . . . dao sam, jer je slučaj . . .

— Da, to stoji . . . A tko će dati onima, kod kojih se ne nadje netko vašega kova? Takovih je dosta! — reče Ševyrjov gorko.

— No, time si ne trebamo razbijati glavu, — slegne Aladjev ramenima, — valja pomoći, gdje se može, i to je dosta . . . I za to Bogu hvala!

— Lijepo. A znate li vi, zašto je ova djevojka došla k vama? — nastavi Ševyrjov oštro, kao da drži ispovijed ne slušajući odgovora. Kod toga mu je gledao ravno u lice svojim prozirnim, svijetlim očima.

Aladjev silno pocrveni. Bio je silno razdražen. Čudan glas i čudna pitanja!

— Ne znam, — reče neodlučno.

— Došla je k vama, jer vas ljubi . . . jer je u nje čista, prozirna duša, koju ste vi u njoj probudili . . . Sada, gdje propada, došla je k vama, da traži ono pravo, što ste je vi naučili ljubiti. Pa što ste joj mogli reći? . . . Ništa . . . Vi, sanjar, idealist, znate li, kakve ste joj nečovječne muke pripremili? Zar se ne bojite, da će vas sve, koji ste joj došaptavali zlatne sne o nekom sretnom životu, o bračnoj sreći, pod gomilom toga brutalnoga požudnoga mesa proklinjati. Vidite — to je strašno!

Zadnje riječi viknuo je Ševyrjov takvim čudnim, neprijatnim izražajem, tako nepojmljivom snagom, da je Aladjev osjetio, kako mu srsi prolaze ledjima.

— Užasno je, kad čovjek mrtve oživljava, da vide svoje raspadanje . . . Užasno je, kad se od čovječje duše načini nešto čisto, dragocjeno, samo zato, da njene muke budu profinjene, njene boli pooštrene . . . — nastavljaše Ševyrjov na oko hladnokrvno, ali ipak sa znakom duboke boli.

— Vi se varate . . . — mrmljaše Aladjev odgovarajući još uvijek na riječi „jer vas ljubi."

— Ne, jer znam . . . ja sam cijeli dan sjedio u mojoj tamnoj sobi . . . Tamo se sve čuje . . . To je tako.

Aladjev je šutio pritisnuvši bradu na prsa.

Ševyrjov ustane.

— Vi neprestano sanjate o budućoj sreći čovječanstva . . . a znate li, da li si uopće jasno predstavljate, kroz kolike rijeke krvi morate proći do te budućnosti . . . Vi varate ljude . . . Vi ih puštate da sanjaju o nečem, što ne će nikada doživjeti . . . Pustite ih živjeti i neka budu hrana svinjama . . . Onim svinjama, što cikću i rokću od veselja, da im je žrtva tako nježna, tako lijepa, da je sposobna svoje muke tako snažno osjetiti . . . znate li vi, koliko od onih nesretnika, koje ste vi prevarili, umjesto da umru ili ubijaju, čekaju plačući od Boga nešto, jer za njih nema drugog sunca i nema druge pravde . . .

Ševyrjovljev je glas rastao do neodoljive snage. Aladjev je skočio, a da toga nije ni primijetio. To čudno plavo lice s plavim očima pritiskalo ga je kao mora.

— Zar vi ne shvaćate, da sve te vaše sanje o budućnosti, sve kad bi se jednom i ispunile, ne bi mogle da nadmaše more suza ovih finih djevojaka, tih gladnih, uvrijedjenih i poniženih . . . da vi niste u stanju utišati besvijesnu mržnju protiv onih, koji ovdje uz zaštitu bajuneta i vaših prekrasnih propovijedi o humanitetu uništiše sve, što je na zemlji dobro bilo, jest, i što će ga biti! . . . U vama ne će oni naći ni sudaca ni osvetnika!

— Što hoćete time reći? — mucaše Aladjev.

Ševyrjov ne odgovori odmah.

— Dodjite, — reče onda i podje iz sobe.

Aladjev ga je slijedio kao hipnotizovan.

Cijeli je stan spavao. Tamno i tiho bijaše na hodniku, u teškom bolesnom zraku jedva se disalo. Ševyrjov otvori vrata svoje sobe i mahne Aladjevu, da dodje unutra.

— Slušajte! — govoraše Ševyrjov tiho, ali ipak neobično strogo.

Aladjev prisluškivaše. Isprva nije čuo ništa osim udaranje svoga srca. U tami se nije ništa razabiralo, tek kanda su oči nevidjivog Ševyrjova sjale i plamtjele.

No odjedared primijeti Aladjev neki čudni tihi glas. Netko je plakao. Tiho, prigušeno, beznadno i turobno jecanje prolazilo je poput fine oštrice kroz tišinu. U tome bi-

jaše mnogo nepodnošljiva tereta. Neizreciva bol, beznadna čežnja, besvijesni jad.

— To Oljenka plače! — svane Aladjevu, ali sad je razlikovao, da nije jedan glas, nego dva, što tu plaču... Tama je pritiskala, u njegovim je ušima odjekivalo poput teške zvonjave i već mu se činilo, da to nisu dva glasa, nego tri... Stotine, tisuće glasova, cijela tama naokolo kanda je plakala Zapanjen pitaše on:

— Što je to?

Ali Ševyrjov ne odgovori. Odjedared pograbi Aladjeva surovo za ruku.

— Dodjite napolje . . . reče oštro i izadje u hodnik.

Istom u rasvijetljenoj sobi, koja se nakon tame i onog nepojmljivog plača čudno i prijatno isticala, pusti Ševyrjov Aladjevljevu ruku i pitaše gledajući mu strogo u oči:

— Jeste li čuli? . . . Ja ne mogu slušati! Što ćete vi dati ovim ljudima umjesto one zlatne budućnosti, koju vi potomstvu stavljate u izgled? . . . Vi . . . Proroci budućeg čovječanstva; . . . Prokleto bilo i to vaše čovječanstvo!

Bijes i začudjenje pograbiše Aladjeva.

— Dopustite . . . a vi? . . . Što ćete vi dati, koji tako pitate? — vikne on i stisne razdraženo svoje ogromne seljačke ruke.

— Ja? — Ševyrjovljev glas zazvuči gotovo podrugljivo.

— Da, vi . . . koji mene pitate — — tako čudno... Otkud vam pravo, da govorite takvim tonom?

— Ja — ništa. Možda ću tek druge sjetiti na ono, što su zaboravili . . . Da, a to — — — još ne dostaje . . .

— Što je to? Što vi velite? — pitaše Aladjev uznemireno.

Ševyrjov ga promatraše. Zatim se nenadano nasmiješi, kao da se čudi naivnom pitanju, i podje lagano prema vratima.

— Ta kuda? Ostanite! — vikne Aladjev.

Ševyrjov se okrene, kimne prijazno glavom i izadje.

— Ali . . . vi . . . vi ste prosto poludjeli! — vikaše Aladjev u slijepom bijesu.

Činilo mu se, da čuje, kako se Sevyrjov smije. No vrata se zatvoriše.

Cijelu minutu stajaše Aladjev zbunjen u svojoj sobi. Boljela ga glava, u sljepočicama mu tuklo, a srce udaralo nejednako i divlje kao u bolesnika. Mehanično zakruži pogledom po svojoj radnoj sobi, preko svoga papirima i knjigama prenatrpanog stola, po slikama na zidu, i odjedared ga pograbi

od glave do pete boležljivo i nerazumljivo gadjenje. Do skrajnosti odvratnom učini mu se svaka misao, svaki čin, pa i sam dolazeći dan. Dodje mu želja, da cijeli svijet zahvati orijaškim rukama i tako ga visoko strese, da se sve te kuće, ljudi, misli, djela, zavitlaju po zraku kao prašina.

— Možda bi to bilo zbilja najbolje!

On legne u krevet, baci se licem u jastuke i ostane ukočen ležati.

U mraku, koji okruživaše njegove zatvorene oči, ukaže mu se svijetlo lice s velikim, nešto ispitljivim, radi nečesa zaplakanim očima i opet ga nestane. A onda se približi nešto crno, ogromno, zvjerski se smijući, te izbriše svijetli san života.

X.

Bijaše noć, a u cijelom se stanu spavalo. Izvana nije dopirao nikakav glas, a sve je bilo tiho kao u grobu i kao ukočeno u mukloj nepomičnosti. Samo bezobrični mrak hodao je po sobama tiho i gledao na usnula lica. U Ševyrjovljevoj sobi svjetlucao se u nejasnom plavetilu otvoren prozor.

Ševyrjov nenadano zadrhće i otvori oči.

Netko je stajao pokraj njega. On digne glavu.

Baš pred njim, na kraju kreveta, stajala je rukama pokrivši lice ženska spodoba. U njenim finim, neodredjenim obrisima ležalo je nešto tajanstveno. I još prije nego mu je pamćenje dozvalo napola zaboravljenu sliku, upoznao ju je Ševyrjov po nekom osobitom unutrašnjem osjećanju, koje mu je zahvatilo mozak i stegnulo srce:

To bijaše žena, koju je nekoć ljubio i koja je otišla onamo, otkud, kako on mišljaše, ni za koga nema više povratka.

— Lizo! — vikne on istodobno u krajnjem ushitu i užasu, dok mu se činilo, da mu srce hoće da iskoči iz grudi.

Spodoba stajaše kao prije; pokrivši lice rukama, samo se u magli, koja mu je pred očima lebdila, zanjihala.

— Lizo! Otkuda ti? . . . Što je s tobom? . . . — vikne Ševyrjov još očajnije.

Činilo mu se, da njegov povik odjekuje cijelim stanom. Ali najednom postane Ševyrjovu sve jasno: ona je došla, jer je sve predvidjela, i u prekomjernoj ljubavi — u ljubavi,

koja je jača od smrti — htjede da ga u zadnjoj noći njegova života oplače.

— Lizo, ne plači! — molio je Ševyrjov, ma da je osjećao, kako su mu riječi nemoćne, da ona ne će i ne može odgovoriti, jer ona uistinu nije postojala: — Gledaj, tako sam ja to htio, to bijaše san moga života od dana, kada si ti umrla... to je jedini odušak za mržnju, koja me mori!... To nisu kombinacije, nisu teorije, to sam ja... razumij to!

Njegove se ruke grčevito ispružiše prema njoj, ali zahvatiše zrak.

Ona otstupi natrag, a da nije skinula ruku sa svoga žalosno spuštenog lica. I nenadano je počela nekuda u stranu uzmicati, prošuljala se bezglasno pokraj njegove glave i izgubila u tamnom kutu sobe, ali njemu je još preostalo vremena, da upozna crnu bluzu, u kojoj ju je zadnji put vidio, tanke prste, pa kosu u staroj dragoj frizuri.

Ševyrjov skoči naglo bosim nogama na hladan pod.

Nitko ne bijaše tu, niti je mogao biti. Plavetilo prozora blijedo se ljeskalo, a u njegovu svijetlu, koje drhtaše kao paučina, gledahu prazne stijene sobe. On stupi k prozoru. Prema njemu stajaše dugi široki zid. iznad njega ležalo je blijedo noćno nebo, kao crne snažne ruke stršili su pred njim željezni dimnjaci.

— Halucinacija! — pomisli Ševyrjov i osjeti, kako mu srce teško tuče; ogromni čvor natisne mu se u grlo.

Pristupi k vratima, opipa ih, kao da više ne vjeruje u svoju pamet.

— Ja sam bolestan... možda ću poludjeti?... Valja se boriti protiv toga. Ja ću poludjeti! Sve moje razmišljanje samo je plod bolesnih moždjana!

I odjedared, smiješeći se tiho i hladno, podje čvrstim korakom krevetu i legne. Činilo mu se, da nije ni zatvorio očiju, i vidio je kao i prije svjetlucavi prozor, prazne, bijele zidove i tamna vrata. Medjutim, ipak je netko govorio jednoličnim i bezglasnim tonom:

— I tvoja mržnja, tvoje ludjačke osnove nisu ništa drugo, nego velika požrtvovna ljubav, koju ti zabacuješ...

— Nije istina! — dočeka Ševyrjov s užasnim naprezanjem, kao da je neki ogromni teret pritisnuo njegova prsa. — Nije to ljubav... ja ne ću ljubavi...

Netko je svejedno nastavljao ustrajno i jednolično govoriti glasovima, koji su dolazili kanda iz Ševyrjovljeve lubanje:

— Jest, istina je... ti ljubiš ljude svom snagom svoga

bića, ti nisi mogao podnijeti ogromnu mjeru zla, nepravde, boli. I tvoje svijetlo čuvstvo, puno vjere u konačnu pobjedu, u istinu onih strašnih žrtava, što si ih pridonesao, potamnjelo je i oboljelo... Ti mrziš, jer je tvoje srce prepuno ljubavi! I sama tvoja mržnja najveća je tvoja žrtva!... Jer nema veće ljubavi, nego kad netko svoju dušu... ne život, nego dušu daje za svoga bližnjega!... Sjećaš li se toga? Sjećaš li se?

Glas je postao življi, ali nije kao ispočetka odjekivao iz njegove lubanje, nego negdje u blizini, stran i živahan. I uistinu, netko je s njim razgovarao. Odjedared primijeti Ševyrjov, da čelo njegovih nogu jedva vidljiv u mraku sjedi čovjek. Mršav se profil njihao, grbava ledja, dug, mršav vrat.

Ševyrjov široko otvori oči i jednom kretnjom sjedne u krevetu.

— Tko je?

Nejasna spodoba nije se micala... Za tren dodje Ševyrjovu — to mu je donijelo veliko olakšanje — da je vidio samo slučajno sjenu, koja nije bila ni na krevetu, nego mnogo dalje, sasvim uz vrata. Tama je varala, blizo činilo se daleko, a daleko blizo. I sama soba produljila se i onda opet skupila te ga poput more pritiskala svojim golim prozorima. Tama je ćutala i skutrila se, da sluša.

Ševyrjov je htio ustati, da napali svijetlo, ali još prije, nego se ganuo, osjeti, kako mu je pokrivač pritisnut nekim teškim tijelom i da zbilja netko sjedi na krevetu kraj njegovih nogu. Fina, brza misao na ludilo mune mu mozgom.

— Tko je tu?... Zašto? — istisne teško.

Onaj ćutaše.

— Tko vas je pustio unutra? — vikne on tiše.

Onaj krene lagano glavu i u slabom svijetlu prvog svitanja spazi Ševyrjov suho, crno lice s tamnim udubinama očiju, koje se u mraku nisu vidjele.

— Tko? — otpovrne glas začudjeno i gotovo podrugljivo. — Vi sami!

— Što lažete! — vikne Ševyrjov osjećajući, kako mu ludjački užas dolazi ozdol u glavu. — Ne puštam nikoga k sebi!

— Ipak ste vi samo... — otpovrne noćni posjetilac.

Ševyrjov je šutio i smeteno upro svijetle oči na čudnu sjenu.

— Što se uostalom toliko čudite? — nastavljaše gost sada već s neprikrivenom zlobom.

— Ah . . . to je i opet samo halucinacija . . . Ja se zbilja moram sabrati! — sjeti se Ševyrjov i odjedared nasmiješi. No ogorčenje, gotovo bijes, što ga je obuhvatio, protjera strah. Ta pojava, što tako mirno sjedi pred njim, kao da je zbilja, a ne proizvod njegovih bolesnih moždjana, postade mu u najvećoj mjeri odvratna. Ševyrjov stisne zube zbog navale duševnog gadjenja i reče:

— No, svejedno. U stvari su to — gluposti! Što hoćete?

Mislio je, da duh ne će odgovoriti, očekivao je to upravo s radošću, ali on je progovorio sasvim tiho, no napadno jasno:

— Ništa osobito. Nastavimo razgovor . . . Vi morate svoje misli jasnije izraziti.

— Prestanite s time. Ja ne moram ništa i mogu vas se svaki čas riješiti, — odvrati Ševyrjov ponosno, dok je u isto vrijeme sasvim prenerażen opazio, da se upustio u razgovor s duhom i prema tome kanda je vjerovao u njegovu egzistenciju. Nekakva viša sila čvrsto ga je držala, te protiv njegove volje stvarala u njemu riječi za razgovor.

— Koga vi zapravo prikazujete? — pitaše Ševyrjov podmuklo; osjećao je, da se ta njegova poruga tiče njega samoga.

— Zar me ne poznate?

— Ah, kako ne! — Odjedared sjeti se Ševyrjov, čiji je to mršavi vrat i čije lice. — Ta vi ste bravar, s kojim sam razgovarao u čajani . . .

— Ta prestanite barem u snu hiniti, — otpovrne gost srdito, — ja upravo tako nisam bravar, kao vi što niste Ševyrjov. Zapovijedate li, da kažem tko sam, gospodine djače Tokarjove . . .

— Nije nužno . . . znam već . . . sjetio sam se . . . odgovori Ševyrjov napregnuto.

Ni imena ni lica nije prepoznao, no ipak se umirio, kao da je odjedared umjesto čovjeka, koji mu je došao u mraku, vidio jednostavno u ogledalu vlastitu sliku.

Straha je već sasvim nestalo i on je osjećao tek silnu umornost i neodoljivu želju, da zbaci sa sebe neki strah.

— Htio sam još posljednji put s vama da govorim . . . iako je valjda sasvim suvišno . . . Opametite se! . . . Shvatite strahotu svoje namjere! Vi ste zapali u užasnu zabludu, da mržnja može koristiti ljubavi . . . Vi, Tokarjov!

Ševyrjov rastegne usne na smiješak.

— Vi još uvijek govorite o istom! Ja ne mislim na ljubav . . . Ne ću ništa da čujem o tome . . . Ja samo mrzim. Zašto bih ja vaše ljude ljubio? Jer se medjusobno žderu kao svinje, ili jer su tako nesretni, slabi i glupi, da se na milijune dadu zatjerati pod stol, kako bi se nekoliko desetaka brutalnih nitkova nažderalo njihova mesa? . . . Ja ne ću da ih ljubim, ja mrzim na one, koji su me kroz cio moj život ugnjetavali, sve mi oduzeli, što sam ljubio, u što sam vjerovao . . . Hoću da osvetim sebe . . . Neka to bude jasno jednom zauvijek. Ja bih se isto tako svetio na vašim nesretnicima, koji su, kao i sretni, život s drugoga kraja iskvarili, kad ti nesretnici ne bi bili tako jadni i da ne propadaju sami od sebe . . . Ja ne mogu živjeti, ali umirući hoću da ih podsjetim, da se varaju, da se nalaze u vlasti onoga, koji ima dovoljno snage i razuma, da se riješi sugestije . . . Hoću da im pokažem, da imam moći, koja je jača od ljubavi. — Smrtonosna, nepomirljiva, posljednja mržnja . . . Dobro je.

— Ali što ćete učiniti? — pitaše prestrašeno gost.

Ševyrjov se smijao kratko i neobično.

— Prvo, ne ću učiniti ništa, što ne mogu učiniti sam. A drugo, zar mislite, da ću ja biti jedini? . . . Počekajmo . . . Počekajmo!

Ševyrjov ponovi tu riječ nekoliko puta samouvjereno i sigurno. Oči su mu tako napeto i oštro gledale u tamu, kao da vidi ondje redove isto takovih ljudi, kao što je on, koji su obračunali sa svim, što je čovječansko, kako bi mogli nesmetano poći njegovim tragom.

— Gospode! Kolikim je stramputicama pošlo vaše mišljenje u tih pet godina, otkako ste kao mlad čovjek pun odvažnosti i uvjerenja otišli u tvornicu, pun vruće vjere u konačnu pobjedu . . . Odvažnost ste izgubili, snaga vas je ostavila!

— Ostavimo to, — otpovrne Ševyrjov nehote. — Recite mi radije . . . ja onda nisam bio sam. — Bijaše nas mnogo . . . gdje su oni?

— Oni su pošli u smrt za zajedničku stvar! — odgovori gost svečano.

— I Liza! — upita lagano Ševyrjov.

— Da . . . i ona.

— Znate — — — ja sam je upravo vidio . . . Ona plače . . . Uostalom, to je bila samo prikaza ludila, ne radi se o tome. Znate li, što znači žrtvovati najmilije u životu . . . Biće, tako nježno i lomno, te sam se svaki čas bojao, da ću ga vidjeti, kako trpi od surovosti najjednostavnijih

sitnica, — izručiti na porugu smrti, gadnoj uzici, vješalima, krvnicima . . . Poznajete li vi to? . . . Ne! Ali ja . . . to poznajem!

S jecanjem u glasu govoraše Ševyrjov.

— Ne uzrujavajte se, dragi, — reče gost sažalno, — to je zacijelo užasno . . . ali što se tu da učiniti? . . . Ništa se ne može polučiti bez žrtava . . . I što je veća žrtva, to joj je čišći i svetiji smisao . . .

— Tako? — pitaše Ševyrjov čudno.

— Vi to vjerujete! . . . Žrtva, žrtva! . . . Hekatombe su pridonesene čovječanstvu i cijela je naša povjesnica jedno neprekidno klanje . . . Ali ona ne stupa uzalud naprijed. I odonud, iz svijetle budućnosti, pružaju nam se već zahvalne, blagoslovne ruke jednog sretnog i slobodnog ljudskog roda, naše djece, našega djela! Moj Bože! Što znače naši kratki i jadni životi prema toj velikoj budućnosti, koja će se izgraditi na našim lešinama.

— Fuj, kako gadno! . . . Zar se ne bojite, da će ta vaša divna budućnost previše zaudarati po strvini? — pitaše Ševyrjov i nasmije se kratko.

„Pravdam se sam sobom! Dosta zlo!“ — pomisli.

— I zar vi ne opažate, — nastavi gost, kao da je prečuo primjetbu, — kako mi korak po korak produljujemo tisućljetno brdo zla, da prodremo naprijed . . . I možete li vi doista sumnjati u tu pobjedu istine? Sjetite se, da se borba protiv zla može samo zlom voditi . . .

Ševyrjov je šutio i slušao. Njemu se činilo, da stoji u ogromnoj crkvi medju zadnjim redovima silnoga mnoštva i iz velike udaljenosti sluša svečano mili glas propovjednika jezuite.

— Da, a mi sami? . . . Mi, koji smo svoje najmilije, što smo imali, — svoj život i sreću dali, što će od nas biti? — pitaše on tiho.

— Mi ćemo biti gnoj, što čini polje plodnim . . . ono polje, na kome će isklijati klice novog života!

— A tko će onima, koji se napajaju našom krvlju, koji se vesele nad našim bolima i koji od veselja na našem . . . gnoju, kako ste se izrazili, plešu, jednom donijeti naplatu? . . . — pitaše Ševyrjov još tiše i sasvim čudnim glasom.

— Što se oni nas tiču . . . Njima će suditi povijest ili, ako hoćete, Bog!

Ševyrjov ga bijesno pograbi za grkljan.

— Ha, je li to sve . . . Je li to sve?

Kriješteći i bijesno vikne odjedared:

— Lažeš! Ti si pop . . . crni pop . . . jezuita! Došao si, da me prevariš! Zadavit ću te!

Vikao je, drmao grkljanom, dok se njegovo tijelo samo treslo od bijesa i zgražanja. Gurne gosta o zid tako, da je njegova glava muklim udarcima lupala o maz zida, i čvrsto stisne dugi, mršavi vrat. Zatim mu dodje, kao da je planulo svijetlo, kao da mu je netko probo srce i on se probudi.

Srce mu je tuklo u prsima i činilo se, da će puknuti. Pred očima mu se vrtjeli crveni i zlatni kolobari, a po cijelom tijelu cijedio se vruć, ljepljiv znoj. Ležao je na ledjima zamotan do vrata u pokrivač i spazi u sivom jutarnjem sumračju praznu svoju sobu, stolac s tamnim kupom odijela i sada već sasvim svijetli prozor. Ali i dalje ostade osjećaj nepodnošljiva žilava tereta na nogama.

Na nogama mu je ležao ogrtač, što se spustio s naslona postelje.

— I dalje ništa! — nasmiješi se hladno i htjede opet da legne, ali odjedared zastane i pridigne se.

XI.

Negdje duboko dolje, još izvan stana, začuje oprezne korake. Podigne brzo glavu, sjedne lako i brzo. Netko se uspinjao stubama, dolazio sve bliže i bliže, stupajući oprezno u teškim čizmama po kamenim stepenicama.

Ševyrjov je sjedio u krevetu i prisluškivao.

Netko je stao pred vratima i činilo se, da šapće. Dugo je vladala tišina i konačno mišljaše Ševyrjov, da to samo krv kuca u njegovim sljepočicama. Sve je bilo tiho, tek se tama izmicala lagano ispred njegovih očiju.

— Samo mi se pričinilo! — pomisli Ševyrjov, dok je glavu, odahnuvši, spustio u jastuke.

Ali u tom mu se času široko otvoriše oči i kao da ga je tko bacio s postelje, ustane naglo i stane bosim nogama na hladni pod usred sobe. Gluhom tišinom odjekne oprezan i jedva čujni zvuk: željezo zazveči i utihne. Netko je pokušao oprezno otvoriti stan. Ševyrjov se stade odijevati krećući se poput sjene. Kad je došao do cipela, začuje nov šušanj. On se ukoči držeći odijelo u ruci i slušaše bez daha;

zatim se stade još brže odijevati. Sada dodje još više ljudi, koji su oprezno gazili po stepenicama.

— Oni su!

Jedan čas stajaše Ševyrjov neodlučno, zatim brzo obuče ogrtač i šešir, otvori vrata i pogleda na hodnik.

Mozgom mu jurne strelovita odluka; sjetio se, da je kroz prozor kuhinje, u koju je dan prije došao, da se napije vode, posve blizu vidio vatrobrani zid susjedne kuće; prozor nije bio dupli. Brzim kretnjama prošulja se hodnikom, kao mačka, bezglasno, obilazeći sanduke i zavjese, kroz gust, pljesniv zrak. U kutu, gdje spava oboje staraca, stane časkom. Slabo hrkanje za zastorom odjednom prestane. Ševyrjov stane nepomično, prisluškujući; onda se odšulja tiho dalje, otvori kuhinjska vrata i zadrži dah. U kuhinji bijaše potpuno svijetlo. Na štednjaku je nejasno sjalo nekakvo posudje, hladni samovar dodje kao da na stolu spava. Mačka skoči sa štednjaka i otrči uzdignuta repa iskesivši se na Ševyrjova. Vonjalo je po ugaslom ugljenu i ščiju. Ševyrjov pristupi k prozoru i zabulji se napolje.

Kroz mutna, prašna okna jedva se što vidjelo; samo se komadić oblaka svjetlucao, a okomita, mrka stijena gubila se u dubinu.

On se još jednom obazre i pokuša tiho da odvrne zapor. Prozor nejasno zazveči i otvori se, a hladan, svjež uzduh zastruji mu u lice. On se nagne i pogleda dolje.

Duboko dolje bijelio se kameni pločnik, pa se činilo, kao da leži na dnu strašna ponora. Hladan dah smrti digao se odonud do njega. Povrh sive pruge vatrobranog zida prostiralo se jednolično jutarnje nebo; njegova beskonačna praznina bila je puna zime i slobode.

Ševyrjov obrne glavu k stanu prisluškujući napeto.

U tom času zaječi zvonce, kao živo i opominjući; činilo se, kao da su san i tišina cijeloga svijeta uzdrmani.

Oprezno i spretno pope se Ševyrjov na limenu izbočinu pred prozorom, baci nehajan pogled dolje u strašan ponor svjetlucavog pločnika te odskoči. Za jedan je čas imao osjećaj groznog padanja, praznine, slabosti i težine vlastitog tijela u zraku nad ponorom . . . Zatim udari hladan kameni vatrobran snažno o njegova prsa.

U užasnoj napetosti zgrčeni prsti pritisli se žilavo u lim na izbočini, koji je stao škripati i popuštati pod teretom. Noge se grčevito spustile uzduž zida, koljena se odupirala na njemu i isto tako neprestano sklizala prema dolje. Ševyrjovu dodje tijelo neobično teško. Sav se zgrčio kao

mačka u padu, i već je zatvorio oči, kad je još zadnjim naporom i čvršće obuhvatio popustljivi rub, oskliznuo se, zatim ga opet obuhvatio i podupro se laktom o lim. Zatim stane, konvulzivno zguren, grepsti nogama po zidu, uspije mu, da se podigne na laktovima, a drugom se rukom prevukao prijeko i zavalio prema gore na krov.

Valjda jedan čas ležao je napo bez svijesti na hladnom, vlažnom limu, osjećajući samo u kucanju srca užasnu bol; još uvijek imadjaše u zglobovima osjećaj užasnog padanja.

Iz dvorišta dopre nekakav šušanj; to ga osvijesti. Netko je govorio, negdje daleko dolje. Ševyrjov je puzao lagano prema dolje do tavanskog prozora.

Tamo na drugom kraju strmoga krova spazi veliko, nepoznato dvorište, red slijepih prozora, vrške suhog drveća i ravnu zelenu ledinu. Nekakav crni čovuljak, koji je ozgor izgledao kao komični plosnati kukac s nožicama, što su se već iz glave počimale micati, prolazio je preko dvorišta. Smiješnom jasnoćom odjekivali su do gore njegovi brzi, sitni koraci.

Ševyrjov spuzne preko ruba krova, ogleda se još jedared naokolo i nestane ga u tami prostranog, prašnog tavana.

Hladno gledaše nebo na zemlju. Široko se protezalo more krovova i dimnjaka, a za njima, na rubu horizonta, plavilo se more, blijedeći polako u svijetlu osvita.

XII.

Aladjeva probudi jaki zvuk zvona, što je zazvonilo kanda ravno u njegovoj sobi. Po običaju posegne najprije za cigaretom, ali u tom času stegne ga nešto u srcu i dok je pipajući tražio žigice, podigne glavu prisluškujući. U svojoj komori maknula se Maksimova. Čulo se, kako zijeva, šuška suknjom, o nešto se spotiče i bosim nogama prolazi hodnikom.

— Tko je? — začuje Aladjev njezin pospan, nezadovoljan glas.

— Brzojav?* — Za koga brzojav? — pitaše Maksimova.

Zacijelo joj je odgovoreno, ali tako tiho, da se ništa nije dalo razabrati.

* Brzojav! jest običan odgovor na pitanje stanodavca, kad ruska policija pozvoni noću na kući, kamo je došla provesti kućnu premetačinu.

Aladjev se brzo pridigne i sjedne.

— Ovdje! — proleti mu kao munja mozgom i cijeli vihor slika i predodžaba mune mu glavom. Mali zamot i papiri, što mu ih je ostavio čovuljak jastrebova lica, stadoše mu pred oči i uzeše rasti do užasnog kolosa. Već je htio zaviknuti, neka se ne otvore vrata; skoči s postelje i nagne prema hodniku, ali u tom času začuje jasno željezno škripanje odvrnutog zapora na vratima i muklo tapanje mnogih nogu, koje su bile obuvene u teške, okovane čizme.

Kao da se cijeli svijet u tren oka probudio i stao odjekivati strašnim odjekivanjem i zviždanjem.

U samoj košulji, dugačak, mršav, s ogromnim rukama i nogama, stade Aladjev grčevito bježati po sobi. Svuda je odjedared postalo svijetlo. Čas prije, kako je on mislio, sve je još ležalo u potpunoj tami; no sada bijaše sve jasno u plavkastom svitanju novoga dana: stol s nedovršenim poslom, cigarete na njemu, čizme pod krevetom, slike na zidovima. Sve tako uredno, poznato, prijatno i drago.

— Ali kome ćete! — pitaše preplašena Maksimova drhtavim glasom.

Nije se moglo čuti, što su joj odgovorili, samo je stara pustila kratak krik i zalomila rukama. Teški koraci odjeknuše odmah zatim u hodniku.

Aladjev nagne k vratima i nečujno okrene ključ u bravi i ne pomislivši, zašto to čini.

Zatim skoči k stolu, pograbi zamot, koji mu je došao težak kao stotinu centi težak kamen, podrži ga časak u ruci i potrči s njim k prozoru.

— Eksplodirat će — svejedno . . . -- pomisli stojeći pred napo otvorenim prozorom, kroz koji je dolazio svjež i nježan jutarnji uzdah. — Svejedno — poslije se može zanijekati . . .

Grozničavom brzinom jurile su mu glavom zamršene misli, ispruži zamot kroz prozor i bomba je jedan tren visjela nad četverospratnom dubinom dvorišta. Aladjev je već skoro otvorio šaku, kad mu odjedared nova misao prodje mozgom: bijaše tako užasna i beznadna, te je Aladjev zastenjao kao ranjena zvijer.

— Što ja činim . . . papiri, adrese? . . . Ta njih će na dvorištu pokupiti! . . . Potpaliti? . . . Nema više vremena . . .

— Dakle . . . sam propasti, da spasem druge? . . , Ali ja sam im rekao! Molio sam ih, da me ostave na miru . . . Otkud im sada pravo, da na mene računaju! . . .

Cijeli se stan probudio. Negdje zaplaču djeca, netko se

prestrašio, uzdisalo se. U pokrajnoj sobi, kod Ševyrjova, govorilo se glasno, lupalo pokućstvom, psovalo.

— Zbilja je pobjegao; što je tu još . . . Zacijelo je otišao k susjedu, vaše blagorodje . . . tu je jedan djak . . . Nek nosi djavo -- — Ta uzmi pušku, vraže, i ubij ga, pa nikome ništa — Do Aladjeva dopirahu hladni, bijesni glasovi.

Odjedared pokuca netko na njegovim vratima. Tako sigurnim i ujedno korektnim kucanjem, da se Aladjevu činilo, kao da kroz zatvorena vrata vidi onoga, što kuca: pristojnog, učtivog policajnog časnika lijepih manira i nemilosrdnih pronicavih očiju.

Zatim odskoči nastojeći, da ne pravi buke kod prozora, položi bombu na stol, pograbi je opet, pusti je, da za jednu vlas padne, i turi pod strunjaču, zatlm se uspravi, a duge, snažne ruke nemoćno mu klonuše.

Na vratima se iznova oglasi kucanje.

— Budite tako ljubazni, pa otvorite na čas! — odjekne nepoznati glas, koji je zvučio umiljavajući se, a ipak neprijazno.

Aladjev ne odgovori. Stara i s materinim mlijekom usisana mržnja protiv tih ljudi, koja se kroz cio život u njemu sve više razvijala, povuče ga sa sobom. I ne znajući ni sam zašto klekne pred crni otvor peći, iz koga je dolazio miris staroga pepela. Silnom brzinom prekine uzicu na zamotu i stane derati papire na komadiće. Vrata od peći zacvile, šuškanje papira kao da je odjekivalo cijelom kućom.

— Otvorite, jer ćemo inače provaliti! — vikaše hladan, divlji glas.

Sad je očito bilo već više ljudi pred vratima; za čas stadoše silom udarati po njima.

— Oni će me preteći! — preleti Aladjevu glavom. I on ugleda pred sobom sve one, kojih sudbina i život zavisi o tome, da li će mu uspjeti uništiti papire; da li njih izručiti ili sebe žrtvovati. Sav ogroman posao, u koji su uloženi predanost i čiste duše stotine mladih ljudi, prodju u tren oka ispred njega. Desetine poznatih lica kanda su se puna nade zagledala u njegovu dušu. Nadje se tako malen i neznatan.

— No, pa što? — govoraše istodobno u dubini njegove duše neki topli glas, pun suza i ushita. — Neka bude... bolje ja, nego . . .

Na vratima se guralo, kao da nisu pred njima stajali ljudi, nego čopor divljih zvijeri.

— Ta otvori! Što je to?! Predaj se, — tutnjili su glasovi.

Odjedared ispuni Aladjeva divlji, hladan bijes. Pograbi ga želja, da ih nadviče, da pjeva, fućka, da ih obaspe najprostijim psovkama.

Ni sam nije znao, kada mu je i kako došao u ruke teški revolver. Zacijelo ga je uzeo sobom, kad je ponio papire sa stola.

— Predaj se! . . . Ah šta, probij vrata! Pritisni!

— Neka vas nosi djavo, majku vam vašu! — derao se Aladjev kao lud, obrnut prema vratima: kod toga je još uvijek, iako instinktivno, derao papire u komadiće. Odjedared puknu vrata. Crna široka pukotina zine na bijeloj njihovoj površini. Trijeske se raspršiše, a ključ sa zveketom padne na pod. Više glasova zakriješti, a neka crna sjena, pred kojom zasja puščana cijev, nagne se na pukotinu.

Aladjev opali.

Žut, kratak bljesak drhtne, netko krikne i sruši se natrag u hodnik.

— Dršte ga! Dršte ga! Pucaj! — vikahu mnogi glasovi.

Aladjev je čučao na prsima, razbarušene kose, u košulji, oči mu sjahu kao u ludilu i ispruživši dugu ruku prema crnoj pukotini na vratima palio je jedan hitac za drugim. On nije više ništa znao ni osjećao osim divljeg užasa i mržnje, one nečovječne mržnje, kojom se gazi otrovni kukac, ubija neprijatelj, davi žrtva. Odjedared prasne prema njemu iz crne pukotine hitac. Škripajući zatvore se vrata na peći, jedna slika padne sa zida, a bijeli prah podigne se u sobi.

Aladjev skoči u stranu, pritisne se uz zid i otpuže, savijajući se uz njega, sve do vrata. Puščana vatra kao da mu je upravo udarala u lice, ali našavši se jednim skokom kod vrata, postavi on revolver u pukotinu i opali dva puta prema onima vani, koje je skoro dodirnuo svojim oružjem.

Ispušteni krik omami ga. Hitci prestadoše; neki čovjek stenjao je i uzdisao u smrtnoj borbi.

— Aha! — vikne Aladjev s nevjerojatnom nasladom, s veseljem, koje mu je mučilo čitavo tijelo, pripravan, da bez kraja puca i ubija.

— Stoj! On se brani . . . Idi u drugu sobu, prijeko, — vikaše više glasova.

Svom snagom pograbi Aladjev teški ormar i potisne ga pred razlupana vrata. Zatim skoči k peći i potpali kup razderanih zgužvanih papira. Veselo zaplamsa vatra i rasvijetli titravim plamečcima razlupanu, propucanu sobu.

Aladjev se nasloni ledjima u kutu sobe i ogleda se unaokolo.

Medjutim je sasvim zadanilo. Neobično tužno izgledala je njegova soba. U lokvi petroleja ležaše prevrnuta lampa: postrance visjela je Tolstojeva slika, probušena kuglom; bijeli prah od žbuke natisnuo se u kutove, a u finim oblacima vukao se plavi dim kroz razlupani prozor.

Aladjevu se učini, da je sišao s uma; to nije mogla da bude zbilja. Još jučer, još pred nekoliko sati, sjedio je kod tog pisaćeg stola i pisao i oko njega živjele su sve pojedinosti njegove obične okoline, knjige, slike, papiri. Neiskazana bol, puna zadnjih, gorkih suza, prodje mu dušom. Gledao je svoj stol, svoje knjige . . . i očajno se uhvati za kosu. Cio njegov budući život, tako zanimljiv, širok i svijetao, pun dragoga rada, milih ljudi, pun neiskazane draži ugodnih dana i ljubavi, prodje mu ispred očiju. Život, koji je imao doći — a ne će doći.

— Smrt, — reče u njemu gluho glas očaja.

— Ali zašto? što se dogodllo! Tek glupi slučaj . . . — imao je još vremena da pomisli.

Tuča teških udaraca odjekne na vratima susjedne sobe. Hodnikom se vuklo nešto teško. I odjedared prasnuše opet hitci, prah se saspe sa stropa, dok trijeske od vrata udariše Aladjeva po licu tako, da ga je u isti čas polila vruća krv.

— A, tako! — pomisli on sa čudnim mirom, . . . — kad je već tako! . . .

Vesela, osvetljiva mržnja stisne ga nesuzdržljivo u grlu, on krikne podmuklo nekakovu riječ i skoči poput mačke jednim korakom do kreveta, ispruživši ruke prema bombi.

— Pucaj! Ovamo! — vikne netko, kako se činilo, sasvim kraj njegova uha.

Hitce nije Aladjev čuo. Nešto svijetlo zatitra pred njegovim očima, cijela soba odbježi nekuda u stranu i Aladjev udari teško ledjima o pod.

Odmah zavlada tišina, napeta, tjeskobna tišina. Blijedi oružnici, s puškama u ruci, gledahu u sobu.

Još se uvijek dizao dim u finim oblačićima i izlazio kroz razbiti prozor, iza koga se svijetlio nov dan, a Aladjev ležaše nasred svoje sobe, licem prema gore, ruku širom razbačenih, a koljena dugih, mrtvih nogu bijahu stisnuta. Njegov nos, plav i poprskan krvlju, bijaše upravljen prema stropu, dok mu je pokraj glave, tiho, teklo nešto crno na pod.

XIII.

Ševyrjov je pošao ulicom visoko uzdignute ogrlice i s rukama duboko zatisnutim u džepove. Na svim su uglovima prodavali kolporteri novine i vikali glasno, kao da nude svoju robu:

— Drama na Mohovaji! Pucnjava s anarhistom! . . .

Ševyrjov kupi novine i čitaše, sjedeći u Jekaterinskim nasadima, opširno izvješće, dok su oko njega odzvanjali glasovi djece, što su se ondje igrala.

„Kroz prozor pobjegli anarhista koji živi s putnicom na ime seljaka Nikolaja Jegorova Ševyrjova, jest prema informacijama policije uistinu već odavna po oblastima traženi student Jurjevskog univerziteta Leonid Nikolajević Tokarjov. On je bio osudjen na smrt, ali je na putu od suda u tamnicu pobjegao nadzornim organima. Za njegovo uhićenje poduzete su sve mjere."

Ševyrjovljevo lice bijaše sasvim mirno. Samo na jednom mjestu, gdje je reporter pretjeranom drrmatikom i uz pomoć nebrojenih uskličnika opisivao stanje, u kome je nadjena Aladjevljeva lešina, pojavi se u očima nešto, što je nalikovalo na bolno saučešće, jednako kao u ludjačkoj mržnji.

Zatim ustane, baci ravnodušan pogled na dječji svljet, što ga okruživaše, i izadje iz nasada.

On je proživljavao čudno raspoloženje. Čvrsto i neodoljivo vuklo ga je nešto onamo, onamo . . . Bio je sasvim na čistu, da sve govori protiv njega, jer će ga ondje dvornici prepoznati i ugrabiti. Osjećao je medju ravnodušnom gomilom, koja je jjurila, nevidljive ruke, koje ga polako neotklonivo obuhvaćau mrtvačkim obručem. Bilo je očito, da niti može otići iz grada, niti se skitati ulicama; uz to je gladovao, drhtao od zime, kao pas bez gospodara. No upravo taj osjećaj pasjeg umora izazove u njemu porugu i drskost.

— Sasvim svejedno, — mišljaše on, dok je mehanično i naoko mirno gledao preda se. I uzdignute glave koracao je polako onamo, kamo ga je vukla nepoznata sila, složena od gnjeva, očaja i sažaljenja.

Već izdaleka spazio je pokraj nepoznate kuće crnu uzrujanu gomilu i dvije tamne pojave okonjenih stražara ljuljahu se iznad glava radosnalog ljudstva.

Ševyrjov se pomiješa medju gomilu, što je gusto stisnuta stajala na obje strane kućnih vrata i prekrila još i pločnik na drugoj strani ulice, da čuje, što ljudi govore.

Većina ih je šuteći čekala i trudila se, da baci pogled u dvorište, gdje su gusto jedan uz drugog stajali stražari i okružni nadzornici u svojim sivim kabanicama. Na cesti stajahu kola crvenoga križa i taj crveni simbol boli pripovijedaše bez riječi, da se ovdje odigrala užasna drama.

Neki ličilački pomoćnik, s kapom, poprskanom bijelom i zelenom bojom, vodio je riječ u jednoj maloj skupini; svi su se gurali k njemu i pružali od radoznalosti plamena lica iza ledja i preko ramena.

— Dakle, htjeli su uloviti jednoga, kojega traže, ali on je već bio iza sedam bregova. Dakle premetačina, a ovaj, koji nije s tim imao nikakva posla, pucao . . . ubio dva čovjeka i jednog oružnika pogodio u trbuh . . . Dakle, svi su stanari bili vani i pucnjava se počela . . .

— Ali što je onaj drugi imao s tim, — pitaše strogo neki debeli solidni gospodin s izrazom, kao da je on pozvan da opet uspostavi red i radnika podvrgne temeljitom preslušavanju.

Ličilački pomoćnik, silno uzbudjen, svijestan valjda, da je junak situacije, okretaše se sa zadovoljstvom s jedne strane na drugu i nastojaše, da svuda stvar objasni.

— Onaj drugi nije imao s time ništa . . . kod njega se, vele, našla bomba . . .

— Što govoriš — našla se bomba — i da nije imao s time posla? Brbljaš gluposti, mladiću!

— Nisu to gluposti! Nego! kako rekoh, nisu njega tražili, o njemu nije policija ništa znala i tek onda se ispostavilo.

— Čujete, kakav je to? -- umiješa se neka načičkana dama.

— Ne znam, — odvrati žaleći kalfa.

Njezine podmaštene oči gorjele su od radoznalosti, a nježni obrazi pobijeliše.

— To je on upravo iz zabune ubijen?

— Da, ali vidjelo se kasnije — kakva je zabuna. — Pripovjedač raširi ruke i baci pogled s izrazom, kao da mu ta stvar pruža osobit užitak, smiješeći se licima slušatelja.

— Ipak je to strašno! — vikne dama i isto se ogleda, kao da traži pristajanje.

— No, znate . . . kod njega se našla i bomba, -- primijeti neki mladi časnik smiješeći se jedva primjetljivo lijepoj gospodji. — Sve je to jedno čišćenje!

Crne oči gospodje pogledaju ga naglo, ali se nije moglo razabrati, kakav je izraz u njima: koketerija ili prosvjed.

— Da, ipak je to strašno! — reče ona.

Šuteći slušao je Ševyrjov, dok su mu hladne, svijetle oči lagano, gotovo nevidljivo prelazile s jednog lica na drugo. I što se dulje ogledavao, sve su se čvrće stiskale njegove usne, sve su mu jače drhtali prsti na rukama, zakopanima u džepove.

— Posve je pravo, što su ga ubili! Bar će drugi zapamtiti; lijepa je to moda, bacati bombe.

— Djavo neka zna . . . ipak to ima veliku snagu, — primijeti netko tiho, sasvim iza Ševyrjovljevih pleća.

On se naglo okrene i spazi mlade oči, kako sa zgražanjem i gnušanjem motre svjetinu. Neka mlada djevojka stajaše iza njega.

— Ali, tako je najbolje, — otpovrne joj djak, što ju je pratio.

— Što vi to govorite!

— Za nj bi bolje bilo, da su ga objesili? — odgovori student gorko i spusti oči.

Ševyrjov ga pažljivo promatraše.

No u času, kad je student primijetio tu pažljivost, skupi se i reče uhvativši djevojku za ruku:

— Hajdmo, Marusja . . . što ćemo ovdje?

— Noše ih, nose! — zabruji svjetina: sva se ona zatalasala, krenula i potisnula prema veži.

Najprvo se pojave samo glave stražara, od kojih su dvojica skinuli kape, zatim perjanica jednog oružnika. Nosili su nešto, što se nije dalo prepoznati, samo ispod jedne ponjave provirivahu duge kestenjaste vlasi, koje je slabi vjetrić lagano njihao, te uski trak visokog košćatog čela.

— I ljubav, i požrtvovnost, i samilost! — ozvanjaše u ušima Ševyrjova duboki glas Aladjevljeva, nagli grč rastegne mu lice.

Stiska gomile zakloni lešinu. Vidjelo se samo, kako se zelen krov kola za prevažanje bolesnika maknuo, zaljuljao i lagano otišao, te kako se njegov tužni crveni križ diže i spušta.

Svjetina se stade razilaziti.

Tek male skupine zaostaše. Kalfa je još uvijek propovijedao lomatajući rukama, cesta se ispraznila, droške drndahu po njoj, ljudi su prolazili i neshvatljivom radoznalošću zagledavali se u vežu.

Ševyrjovu se otme uzdah, ali ga odmah obuzda, zakopa ruke duboko u džepove i podje čvrstim korakom dalje. Teške

misli provlačile se poput beskrajnog crnog traka kroz njegovu glavu.

Sjetio se, kako nije napustio svoj posao ni onda, kad je vješana žena, koju je ljubio, ili kod požrtvovne smrti drugog kojeg njegova znanca. Ljudi se nisu zaustavljali, da jedan drugome saopće groznu, tužnu vijest. Kao obično jurio je tramvaj, kao obično otvoreni su dućani, kao obično šetaju lijepo odjevene gospodje, prolaze solidni, zaposleni ljudi. Nikoga se nije doticala užasna bol, koja je parala njegovo srce, što se od groze i očaja steglo u grudu boli.

Njegove teške misli kanda su ga sasvim odijelile od vanjskog svijeta, no ipak mu je vješto uho čulo neobičan korak, što ga je neprestano slijedio i nikako ne htjede da odstupi.

Već pred kućom u stisci osjetio je Ševyrjov, kako su iza tudjih ledja upravljene na njega nečije podmukle, lukave oči. Nekoliko se puta dapače ogledao, ali ništa nije mogao opaziti. Svuda je samo gledao jednako napeta, tudja lica. Pa ipak se neprijatan osjećaj pojačao: srce mu je tuklo uznemireno i nepravilno.

Na kraju ulice otvorila se široka rijeka s plavim valovima, prekrita dimom parobroda i prepuua zviždavih signala, koji su se gubili u daljini. Daleko, na drugoj obali, gubile se u maglovitoj sjeni kuće, vrtovi; tvornički dimnjaci, nad kojima je ležao teški, crni trak garavoga dima, te prljaše visoko svijetlo nebo.

Ševyrjov razmisli i krenu prema mostu; kod toga se nenadano okrene.

Dva oka prestrašeno mu se zapiljiše u lice. Čovjek neobično plavih brkova, s visokim ovratnikom i tvrdim šeširom bio mu je za petama. Strašni im se pogledi sukobiše i na čas ostadoše hladni kao led. To je trajalo samo trenutak, a onda se Ševyrjov opet okrene i podje dalje, kao da se nije ništa dogodilo; čovjek ga s tvrdim šeširom brzo prestigne i podje naprijed ne zaustavljajući se.

Sve se to dogodilo tako naglo i neprimjetljivo, da je Ševyrjov isprva mislio, da se vara. Ali mu je srce udaralo muklo, kao da ga opominje na oprez. Odjedared spazi pred sobom crnu pojavu stražara, koji je u najvećem miru brisao bijelom rukavicom nos. Čovjek s tvrdim šeširom prošao je mirno dalje ne usporavajući koraka i ne osvrćući se na stražara. Očito je imao nešto prešno da obavi. Ali stražar se trgne, spusti ruku, pogleda začudjeno za njim, a onda se stade ogledavati naokolo.

Ševyrjov se za tren okrene, spretno i sigurno, kao da

se dugo na to pripravljao, te se pomiješa u malu hrpicu zidarskih radnika, što mu dolažahu ususret, i podje s njima natrag na obalu. U daljini protezahu se Ljetni vrt i cesta, što vodi na Martovo polje*. Strelovitom brzinom izračuna udaljenost, no uvidi, da ne može dostići vrta; mudjutim je obala bila ravna i prazna kao pustinja. Medju ljudima, što su išli pješice i vozili se, osjećao se jednako nezaklonjen i osamljen, kao na kakvoj ravnoj snježnoj poljani.

— No, pa što da radim? . . . Svejedno . . . — pomisli on i stane upravo na lučkom mostu finskoga društva, kad prodirući odjekne zvižduk parobroda na odlasku. Odmjereno poput stroja i gotovo bez premišljanja skrene Ševyrjov na dasku, po kojoj se ulazilo na brod, i jednim korakom bijaše na palubi, medju šarolikim mnoštvom, što se žurilo da nadje mjesta na žutim klupama. Tek ovdje se ogleda.

Dosta udaljeno, na kraju mosta, opazi tri ljudske pojave, koje su se činile različne od čitavog svijeta.

Bijaše to jedan špijun, redar i vojnik na konju. Licima obrnutima prema brodu vijećali su nešto i vrpoljili se pri tom na jednom te istom mjestu. Osobitom sigurnošću razabrao je Ševyrjov, koji je razlog njihovoj zabuni: kako nisu znali, hoće li još prije odlaska parobroda stići onamo, trčkali su u svom strahu ovamo-onamo. I kad je redar konaćno stvorio neku odluku, te sa rukom na balčaku sablje pošao prema Ševyrjovu, zazviždi parobrod, zastenje i odrine se od mosta za ukrcavanje. Nato vojnik s mjesta okrene konja i u brzom kasu odjaše preko mosta, a špijun i redar otrčaše u drugom smjeru.

— Do telefona . . . javiti odmah na prvu parobrodarsku stanicu! — pomisli Ševyrjov, kao da mu je netko unaprijed rekao.

I opet brzo i odmjereno poput stroja skoči na rub broda, promjeri jednim pogledom uski prostor izmedju ladje i mosta za ukrcavanje i skoči dolje. Neki ljudi kriknuše prestrašeno, no on sretno dohvati most, ali mu se ovdje izmakne noga te malo da nije pao u vodu, zadrža se, skoči preko dasaka i odbježi natrag u Ljetni vrt.

Išao je brzo i sve bržim koracima, ma da se svom snagom zadržavao, da ne počne trčati. Neka užasna sila nesuzdržljivo ga guraše u ledja. Htio je da se ogleda, ali nije smogao toliko snage. Bilo mu je, kao da će ga sad na pograbiti, kao da se stotine ruku ispružilo za njim sa svih strana.

* Veliko vojničko vježbalište sred Petrograda.

Lijepa visoka ograda, drveće, žuto lišće i cvjetnjak, dame, časnici i djeca letjeli su pokraj njega kao u snu; ne skrećući u vrt dodje Ševyrjov, sada već gotovo trčeći, na klimavi mostić preko Fontanke*. Nejasni dodjoše mu plitki čamci, pogureni seljaci, koji su nešto miješali dugim motkama, kuće i bulvari u maglenoj daljini; on je bježao preko mosta, ne bijaše više u stanju, da obuzda tu ludu jurnjavu. Postajni stražar, neki plećati klipan sivih brkova, dovikne mu nešto, ali Ševyrjov se izgubi iza jedne droške, spazi pred sobom začudjeno žensko lice, nad kojim je sjedio čudan svijetlo plavi šešir, provuče se izmedju druge dvije droške i i udari jednom praznom ulicom.

Sad je čuo u daljini viku, ali se ne obazre, nego besvijesno uleti u najbližu kuću. Dodje u dvorište, koje se spuštalo poput rupe; neka dadilja s dvoje djece dodje mu upravo pred noge.

— Šta juriš tako, kao ludjak! Za vlas, pa bi nasrnuo na djecu! — vikaše dadilja, ali Ševyrjov projuri ne odgovarajući kroz neku drugu vežu, što je naličila musavoj, vlažnoj pivnici, te dodje u drugo dvorište.

Pričinilo mu se, da čuje, kako dadilja viče:

— Ovdje, u ovo dvorište je odjurio . . . u ovo ovdje!

Stotina prozora i vrata iskoči mu pred oči; opet se zaustavljahu ljudi nepoznatih lica i gledahu za njim, svuda je bilo prazno i svijetlo kao u kakvoj pustinji; sve ga je guralo od sebe kao neprijatelja.

Stane i ogleda se. U tamnom okviru veže spazi jasno, kao na slici, gomilu, koja je bježala za njim preko prvoga dvorišta. Sasvim naprijed trčao je debeli stražar u crnoj kabanici, koja ga je neprestano tukla po nogama; Ševyrjovu se učinilo, da vidi, kako on u trci cilja revolverom na njega. To mu je došlo na čas kao vizija; u slijedećem trenu već je opazio na strani novu vežu, koja je vodila u neko prostrano dvorište, te se baci onamo osjetivši u prsima oštru bol.

Neki stranac, koji mu je slučajno dolazio ususret, stane, ogleda se te odjedared raširi ruke rastegnuvšl lice poput grabežljive zvijeri, da mu spriječi put.

— Stoj . . . stanite, stanite! — vikaše gotovo obradovan, kako se činilo.

— S puta! — otpovrne Ševyrjov promuklo: — što se to vas tiče?

* Mala rijeka u Petrogradu blizu Neve.

— Ah ne . . . Čekajte malo!. . . Pomoć! — stade se ovaj derati i pograbi Ševyrjova.

— Drži ga! — vikalo se otraga sokoleći.

Jedan čas gledao je Ševyrjov u nepoznato lice sa crnim brcima i sa besmisleno razjarenim očima, zatim tresne očajnom snagom svoju ruku u to lice.

— Att!. . . — grcne čovjek kratko i sroza se kao puna vreća u stranu.

— Ha-a! Drž ga! — vikalo se zrakom, a fin pisak policajne fućkalice vrtao je uši.

No Ševyrjov skrene za ugao; na tamnom zidu kuće spazi svijetli otvor, koji je vodio na ulicu. Crni obrisi ljudi prolazili su ispred njega.

XIV.

Uokolo bijaše strašno, kao na kakvom velikom groblju Zaudaralo je po vlažnoj ilovači i razvalini; s tim se miješao u kutu, u kome se Ševyrjov skutrio, neki čudan zadah stoljetne prašine.

Od nekoliko sati stoji on ovdje iza hrpe starih opeka i pijeska u kutu neke pregradnje. Na mjestima, gdje još nisu porušeni zidovi i smedje mrlje od ilovače izbrisale tragove nekadašnjeg sjaja, visjele su krpe skupih starih tapeta, ostaci pozlate modeliranih ukrasa. Nekoć su ovdje stanovali drugi, napudrani ljudi prošlosti. U toj istoj sobi možda je spavala kakva razmažena kneginja, sva u čipkama i batistu, — čudo ljepote životnog umijeća, koje je moglo da procvate samo u oblasti jednog stoljetnog i prividno nerazorivog poretka, koji je isisavao krvlju natopljenu i ljudskim tjelesima pognojenu zemlju. I sad je bilo sve to razoreno pohlepnim i snažnim rukama novih gospodara, a u plavom kutu odbijala se divlja pojava s revolverom u ruci, sva crna, od pozadine nekih svijetlo plavih ruža.

Ševyrjov se sklonuo ovamo, pošto je svoje progonitelje zavarao bježeći kroz neki drvnjak i skočivši preko plota. Isprva se bojao, da to sklonište nije dosta sigurno, jer će nenastanjenu zgradu najprije pretražiti; dalje bježati nije više mogao, jer su ga izdale sile, i tako je ostao. Dugo je mogao samo teško disati i obamrlom rukom grčevito stiskati revolver spreman ustrijeliti preko hrpe prvoga, koji se pojavi na razjapljenim vratima ruševine. U ušima mu je

zvonila krika, tutnjili koraci mnogih nogu, što teško udaraju po ostatku mramornih stepenica. Prsa mu se nadimala hripljivim glasovima, oči divlje gorjele, kao u pobješnjela vuka. Ali prolazili su časovi, pa onda i sati, u kojima ostade sve pusto i tiho, i samo je rijetko dopro do njega kakav šum s ulice.

Ševyrjov nije više mogao da misli; jedva je još razbirao, što se oko njega zbiva. Još je samo instinktivno čekao, da padne mrak, i svaki je čas zatvarao oči, ne imajući snage da se bori protiv užasne slabosti, koja mu je slomila čitavo tijelo i tresla njime kao trskom. Kad bi zatvorio oči, vidio je jurnjavu tramvaja, lica prolaznika, ispružene ruke za njim. Dvaput su za njim pucali; ali o tome mu nije ostala u glavi jasna slika i moglo je biti samo utvaranje. Zato je tim grozniji bio jedan drugi utisak, koji ga nije ostavljao. Svi, što su ga kod te borbe na život i smrt susretali, bijahu mu neprijatelji. Nitko nije ni pokušao, da ga sakrije, da njegove progonitelje zadrži ili da mu barem načini slobodan put za bijeg. I ako se dogodilo, da se koje lice nije rastegnulo u bijesnoj mržnji protiv njega, ako mu se tkogod nije postavio na put i raširio ruke, da ga ulovi, onda je to zacijelo bio kakav ravnodušan ili radoznao čovjek, koji se jednostavno zabavljao gledajući taj čudni lov.

I upravo sjećanje na ovo bilo je najjače i gorjelo je bolnije u njegovoj duši, nego lica progonitelja, koja si uostaom nije ni dozivao u pamet. Bilo je to nešto bezlično slijepo, bilo je to kao čopor dresiranih lovačkih pasa za njim.

Ševyrjov nije ni mislio o tome, kako je smrt blizu i kako je malen izgled u spas; mislio je samo o tome, hoće li mu uspjeti da provede svoj veličanstveni plan, plan, što ga je sebi s toliko mržnje i ljubavi postavio. Sjetio se pristalog časnika, koji je povukao sablju i htio da ga njome udari, sjetio se solidnog, starijeg gospodina, koji je ispružio svoj štap, da ga zaustavi, sjetio se različnih drugih stvari i zadrhtao cijelim tijelom od mržnje i prezira. Za njega ne bijaše više izlaza. Bio si je svijestan, da je na kraju, dok svi ti ljudi mogu i dalje u miru živjeti i čekati, da u novinama izadje vijest o njegovoj polaganoj smrti.

Vrijeme je prolazilo i pomalo je popuštalo grčevito kucanje njegova srca, pluća su prestala hripati, a zgrčene ruke same otpustiše od silna umora. Kao da je puklo nešto, što je on bio prenapeo, tako su mu klonule misli i osjećaji, nešto kao popucane strune na guslama. Odjedared je postao miran, obuzeo ga onaj teški, mrtvi mir, koji čovjeku dolazi,

kada mu već uzicu metnu na vrat i kad nema više ni ljudske ni božanske sile, koja bi ga mogla spasti. Obuzela ga posvemašnja ravnodušnost i da su njegovi progonitelji u tom času triumfirajući naišli ovuda, on se valjda ne bi više ni opirao.

Tijelo mu je oslabilo. Bijela magla podigla se oko njega, obuhvatila ga kao mrtvačka ponjava i rastavila od ostalog svijeta. Tiha zvonjava odjekivaše u njegovim ušima, on je imao još samo jednu želju: zatvoriti oči i utonuti preko glava u tamu, tišinu i nepomičnost.

— Ne smijem zaspati! — reče u sebi, ali se teška magla neodoljivo navukla nad njegov mozak, sve se izgubilo iz njegove svijesti i on je na časove spavao otvorenih očiju.

Za čas bi se trgnuo, sjetio se svega, zadrhtao, oštro se ogledao oko sebe i onda opet zadrijemao osjećajući, kako mu se hladna vlaga uvlači u tijelo.

Ravno pred njegovim očima vrtjela se na polurazorenom zidu modelirana rozeta; to ga je silno mučilo. Katkad je jasno vidio, da je to tek komad razlupanog mramora, po kome se još dalo razabrati, da je to bila ploča na podu. Zatim opet nestadoše te ruže u magli; stale su rasti, micati se, pretvarati se u užasne pojave, bivale sad više, sad šire ili se razilazile u potezima strašnih ljudskih lica.

No konačno je Ševyrjov valjda ipak zaspao; jer kad je tobože samo na čas otvorio zatvorene oči, bijaše se već svuda naokolo spustio plavkasti sumrak. On se širio po razorenim zidovima, valjao po kutovima i provirivao kroz vrata praznih dvorana. Tiho se kretale sjene, kao da su poustajali iz grobova duhovi nekadašnjih stanovnika te kuće, koji su ovdje živjeli, trpjeli, uživali i u sudbonosnom, neotklonivom času umirali.

Ševyrjov se trgne kao od nekog strašnog udarca. Dogadjalo se nešto čudnovato: za čas nije mogao da shvati, gdje se nalazi i što se s njime dogodilo: napadaj ludjačke ekstaze ovladao je njime, a srce mu bijaše poput prozirne staklene posude, koja je mogla da pukne.

Imao je uspomenu na neku snažnu viziju. Je li to bila halucinaclja, jesu li bile na po zaboravljene uspomene iii je njegov smućeni mozak sanjao! . . .

— Što je to bilo? Što sam to vidio? — pitaše se zaprepašteno.

— Nešto veliko, znamenito, nešto, u čemu nestaje život, kao kaplja u moru . . . Što je to bilo? . . . Moram se sjetiti . . . Moram se sjetiti . . .

Oko njegova mozga kao da je ležao željezni zastor. Iza njega je još titralo čudno svijetlo, odjekivali glasovi, raspoznavali se obrisi nejasnih lica, ali sjećanje se nije dalo probuditi, i to ga je mučilo.

Sanjao je, da se uspinjao na okomitu visoku stijenu, kao progonjen, raščupan čovječac. Poput valova za užasne bure uspinjale se za njim guste hrpe ljudi, pripravne da ga dohvate i razderu na komade: milijuni ruku ispružilo se za njim, hvatalo ga za noge, za okrajke kaputa, trgalo s njega odjeću; ali on se uspinjao sve više i više. Oni ostadoše duboko dolje, jedva su se vidjeli; on stoji sam na vrtoglavoj visini, a vjetar mu huji oko glave. Još više, na zadnjem stepenu stijene spazi dvije crne pojave, začudjene nad svijetom, same u neizmjernom plavom prostoru. On osjeća, da je u njima sakrivena zagonetka čitavoga njegova žlvota i da će uskoro sve saznati i razumjeti: zašto se uspinjao u tu strašnu, osamljenu visinu, zašto ga tako divlje progone ti crni valovi željni, da ga unište. Pojave su još daleko kao san, ali one rastu i bliže se. Ševyrjov im leti užasnom brzinom ususret. Blizina tajne, koja će mu se otkriti, napunja mu srce neizrecivom slašću.

Vele, da ljudi prije nego sasvim izgube pamet, osjećaju takovo silno blaženstvo, koje se ne da ni sa čime isporediti. Ja to znam! — pomisli Ševyrjov i shvati, da je sve samo san. No on ga nije htio pustiti, učinio je nadčovječni napor, da ga zadrži i vidi do kraja: grebenasta litica, što je parala visinu, daleko zlatno sunce, u dubini utonula beskrajna daljina, satkana od maglâ, slika udaljenih zlatnih gradova i plavetilo dalekoga mora. I dvije ogromne pojave nad cijelim svijetom.

Za sebe stoji jedna, s rukama na grudima, koščati prsti zatjerani u meso, a vjetar sunčanoga prostora njiše njenom razbarušenom kosom. Oči su joj zatvorene, usne stisnute, no ipak silan zanos titra u njenim finim crtama, a uski, u grudi zakopčani prsti drhću. Ona je još samo jedna struna, kojom sav okolni zrak njiše, uzdrmana strašnim naprezanjem duha.

Na kraju drugog poluzatvorenog zaravanka stoji druga pojava: debelo, golo i razbludno prignulo se njeno veličanstveno tijelo na tvrd kamen, visoko otvoreno, bestidno tijelo s pohotnim prsima, koje se dišući talasahu. Uz pritajen smiješak micalo se njeno ružičasto tijelo, a vjetar se igrao dlačicama izmedju dviju bijelih, okruglih nogu, kojih su se ru-

žičasta koljena bez stida raširila na kamenu. Njezina se ruka čvrsto obuhvatila za rub litice; duboko pod njom prostrla se u sunčanom sjaju svijetla polja.

— Ja sam zlo svijeta! — govoraše njezin glas u napetoj tišini, — zavodljivost života, zemlja u svom tamnom i užasnom bludu, zlo, koje sve, što živi, naplaćuje vječnom boli! Ti si postao čovjek, duh božji! Ja vidim tvoje misli i znam, koliko jada i uzaludnih nastojanja, gorih i od same smrti, opažaš u budućnosti. Ti trpiš! . . . I tebe će ljudi razapeti, jer sam ja ljepša i shvatljivija od tebe. Ovaj čas će neopaženo od ljudi pasti kocka: ja sam zlo svijeta! Htio si postati čovjek, da govoriš s njima njihovim jezikom . . . Ja sam postala čovjek, da se protiv tebe borim. Govori im, ali ja ću ih ipak privući k sebi, omamiti ih u kolijevci mojega krila, a tebe čudnog, nepojmljivog asketu, poslati u smrt! . . . U ovom smo času oboje smrtni . . . Gurni me dolje! Uništi zlo svijeta, preuzmi to na sebe, jer ti si došao da mene zamijeniš i ti ćeš sam vladati nad svijetom . . . Gurni me dolje!

Golo se tijelo besramno okrene na rubu bezdana. Crne se vlasi objesiše niz stijenu; ruke kliznu po rubu, ružičasta noga spusti se dolje, a okrugla prsa elastično se njihahu nad ponorom. Cijelo je tijelo drhtalo od uzbudjenja i čekalo na prvi udarac, da se izgubi u dubini.

— Gurni me dolje! Ostat ćeš sam! Gurni me dolje i blagosiljat će te svi vijekovi! Ti si došao, da mene zamijeniš! . . . Što oklijevaš? Vidiš — ja padam!

Odjedared maknuše se ispucane usne osamljenoga. Tanke vlasi za usne prilijepljenih brkova zadrhtaše i on otvori oči.

Hladne su i jasne i gledaju u daljinu, kao da pronicav pogled prodire kroz prostore u vječnost.

— Sva sreća svijeta i sva njegova radost ne će u men izazvati grješne kretnje! U meni ne će pobijediti zlo! Uklon se od mene, sotono!

Dušu čovuljka na strmini pograbi užas i s očajnim jaukom, bijesom i bolju vikaše ispruživši slabe ruke:

— Ti si se zabunila . . . zabunila . . . zabunila . . .

Htjede da joj podje ususret, htjede svoje značajne riječi uzdići, natisne se k njoj iz svih sila. Ali jadni ljudski glas zamre bez uspjeha u prostoru ne dosegnuvši vrhunac. Slabe ljudske ruke oskliznuše se na litici. Napregnuo se nadčovječnom snagom, da se održi, ali kamen je hladan, nepomičan i silan. I malo ispruženo tijelo sunovrati se u ponor . . .

U užasnom umiranju plane njegov duh: Ševyrjov se probudi.

Naokolo vladaše tama i čuvaše tajnu.

— Što sam vidio? . . . Smrt? . . . Ne? . . . Umirem li, ili ću poludjeti? Što to znači, što to znači?

Činilo mu se, da se trebalo još jednom napregnuti, još zadnji put napeti i on bi sve znao. Neizvjesne riječi križahu mu mozgom. One su rasle, bližile se, postajale jasne . . . Cijela mu se duša napela . . . no odjedared svega nestane. Blijed i prestrašen digne se Ševyrjov na drhtavim, zaspalim nogama, dok se objema rukama držao za zid.

— Ja ću poludjeti . . . Ne mogu više izdržati! — pomisli smiješeći se izgubljeno te reče glasno, čudnim, neprijatnim glasom:

— Kad bi već došao kraj!

Hitac odjekne kroz zidove prazne kuće i osvijesti Ševyrjova.

Revolver, što je spao dolje, pograbiše ruke pipajući po podu.

Dodir hladne cijevi djelovaše, te se Ševyrjov sabrao. On se strese, napne sve svoje sile i ispruži tijelo, tvrdo, mirno i hladno. Kao da to nije jedno te isto! Prije ili poslije . . .

Umoran ogleda se naokolo, turi revolver u džep i stane se uspinjati nevidljivim mramornim stubama.

Već je bio gotovo kod vrata i već je ugledao crvenu sjenu uličnoga svijetla, kad odjedared stane i trgne revolver. Na izlazu, uprav kud je morao proći, stajaše crna duga sjena. U tami se jedva dale razabrati na grudima složene ruke, razbarušena kosa i blijedo lice, što je moleći bilo k njemu obrnuto.

— Tko je? — vikne Ševyrjov; odmah nato prasne u smijeh.

Jednostavni stup, na kome su visjeli raskuštrani pramovi kučine, — sve to učini mrak i njegov nemir jednom veličanstvenom patničkom slikom.

On pridje bliže k njemu, gurne ga prezirno nogom u stranu i stupi u dvorište. Nekoliko hrpica cigala, drva i vapnenog kamena pričinjahu se kao grobni humci. Vrata na ogradi bijahu otvorena, a iza njih sjalo se nejasno bljedilo pločnika. Ševyrjov predje preko dvorišta i pogleda oprezno napolje.

Na strani vrata, tek nekoliko koračaja dalje, stajahu u praznoj ulici tri nepomične pojave. Bijahu stražari s puškama na ramenu.

Ševyrjov skoči natrag i pritisne se uza zid.

Stražari nisu opazili ništa. Razgovarali su tiho, no Ševyrjov je mogao razumjeti riječi:

— Kakovu svrhu ima ljude bez razloga osakatiti . . . Imate pravo . . .

Ševyrjovljevo srce stade jače tući, no razbor mu ostade oštar kao prije. Sasvim tiho potrči natrag, povuče se za drva, skoči lagano na plot i spusti se u isto ono dvorište, prćko kojeg je već jednom bježao.

Drvarnice uzdizale se visoko na obje strane; mirisalo je po drvetu i vlazi. U praznoj sobici noćobdije bijahu prozori tamni; svuda tišina i mir. Ispred otvorene kapije ležala je svijetla velika ulica, micahu se crni obrisi prolaznika, jasno ozvanjahu konjska kopita; koso prijeko gorjela su žuta svijetla nekoga dućana.

— Ako mi sada uspije doći na Prospekt, izgubit ću se u mnoštvu. Onda ću se protući do Finskog kolodvora i idem pješice pokraj tračnica na granicu . . .* — mune mu mozgom. — Mi ćemo se još boriti, — reče ponosno nevidljivom neprijatelju i odlučno izadje kroz vrata.

Svijetlo, galama, promet u ulicama omami ga. Učini nekoliko koraka naprijed, ali se odjedared trgne: na različnim mjestima, na vratima i križanjima stajahu posvuda jednake crne straže s puškama, kojih se bajunete sjale u večernjem svijetlu.

— Opkoljen, — shvati Ševyrjov s osjećajem ravnodušnog očaja.

Nije se moglo ni zamisliti, da bi ostao neopažen u svijetlim ulicama. Ma da mu je bilo jasno, da ga moraju vidjeti, skoči prijeko, na drugu stranu ulice, i potrči prema trgu, gotovo kroz ruke stražara, što su sa svih strana nagnali za njim.

XV.

Crno nebo, na kome se odražavahu milijuni svjetiljaka, visjelo je nad gradom. Premda su po običnim ulicama na svakom kutu gorjele lampe, bijahu one gotovo tamne prema ogromnom kazalištu, koje se činilo, kao da gori u jednom

* Do finske se granice može iz Petrograda doći pješice za malo sati.

plamenu. Otegnuti dozivi kočijaša odjekivahu sa svih strana; poput rijeke jurila je gomila iz noćne tame i nestajala na bogato rasvijetljenim ulazima. U crnoj ljudskoj gomili pojavio se Ševyrjov, nestao i opet se pojavio na kojem praznom mjestu i provlačio se kao jegulja dalje. Progonitelji bijahu mu za petama, bio je sa svih strana opkoljen; i premda se neprestano izmaknuo, bijaše to sve samo zadnja, glupa brutalna igra.

Upravo pred ulazom u kazalište zatvori se obruč. Na larmu i stisku dotrčali oružnici iz kazališta bace se medju mnoštvo, koje nije ništa shvaćalo. Tek nekoliko djaka, što je opazilo, o čemu se radi, pokuša uzalud pojačati paniku i tom čudnom, progonjenom čovjeku pomoći u bijegu.

— Bježite u kazalište!

I poslušavši instinktivno te mlade glasove, protisne se Ševyrjov zajedno s gomilom u ogromno kazalište.

Netko ga je gurnuo na stepenice prema prvom katu. Kazališni sluga u crveno-zlatnom fraku pokuša ga zadržati, ali se na pogled divljih očiju trgne natrag, a skupina nepoznatih ljudi odgurne ga u stranu. Ševyrjovu uspije otrčati u neki mali hodnik pokraj garderoba, crvenih sluga i načičkanih gospodja protući se u jednu praznu ložu, koja bijaše obložena crvenim baršunom i ispunjena pozlaćenim stolcima. Gotovo besvijesno zatvori zapor na vratima, navuče pred njih nekakav divan i spusti ruke. To bijaše konac.

Čulo se, kako netko na hodniku viče nenaravnim, uzrujanim glasom:

— Na galeriju! . . . Ja sam ga vidio! Onamo! Onamo!

Netko pokuša otvoriti vrata, ali u tom času ugasne svijetlo, zastor se digne uz slabi šum i pokaže jako rasvijetljeni zeleni vrt i ljude u fantastičnim, zlatnim, crvenim i svijetlo plavim kostimima.

Što je dalje bilo, sličilo je divljem komešanju kao orkan.

Isprva nije Ševyrjov ništa razbirao, osim jedno more glava, rangova, što su se gubili u magli, te pojedinih tamnih mrlja. Nije odmah ni shvatio, da se nalazi u kazalištu, da se prikazivanje započelo i da su te čudne pojave, što na pozornici trče ovamo-onamo i počinju mahati rukama, glumci.

Užasno zapanjen ogleda se kao progonjeni vuk na sve strane. Sve, što je proživio toga dana: bijeg, proganjanje, smrtna opasnost, bliza, neizbježiva smrt, nema ništa zajedničko s tim morem svečano raspoloženih glava, golih ramena, fantastičkih dekoracija i raznobojnih svijetala.

Dodje mu da poludi od bijesa na pomisao, da je ovo ovdje ono pravo, prema čemu sav užas, sva veličina njegove boli nije ništa. Baš kao da se nije ništa dogodilo, digao se zastor, razmahao se kapelnik rukama, stupila pjevačica u krinolini s crvenom vlasuljom i započela raširivši ruke pjevati — lagano, slatko, svečano, kao u kakvoj crkvi.

Njega će tražiti, uskoro će ga naći, uhvatiti i kad stane svitati dan, podignuti na vješala, a ovdje će se, naprotiv, sve nakon kratke stanke umiriti, glazba će nastaviti sviranje, tisuće glava prignut će se, divni će glas odjeknuti, gola, bijeda ženska ramena zatitrati od milja i onda će izbiti gromorni pljesak.

Za kratak je čas raslo u njegovu upaljenom mozgu nešto ogromno i napelo se, no odjedared se prekine. I divlji, poguren, s razbarušenom kosom, sa zamusanim licem i plamenim očima nagne se Ševyrjov preko lože i stane pucati, ravno, bez cilja, grčevito ispruženom rukom, u to more mirnih glava, koje nisu ništa slutile.

Užasan krik bijaše odgovorom. Visoka nota prekine sviranje, silno mnoštvo skoči na noge, neobični prasak i omamni krik mnogih glasova odjeknuše u isto vrijeme. Ševyrjov spazi hiljade prema njemu obrnutih, od straha gotovo poludjelih lica i pucaše nevjerojatnim zadovoljstvom iznova, ali ovaj put promišljeno ciljajući u najgušću gomilu.

Neprekidno praskanje hitaca nadglasa divlju viku. Iz glatke cijevi browninga gadjalo je kao munja u redove, u glave, u zgurena od paničkog straha ledja, u noge mase, koja se dala u bijeg. Kaos krike presijecahu histerični ženski glasovi. Neki debeli gospodin zastane kao ukopan upravo pred ložom i stane poput zvijeri cviliti svojim tankim sipljivim glasom. Na vratima gnječilo se medjusobno, trgale čipke i baršun toaleta u krpe, gazile nakićene, nježne gospodje po podu i udaralo šakama u lica, ledja, vratove.

Ali iznad svega, sve nadglasujući, praskao je neprekidnim hicima Ševyrjovljev browning, hladnokrvnim, brutalnim veseljem izvršivao osvetu za uvrede, boli, uništene živote, što ih je on toliko oko sebe gledao.

Nahrupiše na vrata, probiše ih, Ševyrjova pograbiše i baciše na pod.

Kad je bio svladan i revolverima okolodočnika* natjeran u kut hodnika, stane, a oči su mu slavodobitno gorjele.

* Najniži čin redarstvenih časnika.

Iz daljine, iz dvorane i s hodnika dopirala je gungula. Dokle je oko dopiralo, vrvjelo je mnoštvo, koje je izgubilo svaki čovječji izgled.

Iznesoše debelog gospodina, čiji su krvlju zaliveni okrajci fraka puzali po podu; neku damu u svijetlo plavom dekolteu, kojoj je voštano lice palo na grudi, provedoše držeći je ispod ruku; u uvojcima njezine razbarušene svijetlo crvene frizure visio je na prebijenoj peteljci bijeli ljiljan.

Ševyrjov pogleda na crne revolverske cijevi, koje bijahu upravljene prema njegovim prsima, na razbješnjela lica prolaznika, na taj skršen ljiljan i na krv, što je tekla po nježnoj koži za najfinije užitke njegovanih ženskih prsa.

Vikalo se na njega, tresli ga za ramena, ali njegove oči ostadoše tvrde i hladne gledajući neshvatljivim izražajem ravno u daljinu, kao da vide nešto, što nitko drugi ne može vidjeti.

BUNA.

I.

Bila je to velika, bijela i dosadna zgrada, kao kasarna, plačući nabreklom od vlage štukaturom. Uredjena je bila sasvim na bolničku: isto takvi ravni i pusti hodnici, isto takvi mutni, s neprozirnim malenim okancima, prozori, ista visoka oguljena vrata s brojevima i natpisima, pa dapače i zadah je bio ovdje isti: oprano čisto rublje i karbol. A najneprijatnije bijaše to, što je sve tu bilo tako čisto, pusto i točno, kao da tu ne stanuju živi ljudi, nego statističke brojke.

Toga dana došla je prvi put da razgleda sklonište bogata, mlada dama iz bolje obitelji, pošto su je baš jučer izabrali potpredsjednicom društva, koje je osnovalo to sklonište „za pokajnice". Vukući po ulaštenom podu dugu koprenu te ogledajući se radožnalošću i lakom zabunom na sve strane unišla je u čistu i lijepo uredjenu sobu „za članove odbora", a za njom, slobodno i sigurno, gegajući i stružući potplatima, stupaše tajnik društva, ljepušast, stasit čovjek sa zlatnim pince-nezom.

— No-o, Lidija Aleksandrovna, — lakoumnošću razmaženog ženskog ljubimca reče tajnik, — počnimo s primanjem . . . novih pitomica u naš visoko ćudoredni zavod.

— No, no, ne smijte se! — koketno mu se zagrozi Lidija Aleksandrovna i časkom zaustavi na njemu svoje velike, lijepe i sasvim malo podmaštene oči.

Nadzornica skloništa, žuta i mršava dama, udova časnika, uslužno se nasmije i otvorivši vrata hodnika reče glasno i odrešito, kao da čita:

— Aleksandra Kozodojeva.

Pred vratima se začuju nesigurni i teški koraci, a u sobu udje malena, punahna žena čvrstih ramena i crnih očiju.

Lidija Aleksandrovna, u sumnji, da li dobro izvodi svoju ulogu i šušteći suknjom podje joj ususret.

„Takove su dakle one . . . te . . . žene!" pomisli sa zanimanjem i ma da je bila vrlo obrazovana, nije na prvi mah znala, što da rekne i nekoliko je sekunda samo promatrala ženu. Činilo joj se, da to nije naravna žena, nego nešto umjetno, specijalno za sklonište napravljeno.

Aleksandra je Kozodojeva prestrašeno i nelijepo strizala očima i šutjela.

Tajnik je oštro pogleda, no uvjeri se, da ne zna, i umiri se.

-- Vi ste, čini se, Aleksandra Kozodojeva?

— Da-a, — otpovrne djevojka uzdahnuvši teško i prigušeno.

Nju su odavna svi zvali Saškom ili Sašom, te joj bijaše neobično odazivati se na potpuno ime i prezime.

— Vi dobrovoljno želite pristupiti u sklonište? — službeno i nehajno zapita tajnik.

— D-a, — opet prestrašeno odvrati Saša.

Kratkovidni je tajnik promatraše, žmigajući očima, izbliza, zapiljivši pogled u sve okrugle i mekane dijelove njezina tijela.

Saša je shvatila taj ispitljiv pogled i odjedared se obodrila, kao da se namjerila na nešto poznato i razumljivo medju tudjim i strašnim.

— Njezini su dokumenti već kod nas, Lidija Aleksandrovna . . . Ja sam odlučio postaviti ju na mjesto Fjodorove, — pucketajući usnama i ustupajući joj mjesto reče tajnik.

Oči Lidije Aleksandrovne gledahu prestrašeno; osjetila je, da sad mora reći nešto dobro, a nije znala, što.

— Vrlo mi je drago . . . što ste odlučili, — nesigurno i mucajući progovori ona; — vama će sad biti daleko bolje i . . . smjestit će vas tamo . . . idite, ja ću se pobrinuti . . . Kordelija Platonova! . . .

— Ne brinite se, Lidija Aleksandrovna, — reče nadzornica. — Idemo, Kozodojeva.

Kad je djevojka izlazila, Lidija Aleksandrovna spazi u zrcalu na po stisnute oči tajnika i njoj se odjedared učini, da on prosto sravnjuje njih dvije. Neka zabrinutost mune joj glavom, ona neobičnim glasom promrmlja neku francusku frazu i nevoljko se nasmije.

„Zašto se ona smije?" — prodje Saši glavom.

— A ona — ništa! — reče tajnik, kad se vrata zatvoriše.

Lidija Aleksandrovna prezirno trgne glavom.

— Vi nemate ukusa . . . ona je prosta, — reče nehotice nesvijesnim, ali jakim osjećajem fizičkog ljubomora.

Tajnik ju je promatrao na po stisnutim očima.

— Ne, ja ne nalazim . . . A ukus, hm . . . — značajno i zadovoljno reče on te dometne instiktivno dražeći ženu: — ona je prekrasno gradjena.

Lidija je Aleksandrovna osjetila i shvatila, da on pozna mnogo takovih žena, i ma da ju je takav razgovor nepodnošivo šokirao, došlo joj je u glavu samo to, da je ona daleko bolja, ljepša, finija. Nagnuvši se nehote cijelim tijelom strastvenom gracijom Lidija je Aleksandrovoa obrnula prema njemu svoja strojna, mekana ledja. Časkom je. osjećajući na sebi razdražen, uporan pogled muškarca, nastojala da izmisli štogod važno, sigurno, da bi isključilo svaku mogućnost isporedbe njezina tijela s tom ženom, no nije se mogla dosjetiti i samo se prezirno i tajanstveno nasmiješila, a oči joj se, tamne i velike, sklopiše i pobijeliše.

Žuta je dama vodila Sašu kroz hodnike, gdje su sretal, žene u priprosto sašivenim haljinama od najjeftinijeg platnai žene, koje su s ravnodušnim zanimanjem gledale na njih, te ju uvela u veliku sobu, punu ogromnih ormara, gdje je silno zaudaralo po naftalinu.

Dvije debele priproste žene baveći se oko krpa musavog rublja odmah zaokupe Sašu.

— Ovdje ću ja živjeti? — s poniznom i povjerljivom radoznalošću zapita Saša.

Žuta se dama učinila, kao da ne čuje.

— Kako je vaše prezime? — kratko i upornoza pita ona.

Glas joj bijaše tako čudan, da je Saša nehote pomislila: „Kao u ustojale ribe! . . .“

— Čije? — makinalno zapita.

Oči žute dame postadoše zle.

— Valjda vaše!

— Kozodojeva mi je prezime, — tiho otpovrne Saša sjetivši se, da ju je žuta dama već zvala prezimenom.

— Vi se . . . morate preobući, — reče strogo nadzornica, pogleđavši nehajno na njenu odjeću.

Da su u tom času rekli Saši, neka skoči kroz prozor sa četvrtoga sprata, ona bi i to učinila, tako je bila neprisebna. Kad je odlučila ostaviti se prijašnjega života, mislila je, da će je skobiti nešto svijetlo, jednostavno, toplo i veselo. A ovo, što su sada s njom činili, bijaše tako namješteno, čudno, suvišno i nerazumljivo, te se nikako nije mogla da snadje u njemu.

„Dakle znači, da se mora . . . oni valjda znaju“, — umirivaše se ona.

Saša se, žureći se i zaplećući u podvezicama, stala svlačiti, pokorno predajući svoju bluzu, podsuknju, cipele, čarape.

— Sve, sve, — mahne rukom dama, kad je Saša ostala u samoj košulji.

Saša brzo spusti s okruglih punih ramena košulju i ostade gola.

Sve tri žene naglo ju promjere od glave do nogu i odjedared se lice žute dame izobliči nekakvim nepodobnim osjećajem. Ona je mislila, da je to prezir prema onom, što je Saša tjerala sa svojim tijelom, a uistinu je bio nejasan instinktivan osjećaj zavisti ružnog, ostarjelog tijela, koje ništa više ne treba, prema mladom, lijepom, koje zove k sebi sve.

Saša je stajala, stisnuvši koljena, i šutjela. Bilo je nešto ponizujuće u tome, što je ona bila gola, dok su svi drugi bili odjeveni, i u tome, što je njoj bilo hladno, dok je svima bilo toplo. Koljena su joj drhtala, a slaba, slaba drhtavica prošla je po nježnoj, bijelo-ružičastoj koži i pokrila ju malom jezom. Žuta je dama hotice, ni sama ne znajući zašto, otezala, raskapajući po rublju. Saša je nastojala da ne gleda oko sebe i stajala nepomično, ne usudivši se pokriti rukama.

„Samo da što prije . . . — mislila je ona, — no što, ona tamo . . . stidim se . . . zima je, što li . . .“

— Molim, da se požurite. — opet će ona kao i prije mekano i ponizno.

Nadzornica se opet sa zadovoljstvom pričinila, kao da ne čuje.

Saša turobno zašuti, a nešto teško, neshvatljivo kao da se podiglo sa poda i napunilo sve i uklonilo sve od nje.

— Ovo je sada vaše odijelo, — reče dama i sa užitkom dobaci Saši isto onakvo jadno, sivo odijelo, kakvo je Saša već vidjela na hodniku.

— A . . . rublje? — teško izgovori Saša i sva pocrveni.

Došlo joj je u glavu, da se ovdje možda ne nosi rublje.

— A, da . . . uzmite, evo . . .

I rublje je bilo oporo i ružno, ni izdaleka onakvo, kakvo je Saša vikla nositi.

— Brže, vi! — zapovjedi žuta dama.

Saša se obuče, opet žurno i nespretno, u tudje odijelo. Bijaše joj u njemu neugodno i stidila se, a onda za tren sune joj misao:

„I na koji način? . . .“

Ali u isti se čas sjeti, da ona sad nema više nikakva prava željeti, da bude dobro i lijepo odjevena, te tiho, zapličući se u skutove dugačke suknje, podje onamo, kuda su ju vodili.

Opet su prošli hodnikom i došli u visoku sobu, kakve su u bolnicama.

— Evo vam kreveta, a ovdje ćete držati svoje stvari. Onda će vam reći, što imate raditi i kada je objed, i za sve, tamo . . .

Žuta dama izadje.

Saša sjedne na okrajak svoga kreveta, osjeti kroz tanko platno sive suknje oštro sukno i stade plaho ogledavati sobu.

Tanki željezni kreveti takodjer su stajali kao u bolnici, samo što ne bijaše daščica sa natpisima, ali se Saši u prvi mah činilo, kao da su i daščice. Pokraj svakog kreveta stajao je mali ormarić, koji je očito služio i kao stolić, te drvena, gustom zelenom bojom obojena stolica. U sobi bijaše još pet žena, koje se isprva učiniše Saši, kao da je u svih isto lice.

Ali zatim ih je stala promatrati.

Uporedo, na susjednom krevetu, sjedjela je debela, pjegava žena i mrko pogledavala na Sašu, lijeno raspuštajući musave podvezice noćne kape.

— A kako tebe zovu? — krupnim glasom upita ona, kad se srela sa Sašinim očima.

— Aleksandra . . . Saša . . . — odvrati Saša i nju je samu začudio ponizan zvuk vlastitoga glasa.

— Tako . . . Aleksandra! — nakon stanke, nehajno ponovi pjegava i počeše svoj debeli, teški trbuh.

— Prezime, kakvo ti je, — odjednom ljutito promrmlja ona, — budalo!

I okrenuvši Saši ledja stane tražiti buhe u košulji.

Saša ju je gledala začudjeno i šutjela.

Druga, sasvim mršava i malena blondinka sa okruglim trbuhom i dugim licem, oglasi se:

— Ne slušajte ju . . . ona se svakom ruga . . . Kod nas se samo po prezimenu zove.

— Kozodojeva mi je prezime, — suspregnuto i brzo reče Saša.

Blondinka sa trbuhom odmah ustane i sjedne na Sašin krevet.

— Jeste li vi, mila, od komitetskih? — zapita ona prijazno.

— Ja . . . — zapenta Saša ne shvaćajući pitanja.

— Koliko vam je godina?

— Dva . . . dvadesetidvije, — promrmlja Saša.

— Znači, da ste svojevoljno?

— Sama, — odvrati Saša stidljivo, jer si nipošto nije mogla u taj čas dati odgovor, je li to ružno ili dobro.

— A zašto? — radoznalo pitaše blondinka.

— Ta . . . tako, — u nedoumici otpovrne Saša.

— Pusti ti nju! — reče treća žena, a glas joj je bio tako jednostavan, prijazan i mekan, da je Sašu odmah povuklo srce k njoj.

Ali malena ljepušna ženica tek joj veselo kimne glavom i ode.

II.

U noći, kad su potrnuli lampe i Saša se stisla u svom hladnom i neprijatnom krevetu, pronijelo se ispred nje sve, što ju je dovelo u sklonište, kao u živoj fotografiji, dapače jasnije i bliže nego u zbilji.

Saša je onda sjedjela kraj prozora, gledala u mokru ulicu, po kojoj su prolazili mokri ljudi, i bijaše joj dosadno i neprijatno.

Odnekud, kao iz tame, izadje mršava mačka, a rep joj je bio kao štapić.

Daleko, za staklima, čuo se poput valova bučni život nekakvog velikog, nepoznatog života, a ovdje bijaše tiho i pusto, tek je mačka dvaput mijauknula, Bog zna zašto, dočim su u polutamnoj dvorani mršavi momci gladčali patos.

Saša, kao prisluškujući, gledala je zadihane momke, slušala udaljeni šum iza prozora i sve joj se činilo, da medju tim momcima i onim životom ima nešto zajedničko, a ona toga ne će nikad saznati.

Momci su otišli, a oštri zapah voska i znoja, što su ga ostavili za sobom, malo se po malo slegnuo. Mačka je opet nešto mijauknula.

Saša je bojazljivo pogledala na to pusto, mračno mjesto sa hladnim suvišnim pokućstvom i glasovirom, sličnim na grob, i njoj bude strašno: činilo joj se, da je sasvim malena, svemu tudja i osamljena. Ljudi za prozorom činili se ozgor, kao da su pritisnuti o pločnik, kao crni, gadni crvi, rasuti po mokrom kamenju.

Saša se prigne, uzme mačku i posadi je na koljena.

— . . . Ur . . . m-murr . . . — brundala je mačka savijajući ledja i mekano protezala glavu pod Sašin podbradak.

*

Bila je topla i mekana, i odjedared navrnu suze Saši u oči i ona čvrsto pritisne mačku obim rukama.

— . . . Urr . . . m-murr . . . ur . . . — mrmljala je mačka zatvarajući zelene oči i protežući ledja.

— Mila . . . — sa strastvenom željom u jedno milovanje izliti svu svoju neodoljivu potrebu sklonosti prema bilo komu šapne Saša i njoj se činilo, da su ona i mačka — jedno, jer ju mačka shvaća i žali. Oči joj se orosiše, a u grudima se nešto zgrijalo i smekšalo.

— . . . Urrr . . . — prela je mačka i odjedared raširila šape i spustila nokte, razbludno zabivši nokte u puno, mekano koljeno Saše.

— Uh! — trgne se Saša i brzo baci mačku na pod.

Mačka je začudjeno gledala ne na Sašu, nego ravno preda se, kao da je spazila nešto čudno. Sjela, liznula se dva puta po grudi i odjedared, podignuvši rep kao štapić, brzo i zabrinuto pobjegla iz dvorane.

A Saši bude još teže, kao da se nešto u njoj srušilo.

Izbilo je sedam sati. Švicar je došao i ne obazirući se na Sašu radio je svoj posao, obrnuo svojim ispucanim prstima puce na stijeni i odjedared plane veselo plavo svijetlo. Parketi zasjaše, stolci se odražavahu na njima svojim tankim nožicama, a glasovir izadje iz svoga tamnoga kuta.

Jedna za drugom dodjoše Ljubka i debela Paša. Ljubka je sjela glasoviru oborivši glavu, kao da posmatra porubu svoje svijetlo zelene suknje, a crvena je Paša stala bez cilja gledati kroz prozor.

Saša se okrene pred ogledalom, teško uzdahne i nešto zapjeva. Glas joj je bio jak, ali neprijatan.

— Ne kriješti, — lijeno primijeti Paša i pritisne lice na staklo.

— Što si opazila? — zapita Saša nagledavajući se bez svakog interesa nad njena široka pleća.

— Ni-šta, — reče Paša polagano okrećući svoje glupe, lijepe oči, radi kojih su ju odabirali muškarci, — tako gledam . . . što je tamo.

Saša takodjer pritisne čelo na hladno staklo, za kojim je sada, kako se činilo, bila hladna i bezdana tama. Isprva nije ništa vidjela, no zatim se tama kao razdvojila i odstupila i Saša je opet ugledala mokru i pustu ulicu. Po njoj su gubeći se tankom niti u daljini, tinjajući i drhćući, gorjele lampe, ne zna se za koga. I opet je Saša začula dalek snažan šum, od kojega kanda su drhtala stakla.

— Što je ono tamo? — sa dubokom tugom, nerazumljivom i njoj samoj, pitaše Saša.

— Bit će da riče kakova zvijer . . . negdje . . . — ravnodušno reče Paša i okrene se.

Saša pogleda u njene lijepe, glupe oči i prohtjedne joj se reći nešto o tome, što je osjetila danas, gledajući kroz prozor. Ali to čuvstvo jedva da je i sama shvatila i ono bijaše dublje od njezinih riječi. Saša je šutjela, a u duši joj se opet pojavio osjećaj nejasne i teške nedoumice.

„I što se to sa mnom danas dogodilo? . . .“ tupim strahom pomisli ona i prišavši Paši reče tužno:

— Do-osadno mi je, dosadno, Pašenka . . .

— Zašto? — lijeno upita Paša.

Saša je šutjela, mučeći se opet mišlju, kako bi to rekla. Ona si je jasno predstavila, kako sjedi u pustoj kao grob dvorani, sama samcata, neznatna, suvišna, zaboravljenom osjeća ona sebe i negdje daleko od nje bruji i zuji nepoznat veliki život, — i opet nije mogla ništa izreći.

— Robijaški život! — nenadanom i dosele joj nepoznatom zlobom reče tiho i kroz zube.

Paša je šutjela, tupo gledajući u nju.

— Ne . . . ništa . . . — lijeno progovori ona: — eno u poltiničnom . . . — primijeti ona, nazivajući drugu javnu kuću, gdje su žene stajale samo pol rublja . . . — tamo je zlo . . . Svaki izvoščik dolazi zamazan, zrak smrdljiv . . . tuku se . . . A ovdje ništa: muškarci su čisti, pristojni, a ne da te . . . i hrani se dobro . . . Tu nije ništa, dade se živjeti . . . — ona odjedared zašuti i odjedared dometne malo življe:

— Kod nas na selu nikad ne bih tako jela!

— Ti si sa sela? — pitaše Saša čudnom radoznalošću.

— Ja sam seoska, — mirno objasni Paša, — kod nas često već u ovo doba nemaju kruha . . . Mi smo iz nerodnog kraja . . . zemlje ima takodjer malo . . . Od krumpira se živi, seljaci se bave kirijom, eto tako . . . Naše je selo velika bijeda, a seljaci pijanice . . . Da sam se udala, napatila bih se . . . Stariju mi je sestru muž užetom na smrt izubijao . . . Odveli ga radi toga u zatvor . . . — sasvim lijeno dovrši ona i ustane.

— Kuda ćeš? — zapita Saša.

— Čaj piti, — otpovrne Paša, ne osvrćući se.

Saša se opet stade okretati pred ogledalom, isprsivši se i promatrajući se preko ramena, no sad joj je bilo teško

ostati samoj u pustoj, hladnim svijetlom napunjenoj dvorani. Ona pridje glasoviru, za kojim je kao i prije, pognuta, sjedjela Ljubka.

Kad je Saša došla blizu, Ljubka podigne glavu i dugo ju promatraše. Velike bolne oči bijahu nepovjerljive i izgubljene, kao u zvijeri, koja je sa svih strana ogradjena.

— Ljubka, — makinalno zovne Saša.

Ona se punom grudi nalegla na glasovir i gledala, kako se u crnoj polituri odražava ona i Ljubka, sa čudnim tamnim licima i plećima.

Ljubka se nije odazvala, nego tek prstom pritisla na jednu tipku glasovira. Razljegnuo se osamljen i bolan zvuk.

— A-h! — zijevne Saša i stade prstom ocrtavati svoju sliku na glasoviru. Opet se razlijegne isti bolan, plačljiv zvuk. Saša posluša i tužno slegne ramenima. Ljubka nesigurno uzme dvije, tri note, kao da su nekuda pale dvije, tri teške kaplje.

— Ostavi, — tužno reče Saša.

Ali Ljubka udari opet istu notu i ovaj put još tiho i otegnuto zagudi pedal. Saša podigne sa dosadom glavu i odjedared spazi, da Ljubka plače: velike su joj oči bile širom otvorene i sasvim nepomične, a po licu puzahu suze.

— No . . . — začudjeno reče Saša s plahim neshvaćanjem.

Ljubka je šutjela, a suze su tiho kapale i padale joj na golu grud.

— Što ti je? — zapita Saša, plaho gledajući na lagano puzajuće suze po napudranoj koži, i osjeti, kako se i njoj samoj odavna hoće plakati i nekud se toga boji.

— Prestani, što ti je . . . Ljubka, Ljubočka . . . — progovori ona, a podbradak joj zadrhta.

— Je li te tko uvrijedio? Što ti je Ljubka!

Ljubka tiho makne usnama, no Saša nije čula.

— Što? . . . A? . . .

— Za . . . zarazila sam se . . . — ponovi Ljubka glasnije i baci se glavom na glasovir.

Nešto tamno i užasno odjekne u Sašinoj duši. Mada su se zaražavale, i to vrlo često, tolike Sašine drugarice, i mada je znala, da se to može dogoditi i njoj samoj, njezino zdravo mlado tijelo, jako i čisto, nije mislilo o tome i to ju je uvijek ostavljalo hladnom, bez ikakovih brazda u duši. I tek sada, kad je prvi put vidjela takav strašan očaj, tek je sada prvi put ozbiljno shvatila, da je to zbilja ružno, užasno, da se radi toga može glasno zaplakati, zaviknuti i udarati glavom,

sa beznadnom prazninom i nemoćnom zlobom u duši. Njoj se dapače učinilo, da je jedino radi toga bila danas cijeli dan tako tužna i žalosna. I Saša takodjer zaplače, gledajući kroz suze tamnu svoju sliku u crnoj polituri glasovira.

— Što se derete? — zapita nadošla djevojka i stane se smijati. — Vidi budala, stale jedna prema drugoj i deru se!

Ti si budala! — ne sa prkosom, kao obično inače, nego tiho i tužno reče Saša, no ipak je prestala plakati i otišla od glasovira. U duši joj je bio takav osjećaj, kao da je netko ogroman i nemilosrdan stao pred nju i silnim svijetlom rasvijetlio nešto ružno, nepravedno, nepopravljivo, užasno, što se dogadja s njom i sa svima naokolo.

Kad su stali dolaziti muškarci, Saša je prviput jasno uvidjela, da njima nije ništa stalo do njih; oni su se medju sobom pogledavali značajnim očima, dapače su kadgod izmjenjivali medjusobno Saši nepoznate riječi o nečem takovom, čega ne bijaše u njezinom životu, a kad su svraćali oči na Sašu i druge, odjednom su postajali kao bezdušni, pohlepni, poput zvijeri nesmiljeni i nerazumljivi . . . A često su to bili tako tupi ili pijani ljudi, da očito nisu ni shvaćali onoga, što su činili.

— I uvijek tako . . . — sa užasom odjekne u grudima Saši.

Došao je svirač i zasvirao nešto vrlo bučno, ali neveselo. Djevojke, kao izlijevajući se iz tamne blatne cijevi, dolazile su iz mrkog hodnika. Muzika je bivala sve jača i neskladnija, a od njenih prenaglih glasova šumjelo je u glavi. Postalo je toplo, zagušljivo. Sve je više i jače zaudaralo po raspuštenom, znojnom čovjeku, zaudaralo po lošim jelima, duhanu, mokroj svili, piću. Muzika se stapala sa sklizanjem i tapkanjem nogu, sa vikom, sa suvišnim, gadnim riječima, i nije se čulo ni motiva, ni riječi, nego je u zraku visio tek jedan otupjeli, poživinčeni šum. U ušima je stalo zvonjeti i činilo se, da sva ta kuća, prepuna ljudima razbludnog, nezdravog života, duhana, piva, raspojasanih želja, razbludne glazbe, — i nije kuća, nego nekakva ogromna bolesna glava, u kojoj teško šumi i koja se zalijeva gnjilom, bolesnom krvlju, što tupo udara u napregnute sljepočice, pripravne da puknu.

I Saša je protiv volje plesala i vikala i psovala i smijala se.

— Do-sadno! — reče ona starijem činovniku, što je sjeo k njoj.

— No, ludo! — ravnodušno reče činovnik i neobuzdanom strašću dometne tiho: — Hoćemo li?

Tada Saša stade požudno piti gorko vino, prolijevajući ga na pod, na sebe, na zgužvan krevet. Ona je pila bez prestanka, a kad se napila, ovladalo je njome tupo, bolesno, ravnodušno veselje. Opet je pila, psovala, plesala i zaboravila konačno svoj osjećaj i Ljubku, tako, da kad je u hodniku nastala strašna gungula i kad je netko reskim, tankim glasom zaviknuo: — „Ljubka se objesila!“ — tada Saša već nije mogla shvatiti, kakova se to Ljubka objesila i zašto?

No kad je svirač odjednom prekinuo muziku i neskladno zazujio pedal, Saša se odjedared sjetila i svog razgovora sa Ljubkom i svega ostaloga, glasno zajauknula i potrčala na hodnik.

Tamo je već bila policija, stražari i dvornici, zaprašeni snijegom, udarajući teškim čizmama i donesavši svježeg, hladnog čistog, zraka u uski, zagušljivi hodnik. Po podu je bio rasut i brzo je tamnio i topio se mekani svježi snijeg. Saši se pričinilo, kao da je cijela ulica unišla u hodnik, sa svim svojim zamotanim ljudima, šumom, hladom i blatom. Dvornici i stražari ravnodušno su obavljali nekakav svoj posao, neponjatan Saši, kao da su radili običan i koristan posao, i samo je debeli brkati nadzornik, sa sivom kabanicom, u koju se usjekao remen puške, bijesno i glasno vikao i psovao.

Čulo se, kako „gazdarica“ plačnim i hripljivim glasom ponavlja:

— Zar sam ja tome kriva? ... Kakova je moja krivnja? ...

Lice joj je bilo žuto i sasvim neprisebno od nejasnog straha

Saša se protisne k otvorenim vratima Ljubkine sobe i mada ju je odmah stražar grubom i prostom riječi ravnodušno odgurnuo, ipak je mogla da vidi Ljubkine noge, koje su stršile ispod zgužvane i mokre ponjave. Noge su bile bose, jer se Ljubka nije ni obukla poslije posjeta gosta; one su nepomično stršile i čudno i tužno bijaše gledati te bijelo-ružičaste, lijepe noge, sa tankim, nježnim i velikim prstima, nepomične i suvišne, bačene na ugaženi, kao popljuvani pod.

Saša istrči natrag u hodnik, teško se provuče uz stijenu i podje dalje, makinalno protirući rukom mjesto, koje se udarilo o stijenu.

I u tom času joj bude odvratno, strašno i žao sebe i zaželi otići kudagod, prestati biti onakvom, kakva jest.

U neobično vrijeme potrnuše svijetla, gosti se razišli i sve je ostalo pusto i tiho, tiho. Kuća kao da se pritajila u

zlokobnoj šutnji. Djevojke se bojale ići spavati i kupile se u kuhinji, jedne odjevene, druge razbarušene; lica su im svima bila jednako iskrivljena, plačljiva, puna nekog nejasnog iščekivanja. Vrata Ljubkine sobe zatvoriše, pokraj njih se smjestio visok, hladnokrvan dvornik sa šubarom na glavi. Ta su vrata bila, kao i sva ostala u kući, nevisoka, bijela, ali uslijed toga, što se dogodilo za njima, ona kanda su se odijelila od ostalih vrata i dapače od cijeloga svijeta i postala nekako čudna, tajanstvena. Djevojke su dotrčavale pogledavati u vrata i smjesta opet trčale natrag.

Jedna djevojka, koja se više od ostalih družila sa Ljubkom, sjedjela je u kuhinji kod stola i plakala i od žalosti i radi toga, što na nju gledaju sa strahom i znatiželjom.

Bijaše strašno i neshvatljivo, kao da je pred svima stajalo nešto neobjašnjivo, užasno i bolno.

Došla je gazdarica, srdita i žuta poput limuna. Ona sjedne za stol i stane drhćućim rukama točiti i piti kao uvijek za nju pripremljeno pivo. Usne su joj takodjer drhtale, a oči bijesno šibale po djevojkama. Ona je šutjela nasladjujući se time, što su sve utihnule, gledajući na nju prestrašenim i pokornim očima, a zatim progovori kroz zube:

— Takodjer ... Kako ... Ha ... Šta misliš?

I u tim riječima bilo je toliko beskrajnog prezira, da je dapače djevojkama, vičnim na najsurovije i najgore psovke, i nehote postalo odvratno. Naročito im je bilo žao, što je svaka od njih, neznatna i pogažena u dubini svoje duše, besvijesno odnekud stala da se ponosi Ljubkinim činom.

I sve su stajale tiho i razišle se ne gledajući jedna na drugu.

— Sašenka, — šaptom pozove Sašu jedna od djevojaka, Poljka Kučerjavaja.

— Što je?

— Sašenka, dušice ... bojim se sama ... uzmi me k sebi ... spavat ćemo zajedno ...

Ona pogleda Saši u lice bojažljivim, plašljivim očima i pripravljala se na plač.

Saša se obraduje.

— Ajde, idemo ... nije sve tako ...

Kad su ležale jedna uz drugu na postelji, bilo im je neugodno i neobično, jer su one odavna naučile ležati samo s muškarcima. Obadvije su se stidjele svojega tijela i šuteći nastojale, da se jedna druge ne dotakne.

Bilo je tamno i neprijatno. Saši, koja je ležala s skraja,

sve se pričinjalo, kao da nešto crno i hladno sa neodoljivom silom puže po podu polako, polako. U ušima joj je zvonilo melodijozno i tužno, a njoj se činilo, kao da negdje tamo, daleko, u tamnoj, poput groba pustoj dvorani padaju i zvone kristalne i žalosne kaplje glasovira. Ondje sjedi mrtva i nepomična, hladna, siva i strašna Ljubka, sjedi kod glasovira i suze kaplju na njega, a mrtve joj oči ne vide ništa pred sobom, nego Sašu vide odonud, strašno ju gledaju, pružaju se k njoj. A po podu puzi nešto polako, polako.

— Spavaš? — nije mogla da izdrži Saša. — A? — zovne ona brzo i isprekidano, ne okrećući glave i znajući sigurno, da kraj nje leži Poljka, i znajući, da to zapravo i nije Poljka . . . A glas joj se u tami učinio i samoj tudjim i slabim.

Poljka se gane. Njezine nevidljive mekane, kuštrave vlasi lagano spuznuše po Sašinom licu, ali se nije odmah odazvala . . .

— Ne, Sašenka, — tiho i tužno reče ona.

Sašu silno gane taj nježan i slab glas. Ona se brzo okrene i odjednom kroz cijelo tijelo osjeti drugo mekano i toplo tijelo, ali nije vidjela ništa, do same crno-sive tame. I odjednom dvije nevidljive mršave i tople ruke spuznuše po njezinoj grudi i oprezno i plaho nadjoše i obuhvatiše njezin vrat.

— Sa-ašenka, — tiho prošapta Poljka, — zašto smo mi tako nesretne? . . . — I u tami začuju se moleći i ponizni jecaji. Vlasi su joj draškale Sašin vrat, suze tiho kvasile grud i košulju, a ruke se grčile i drhtale.

Saša je šutjela ne mičući se.

— Bolje, da umremo, nego . . . ili bolje, dok smo još bile malene . . . Kad sam bila još u gimnaziji, jako sam se razboljela . . . I sve se radovalo, što sam ozdravila . . . Bolje, da sam umrla! . . .

Saša je neprestano šutjela, ali svaka Poljkina riječ odjekivala je negdje u njoj, kao da je ona sama to govorila i plakala.

— Što smo mi danas? — nastavljaše jecati i tužiti se plačljiv, osamljen glasić u tami. — Eto, Ljuba se je objesila, a Zinku odvedoše u bolnicu; vele, da joj se čak i nos ogadio . . . a dobra je bila ta Zinka . . . I kao da tako mora biti . . . mi smo ostale . . . nitko ne dolazi, da nas odvede, i što bi s nama . . . Ne . . .

— A . . . što bi ti htjela! . . . — Ha! . . . odjedared zlobno, sva drhtava promrmlja Saša.

— I nas će odve-esti . . . Nitko se za nas ne brine . . . Za sve se brinu, sve ljude čuvaju . . . tamo, i sve . . . a mi kao kakve prokletnice . . . A zašto?

— To se zna, — kroz zube progovori Saša i okrene se, premda se nije ništa vidjelo.

— Sjećam se, — šaptaše u tami Poljka, kao da se žali ne Saši, nego nekomu drugomu, — kakva sam bila u gimnaziji . . . Nevina . . . Idem, a sve me gleda i smiješi mi se. Mama me dočeka: no, što je, kćerko? . . . Ništa neizvjesna . . . — odjedared naglo, vatreno i tužno prekine sama sebe: — ja nipošto nisam kriva tome!

— A tko je kriv? — zapita Saša tiho i sa nekim drhtavim i žalobnim očekivanjem.

Poljka se odjedared trgne cijelim tijelom.

— Tko? . . . A zar ja znam! . . . Ništa ja ne znam, ništa ja ne shvaćam. Ja tek eto sada dane i noći plačem . . . pla-ačem . . .

I Poljka zaplaka tankim, tihim i beskrajno nemoćnim plačem. Činilo se, kao da to ne plače čovjek, nego zuji muha.

— Žao mi je, žao, Sašenka, — opet zašapta ona, zadihavajući se u suzama, — i sebe žalim, i tebe, i Ljubku . . . sve . . .

Ona ušuti. Dugo bijaše sasvim tiho i nekuda gluho. Zatim se čulo, kako vjetar zavija u dimnjaku. Tako zastenje tiho, ušuti i opet ispruži dugi tužni zvuk: u-u-u . . . kao da ga bole zubi.

— Ja volim djecu, — odjedared tiho i sramežljivo reče Poljka. — Da imam svoje, . . . Bože moj, kako bih ga volila . . . Sa-ašenka! . . . — uzdahne ona sa nekim tupim očajem.

Saši se činilo, da ju naskroz probada taj poput igle tanki šapat i bude joj nesnosno. Htjela je da krikne, da rastrga nešto.

— Što smo mi? . . . Tako . . . strvina! Živine, dok ne sagnjijemo . . . A drugi žive . . . raduju se svijetlu . . . Ja sam u gimnaziji čitala knjige . . . sada ne čitam, zaboravila . . . pa i čemu čitati! . . . A onda mi se činilo, da ću sve to i ja proživjeti . . . kao da mi je u grudi nešto ogromno . . . kao da ću svu sreću, koja je na zemlji, ja proživjeti, da će sva biti moja . . . sav život, i ljudi svi moji, za sve ljude . . . i . . . ne mogu ja toga izreći . . . Sa-ašenka . . .

— Kako bi bilo? — odjedared zapita Saša prigušenim gluhim glasom.

Poljka je zašutila tako nenadano, da se Saši učinilo, kao da sad šapće tama.

— Pobjeći . . . bi . . . — šane Poljka i Saša začuje rastreseni i ponizni glas.

Saša se zadubila u njegov prigušeni zvuk i odjedared se osjetila velikom i jakom prema mršavoj i slaboj Poljki, koja je tek mogla da plače i da se žali. Ona pače kao da je osjetila svu snažnu ljepotu svoga mladog snažnog tijela, uzdigla je ruke i noge i glasno progovorila kao da se grozi.

— I pobjeć ćemo . . . je li!

U sobi je već počelo daniti. I kad je Saša obrnula glavu, ugledala je kraj sebe nejasne obrise nejakog i malenog tijela, a u samom licu velike plave oči, koje su katkad zasjale u tami.

Poljka je šutjela.

— No? — sa strahom i nesigurnošću gotovo krikne Saša.

— Kuda? — ponizno i jedva čujno progovori Poljka. — Kuda ja sada mogu još da podjem?

Nešto kao da je u jedan tren svanulo pred Sašom, nešto svijetlo i utješljivo, no onda je opet potamnilo i nemoćno stalo tonuti u mutnoj magli. I hvatajući se za nešto, gotovo kao sa fizičkim naporom, Saša kriknu u bijesu:

— Tamo ćemo vidjeti . . . Gore ne može biti! Samo da se ode!

I skoči obim vrućim nogama na hladan pod, osjećajući jasno sa ledenim užasom, kao da će ju mrtva Ljubka iz tamne, beznadne rupe pod krevetom uhvatiti za noge i povući u užas i pustoš. Svladavajući slabost u nogama, Saša potrči bosa do prozora. Otvorila ga u tamno, poput bezdanog bunara dvorište i nadvila se daleko van, ovjesivši se nad sivom i praznom pustoši. Vjetar ju obuhvati i napuhne joj košulju kao mjehur, hladeći vrat. Na vlasi je stao mekano i oprezno odnekud ozgor padati nevidljiv snijeg; gore i dolje bijaše pusto, sivo, tiho, mirisalo je vlagom i hladom. Sašu je davilo u grudima, pritiskalo u mozgu i, uhvativši lonac sa cvijećem, ona ga je, naprežući sve sile u strašnoj, neobuzdanoj mržnji i ogorčenju, jakim zamahom bacila u tamnu pustoš iza prozora. Nešto je odletjelo u dubinu, a gluhi, teški udarac odjekne ozdol:

— A-a! . . .

— Ja idem! . . . — stisnuvši zube, da ju je zaboljela čeljust, prošapće Saša.

Na postelji nemoćno zagmiže malena Poljka.

— Sašenka . . . hladno je . . . zatvori prozor . . . Što ti tamo . . . Ja se bojim . . .

III.

Cijeli je dan iza toga Saša bila tiha i mučaljiva i jasno je osjećala u sebi nešto novo, što joj bijaše sasvim nepoznato, ali tako lijepo, da je dapače bilo strašno: bilo je slično onome, kao kad u snu osjetiš sposobnost letjeti, ali još ne letiš, i želiš i bojiš se toga bolesnog i novog, što je strašno već radi svoje savršene novote osjećaja, koji se mora javiti sa prvim zamahom krila. I, ne gledajući na taj strah, Saša je znala, da će to biti, da se ne da više ukloniti.

Sva se „kuća“, sa svim, što se u njoj micalo, kao odbila od nje nekuda u dubinu, došla joj tudja i isprva joj dapače bijaše zanimljivo pratiti njezin život, kao da su joj se otvorile nove jasne oči. No sada je uvidjela, prvi put u životu sasvim jasno, kako je nakazno, nenaravno bilo sve to, što se ovdje činilo: bio je jasan i svijetao dan, a svi su spavali; jedno je drugo mrzilo, napadali se i branili najprostijim riječima, a živjeli zajedno, zajedno stradali, zajedno plesali; zavadjali su muškarce, izmamljivali od njih novaca pružajući im najveće zadovoljstvo: — ne za sebe, čak niti za svoje gospodare, kako se činilo, nego tako, sasvim besmisleno, jer se nitko nije ni pitao o svrsi, niti se tko za to brinuo; otimali su zdravlje, širili bolest, mada nisu nikomu željeli zla; zaražavali se sami i pogibali, a željeli su samo veseli i sretni život. I kad je Saši došlo to u glavu, čitava javna kuća i svi ljudi u njoj, odjednom, kao da ju je potresla nekakova sila, postadoše joj ogavni. Sve, i nijemi stolci u dvorani, i glasovir, sličan na grob, i žuta lica i svijetla odijela, i blijedosivo polusvijetlo po uskim sobama, sa musavim podovima stade buditi u njoj gotovo fizičko, odvratno, teško čuvstvo.

Poljka se Kučerjavaja neprestano vrtjela oko nje i zagledavala joj u oči nijemim i bojažljivim pitanjem. Saša se mrštila i odvraćala od nje, u strahu, da ju Poljka ne zapita, a Poljka se opet bojala pitati. Napokon je Saša pobjegla od sviju i u pustoj dvorani stala opet gledati kroz onaj isti prozor.

Sada je bila svijetla večer i kroz noć zapali mekani, čisti

snijeg ležaše po rubovima ceste, kao bijeli ručnik, dočim je po sredini bio ugažen i frcao ispod nogu konja. Saone izvoščika brzo su i lako klizale, ostavljajući iza sebe široki i tako glatki trak, da je bila milina gledati. Bijaše svijetlo i tiho, a prema tome spokojno i lijepo. Na bijelom snijegu sve se činilo neobično svijetlim i čistim, lijepim kao draga igračka. Po pločniku na drugoj strani prodje student, malen i sitan dječak; on je veselo gledao nekoga i smiješio se. I mada nije Saša vidjela, komu i čemu se smije, njoj je takodjer postalo veselo i milo. I gledajući ga, u duši joj se napokon javi odredjeno, nužno, duboko i povjerljivo čuvstvo: sjetila se „poznatog" studenta i veselo pomislila, da će joj on sve izvesti. I odmah joj se stalo ukazivati, da je sad sve i ono najglavnije učinjeno, te kao da se već rastala s tom kućom. Prekinula se nekakva teška i odvratna veza i od tog je „kuća" postala kanda još tamnija i pustija, a ona sama — svijetlija i lakša, kao da joj se sva duša napunila toga po snijegu, ulicama, krovovima, po bijelome nebu i ljudima, radosnim i čistim dnevnim svijetlom.

Kad je došla večer, morala se mnogo i teško siliti, da ma i sa odvratnošću čini ono, što uvijek.

Onaj student, ljepušan i snažan, o kome je razmišljala, došao je te večeri veseo i napit. Već izdaleka spazio je i prepoznao Sašu i pošto mu se ona vrlo svidjela već prošliput, odmah je prišao k njoj mirno i veselo. No Saša mu se kanda i nehote nastojala nametnuti; bilo je to zato, jer ga je htjela zamoliti kao čovjeka, i ugledala je u njemu čovjeka prviput od onda, otkad se nalazila u toj kući, a „čovjek" joj se učinio najvišim i najstrašnijim bićem, nekakvim sudijom duše. Cijelu je večer bila tako tiha i smućena, da se on dapače začudio i stao je dozivati, šaleći se i smijući.

I tek u svojoj sobi, kad se već svlačila, Saša mu je, kao da ju je netko gurnuo, rekla odjedared, da hoće pobjeći odovud.

Student se isprva čudio, smijao i očito nije vjerovao, no kad se Saša stužila i stala tiho plakati nemoćnim suzama, on se zbuni i pomisli, da se ne smije čuditi, nego vjerovati i veseliti se. Zatim se nadje u neprilici kao dječak, i dobrim, dapače nekuda srdačnim glasom, više razmišljajući, nego osjećajući, da je to dobro, reče:

— No, što . . . dobro . . . dobro je to, Saška! . . . Sve ćemo mi to udesiti! . . .

. I opet se začudio i zbunio, jer mada je imao o tome čvrsto

uvjerenje, nije on došao k Saši radi toga, i zato se zapleo, te osjetio nešto pusto i neshvatljivo.

— Tako, tako . . . — mrmljaše on, neprestano crveneći, osjećajući, kako je glup i nespretan, te je svim silama nastojao, da odvrne glavu od gole Saše, što je ležala na krevetu. Zatim odlučno ustane i rekne promuklo i isprekidano:

— Ja ću to već . . . udesiti , . . — i pridje k Saši.

Saša je gledala naivno i povjerljivo, kao moleći. Ali je ipak ležala u običajnoj, besramnoj pozi čekanja. Studentu je bilo neugodno, odvratno, ali vruća mu je strast zavrtjela glavom, i on se sav crven i blijedeći od prezira prema samom sebi, svuče i legne k njoj.

„No . . . što . . . nije se ona preporodila odjedared" — nastojaše se on umiriti, obuhvaćajući ju.

Ali u samoj dubini njegove svijesti ostao je nekakav težak, neodredjen i uvredljiv osjećaj . . . Od toga se časa život Saše, izbijen iz one duboke i ravne kolotečine, po kojoj je išla bez svakog utjecaja sa svoje strane, kao zastro nekom kaotičnom maglom, nasred koje se ona nemoćno vrtjela kao trijeska na viru.

Student, koga je zamolila za pomoć, pokazao se tako dobrim čovjekom, da nije samo razmislio o tome i onda joj podijelio kakav dobar savjet, nego se činom iskreno za nju zauzeo. On je imao velika i dobra poznanstva i tako mu se brzo pružila prilika, da smjesti Sašu u sklonište za „pokajnice".

Saša je za to saznala najprije iz njegova pisma, koje joj je donio služnik sa crvenom kapom. Ali pismo je najprije pročitala „tetica", rano ujutro dojurila u Sašinu sobu i kriještavim glasom stala vikati i psovati. Za nju ne bijaše nikakve štete, jer se namjesto Saše moglo vrlo lako dobiti deset isto tako mladih i zgodnih djevojaka, ali „tetici" se činilo, da joj je nanešena lična uvreda i da je Saša nezahvalan stvor.

Ona zgužva list i baci ga Saši u lice te stade kupiti sve Sašine stvari, kao da se boji, da ona ne bi štogod odnijela sa sobom.

— Zašto to grabite? . . . Ne vičite . . . — promrmlja Saša sva crvena i zbunjena.

Na hodniku se već sakupile djevojke i smijale joj se, ne znajući ni same, zašto. I Saši se odnekud stalo činiti, kao da je to zbilja sramotno, što je ona zamislila. Jedan je čas dapače htjela da se svega ostavi, ali odjednom se smrkne, skupi i razbijesni.

— Ne ću vam odnijeti i . . . ne bojte se . . . vaše će vam ostati . . . — samo je promrmljala Saša.

— Dobro, dobro! — zlobno vikaše „tetica“. — Dobro!... Poznamo mi vas! . . .

Djevojke su hihotale.

— U, budala, — vikaše debela i crvena „tetica“. — Zamisli, i ona . . . hoće medju poštene! . . A jesi li ti kadgod vidjela, kako izgledaju poštene . . . Ah, ti . . .

Crvena baršunasta oprava, koju je Saša toliko puta obukla i koju je odavna tako silno željela, zgužvana poleti u zavežljaj. Sašu obliše suze tuge i uvrede.

— Ta što vi to činite! — drhtavim usnama progovori ona te nehote učini kretnju, kao da hoće zaštititi svoje oprave.

Ali „tetica“ joj je brzo, kao da je to očekivala, zagradila put, udarila po ruci, pa kad je Saša jauknula od stida i boli, razbijesni se ona, te još dva puta udari Sašu po licu i ispruži ruku za njezinom kosom.

— Evo ti! — vikaše ona bijesno, tako, da joj se krik čuo po cijeloj kući, i dodje Švajcar, surov i zao čovjek.

— Vidiš ti to . . . predstava! — reče on.

Saša je drhtala, htjela nešto reći, ali se odjedared okrene k stijeni i nemoćno zaplače.

— Skotovi nezahvalni! — odjedared s nasladom nakon tučnjave i suza, vikne „tetica“, zatim se sjeti Ljubke, radi koje je imala velikih neugodnosti s policijom, i iznova pobijesni.

— Mučiš se s njima, odijevaš, obuvaš, a one . . . no, ja ću ti pokazati, kujo jedna! — stisnula je zube, a u očima joj se sve vrtjelo.

— Ja . . . t . . . tebe prrokl . . .

Saša zamre, problijedi i od straha sjedne na pod, prikrivši lice rukama.

— Te . . . tetica . . . — uspije joj reći.

Debelo, masno koljeno „tetice“ udari ju u lice, tako da je udarila zatiljkom o stolac, a na njezinu glavu i šiju prosu se tuča bubotaka, od kojih joj je tupo i bolno zadrhtalo srce, Saša je samo zaklanjala lice i stenjala.

— Evo . . . — zadihana i drhćući stane „tetica“.

Oči su joj postale sasvim okrugle i divlje, tako da je čak neobično bilo vidjeti njeno lice na čovječjem tijelu. Ona je još dugo i prosto psovala, gledajući na Sašu tako, kao da joj je bilo žao otići i prestati da ju tuče.

— Pazi, doći ćeš ti opet, to ti ja velim! — konačno vikne ona i ode psujući glasno i dišući teško i uzrujano.

Saša, obezumljena i izudarana, ustane makinalno, popravi vlasi i stane se plaho ogledavati po svojoj sobi. Vrata je tiho zatvorila i tek onda sjela na krevet i stala plakati zaklonivši lice rukama. Ali plakala je ne toliko od boli i uvrede, koliko radi toga, što se pred njom odjedared otvorila nekakva neodredjena strašna pustoš, i bude joj tako strašno, da je skoro potrčala moliti nekoga, neka je ne tjera i neka je nauvijek ostavi ovdje, kako je bila.

Zatim se protegnula duga i nepodnošljiva večer.

U dvorani je po običaju veselo i glasno svirala muzika i Saša je znala, da je ovaj čas ondje svijetlo i prijazno. Navika ju je vukla onamo, ali ona nije smjela izaći i sjedjela je sama u praznoj i polutamnoj sobi prisluškujući glazbu i razgovor i smijeh djevojaka i njihovih gostiju, koji su prolazili hodnikom ispred njezinih vrata.

Saša nije cijeli dan ništa jela i ne bijaše joj dobro. Zatim je opazila, kako po sobi od svijeće hodaju velike šutljive sjene, da je hladno i nekuda gluho; a u crni četverokut prozora opet je udarala nevidljiva kiša. Večer joj se učinila nesamo dugom, nego nekuda nepomičnom, kao da je vrijeme nekuda iščezlo.

I nikakovih misli ni osjećaja ne bijaše u njoj, osim osjećaja beskonačne osamljenosti, koja cijelo biće uništava.

Drugi je dan morala da se bavi kod policije, gdje je takodjer bilo strašno i neugodno. Veliki bijeli prozori gledali su kao mrtvi, stolovi bijahu crni, ljudi surovi, radoznali i zli. I Saši se učinilo, da ovi sad mogu raditi od nje, štogod ih je volja.

Podsmjehivali su joj se, dapače rugali. Netko je rekao:

— Pokajnica! . . .

I riječ je tu izgovorio slasno, sočno i zvonko. Saša više nije plakala, jer joj je svijest obuhvatila kao neka magla, u kojoj kanda više nije shvaćala, što čine s njom.

Oduzeli su joj nekakav spis, nekuda ga poslali, isprva na jedno, a onda na drugo mjesto, i sasvim izgubivši čovječji osjećaj poslali je u sklonište.

IV.

Saša nije spavala gotovo cijelu noć i neprestano je mislila. Kao da je pred njom, sitnom ženom s malenim i slabim umom, stao nekakav ogroman i nerazrješiv problem.

Bijaše tamno i tiho. Svijetlo uličnih lampa padalo je kroz prozore na strop i nejasno onuda hodilo, tamnjelo i opet zasjalo. S ulice je dolazilo slabo, rijetko drhtanje droška po kamenitoj cesti. Bila je jaka jugovina i čulo se, kako za prozorom padaju na željezne izbočine krupne, teške kaplje. Sve je spavalo i na svim su se krevetima sablasno crnjeli neodredjeni, tamni humci prekriti isto takvim tvrdim pokrivačima.

Saša se sa svijetlim očima ispod okrajka pokrivača ogledavala po sobi, kao miš, i pozorno prisluškivala svakom zvuku, padanju krupnih kaplja iza prozora, škripanju susjednog kreveta, teškom dugom disanju, neprestanom hripljivom hrkanju, koje se odnekud iz tame raznosilo po sobi.

Saši bijaše čudno, što je sve tako tiho i spokojno, što ne buče, ne plešu, ne tuku se, ne piju, ne puše i ne muče se. I odjedared ju svu obuhvati toplo, lagodno i radosno čuvstvo tako, da je Saša čak zadrhtala i bacila se licem na tanki jastučak, na kom je bila navlaka od gruboga platna.

Saša je tek sada shvatila, da je prijašnji život svršen, da je već nikada ne će milovati pijani odvratni muškarci. Ne će je tući, psovati, sav je taj jad otišao i ne će se povratiti. A naprijed, poput tihog sunca, što izlazi u jutarnjem sjaju, stalo je svijetliti novo, radosno, čisto i svijetlo. I od same spoznaje toga postalo je Saši, kanda je olakšala, kanda je postala čišća, svjetlija. Nešto je slatko stislo Sašu u grlu i goruće tihe suze odjedared napune njene oči i namoče, tekući preko obraza, ugrijani jastuk.

„Gospode, Gospode . . . daj, da mi bude bolje . . . da budem takova . . . kao druge . . . daj, Gospode, daj! . . .“ — šaptaše Saša napregnutim i iz grudi navrlim osjećajem nikad ne osjećanog milja.

Bilo je nešto tužno i slabo u toj molitvi i čudno joj je bilo, da se tako moli, zdrava, lijepa, plamteći od životne snage žena.

Saša je htjela da se sjeti svih uvreda, Poljke, „tetice“, Ljubke, ali namjerice odmahne rukom.

„Bog s njima! . . . bilo pa prošlo . . . i neka prekrije trava! Sada će biti sve, sve sasvim drugačije . . . postat ću valjda i ja čovjekom kao svi . . . onda se ne će nitko izdirati . . . kao onaj brkati kod policije. Gospode . . . Gospode. Stvoritelju moj . . . Kako sam ja to dobro smislila . . . Makar i nisam sama . . . Moji će znanci sada biti pošteni . . . Sama ću ići u goste . . . radit ću tako . . . da nitko, nitko i ne pomisli . . .“

I samoj Saši neopazice izadje pred nju lice onoga studenta, koji ju je smjestio u sklonište.

„Mili moj dječak!“ — nesvijesno s beskrajnom nježnosti i zahvalnosti zašapće Saša i tek kad je izrekla, onda je to opazila.

Bio joj je običaj, ne osjećajući kod toga ništa, nazivati sve svoje nekadašnje mušterije nježnim imenima, no sada se zastidi toga, što je tako pomislila o njemu. Ali tako se ugodno zastidi, da su suze opet navrle na sjajne, široko rastvorene oči, koje bijahu obrnute prema slabom svijetlu prozora. Saša se tiho i radosno nasmiješi.

„Mili, zlatni moj!“ — neizrecivo ugodnim čuvstvom, pritiščući se na jastuk, stade Saša izbrajati sve moguće nježnosti. I sve joj se činilo premalo i htjela je izmisliti još nešto, nešto nježnije, najbolje i najljepše.

„Vi spasitelju moj!“ — Zašto „vi“? — odjedared pomisli Saša, i upravo to činilo joj se tako lijepo, nježno i tužno, da je zaplakala.

„Zašto ja plačem?“ — pitaše se ona, no krupne i tople suze lako su strujale po njenim obrazima i natapale jastuk.

Tvrdi pokrivač spuznuo je s njena ugrijanog tijela, a jastuk se sasvim zgnječio u klupko, na kom je bilo i tvrdo i neugodno ležati.

„Kako su tu rdjave postelje,“ — makinalno pomisli Saša ne prestajući se smiješiti kroz suze svojim drugim mislima.

I sad je tek Saša prvi put sasvim jasno pomislila i shvatila, zašto je upravo otišla iz kuće stradanja. Sjetila se, kako joj je bilo teško i tužno još prije smrti Ljubke, kako je bilo sve odvratno i dosadno.

„Što se sirota Ljubka, carstvo joj nebesko, objesila, to je, znači, samo ponukalo na razmišljanje . . . i Poljka Kučerjavaja, takodjer. Polječka Kučerjavenkaja!“ — sažalno pomisli Saša: „treba i nju odonud izbaviti, ona je sirota glupa i sama se ne će nikada domisliti . . . a da se i domisli, bojala bi se! . . . Slaba je ona . . .“

Odjedared postane u sobi sasvim tamno. Saša podigne glavu, ali nije vidjela ništa osim crnoga mraka. Kroz tamna okna nije više padalo svijetlo na strop, stakla su tek pomalo postajala siva.

„Trnu lampe . . . kasno je . . .“ — pomisli Saša.

Zatvorivši oči stala se opet sjećati, zašto je „to“ izašlo i kada je sve započelo i zašto je upravo studentu govorila o tomu. Od samoga početka bilo joj se odvratno, tužno i teško

priviknutl na takav život; i pošla je ona za tim samo radi teškog, gladnog i neveselog života. Ona se uvijek smatrala, a to je zbilja i bila, vrlo lijepom i više od svega na svijetu je željela, da se u nju zaljubi kakav lijepi čovjek i da uvijek ima mnogo prekrasne odjeće.

„Svaka je ruža drugačija, a kad se obuče, da ti oči oslijepe . . . a ti ideš tuda, po blatu se valjaš . . . na cipelama opetci popadali, suknja zakrpana, bluza stara, nespretni stvor . . . a lijepa! . . . Tako mi je tužno bilo . . . onda kod restorana . . . Husar je sprovodio damu, a ja se zagledala i damu gurnula . . . Pogledala sam ih: stara, ružna . . . i tako mi je žao bilo . . . A tu je stala dolaziti „tetica“ . . . ja joj onako iz luda sve pripovijedam o husaru i kako mi je žao . . . a ona sve žulji i žulji, kako će biti i husari i sve i kako sam ja ljepotica najbolja, kako je glupo od mene, što radim, trunem i oči gubim . . . a kakav mi je užitak? . . . A ja mislim u sebi: Istinu zbori, krmača jedna . . . I kakav mi je to užitak? . . .“

Zatim se sjetila one užasne, crne, nevjerovatne, poput more blatne mrlje, kakvom joj se činio još dugo prvi dan, kad se otrijeznila.

„Onda sam se htjela objesiti!“ — s hladnim užasom pomisli Saša i odmah široko otvori oči, kao da ju je nešto gurnulo. Začudila se, što tamo podno kreveta stoji nepomična, mrtva, duga, duga Ljubka.

I sve je bilo tiho, čulo se odmjereno disanje usnulih i kanda je postalo svjetlije. Opet su se vidjeli tamni humci po krevetima i malo pomalo postalo je opet sve sivo, blijedo i kao providno. Kao prije, netko je hrkao dosadno i neugodno, a za prozorom su padale na naslon odmjerene, teške kaplje.

„Da, htjela sam . . . sjećam se, zdravo sam se napila . . . mislila sam, ako se napijem, bit će lakše, ne će biti tako strašno . . . i kvaku sam zabila . . . A za mnom, znači, uhadjali su . . . za svima u prvo vrijeme uhadjaju . . . „Tetica“ me je radi toga istukla, skoro ubila! . . . A onda ništa . . . Bilo je dosadno . . .“

Saša se sjetila, kako je zatim zapala u duboku, tešku apatiju, a kad je ova prošla, odnijela je sa sobom svu ćudorednost i stid, nije bilo više ni snage, ni volje da se bori, Onda je došlo pijanstvo, razvratnost, buka i kal i ona se privikla tome životu. No Saša se osjećala vrlo dobro, kako joj sasvim veselo i spokojno nije nikad bilo, nego je čitavo vrijeme, radila ona što mu drago, negdje na dnu duše, kuda

nije mogla da zaviri, ostalo nešto tužno, što ju je zadržavalo, da toliko ne pije, ne puši, da ne zadirkuje druge i da ne bude razvratna.

„ A zašto sam njemu . . . njemu rekla? . . . Valjda zato, što me je onda obranio . . . rekao one riječi, mili moj dječak . . .“

I opet je Saša izmišljala nježne riječi i sjećala se cijele one večeri, kada je taj student bio prvi puta kod njih, pijan, veseo i njoj se vrlo svidio, smijao se i pjevao, te rekao Saši:

— Tebi, Saška, nema ravne! . . . Ti si upravo ljepotica! Upravo ljepotica! Da nisi ovdje, ja bih te oženio! Bogami, oženio bih te, jer ti si bolja od sviju žena, koje ja poznam. A zašto si ti, Saška, došla ovamo?

Saša se smijala i izlila na njega pol čaše piva, a on se nije rasrdio, nego se odjedared rastužio pijanom, suznom tugom.

— I zar ti zbilja ne shvaćaš, što si učinila od sebe? Saška! — bolno je kimao lijepom, mokrom glavom, zalitom pivom.

I u jedan ju je mah sjetio tim „sažalnim“ riječima svega, što je podnijela. I sve se u njoj podiglo, stislo je oko srca, zaboljelo. Saša je stala plakati, gurati od sebe studenta, udarati glavom. Bilo je to i otuda, što se opila, i otuda, što je počinila sa sobom nešto užasno i nepopravljivo, kako joj se onda činilo.

„Svu sam noć onda proplakala,“ — razmišljala je Saša, gledajući u posivjele prozore, koji su bolno i nepomično moiku, hladnu i dosadnu sobu.

„Onda se započelo . . . to samo . . . rastužila sam se onda do smrti!“

V.

Slijedeći dan bio je dan primanja u svim bolnicama, radi nečega učiniše to danom primanja i u skloništu.

Nebo je zasjalo, sunce je žarko svijetlilo u prozore, te se činilo, kao da je vani veselo proljeće, a ne trula jesen. Bilo je toliko svijetla, te je dapače i na neprijatne, tamno zelene stolove i stolice bilo ugodno i lako gledati. Čaj su plli u zajedničkoj sobi, pili i šutjeli, jer su se bojali nadzornice, u koje bijaše mnogo žuči.

No Saši se činilo, da to nipošto nije tako tiho i dolično radi toga, nego zato, što ovdje, u tom sasvim drugom životu, i mora tako ga bude: svijetlo, tiho i dolično. I sve se to silno svidjelo Saši, dapače je budilo u njoj osjećaj svečanog preobraženja. Oči bi joj se na čas ovlažile i tiho zasjale.

„Bože, kako je to lijepo . . .“

A kad se Saša sjetila onih radosnih i svijetlih misli, koje je razmišljala u toj „velikoj“ (kao što je uvijek nazivala noć svijetloga Hristova Uskrsnuća; Saša je tako nazvala i prvu svoju noć provedenu u skloništu), bijaše joj tako ugodno, da se stala tiho i široko smiješiti ususret sunčanom svijetlu, punom zlatnih zraka, što je padalo po cijeloj sobi.

No u isti je čas osjetila na sebi uporan i ujedljiv pogled nadzornice i tako se zbunila, te se dapače prestrašila. Gusta rumen stala se širiti po njezinu mladom, još sasvim svježem licu.

„Čemu si se obradovala?“ — s tugom, koja se odnekud prokrala u nju, pomisli Saša, nastojeći da ne gleda u stranu — „Zar si zaboravila . . . razmisli! . . . Ismijat će te . . .“

I kao da je u blagovaonici postalo tamnije, dosadno i gluho, a zlatni trak zraka nekuda propao.

„Te se popravljaju!“ — ironično pomisli nadzornica makinalno miješajući žličicom rijedak, prost čaj i ne spuštajući sa Saše prezirna pogleda. „Njihove misli da je pokazati odboru! . . . U, budalo!“ — pomisli ona o odbornicama. — „Da se te skitnice ne hrane kruhom . . . Zar one mogu to ocijeniti i shvatiti smisao briga, što ih društvo vodi o njima?“ — Odjedared stisnuvši usne pomisli u sebi frazu, što ju je negdje čula i koja joj se osobito svidjela, ma da je nije pravo razumjela.

I zatim joj se prohtjede pograbiti Sašu za kosu i vući je po podu tako, da bi joj u rukama ostali čuperci vlasi.

Poslije čaja odmah se svi razidjoše po sobama šapćući.

Saša je sjedila čelo svoga kreveta, na kojega se šarenu boju nije mogla nikako priviknuti, i gledala začudjeno i radoznalo, kako se namještaju. Na njima su bila jednaka neobična odijela, no ipak kanda su se sve nekako uskladile: struk im je bio tanji, a haljine su skladnije uza nj pristajale. Blondinka s lijepim glasom namjestila je kosu i bila dosta lijepa, a žena s trbuhom ukrasila je svoje prosijede vlasi plavom vrpcom. I ta vrpca naivno se i pokorno njihala zajedno s kretnjama njezine glave.

— To ne valja! — mune Saši u glavi.

Blondinka se nasmiješi ulovivši njezin pogled na plavoj vrpci.

Saša odvrati veselim smiješkom.

— Kako si ti dobra! — reče s iskrenim izražajem.

— Zbilja? — kratko odvrati blondinka.

— Uistinu! — nasmiješi se Saša, — Samo da je druga oprava . . . Vi biste bila prava ljepotica . . . Ja sam imala jednu crvenu, ali je tamo . . .

Saša podigne ruku, da pokaže, ali se odjedared sjeti, zašuti i žmigajući rastreseno prigne glavu.

„Zar se to smije spominjati?“ — ukori se ona, suspregnuvši silom u sebi žalost za crvenom opravom i želju, da o tome pripovijeda.

Blondinka nije shvatila Sašu i htjela je da pita, ali se uto otvore vrata, nadzornica za čas turi svoju žutu glavu u sobu i odsječeno vikne, kao da je zaškripala vratima:

— Polynova . . . k vama . . .

Kao Polynova javila se žena s velikim trbuhom. Valjda je zato i svezala vrpcu, što je nekoga očekivala. Ona se trgne i sva zbuni, hvatajući rukama i popravljajući vrpcu i haljinu. Njezino bezizražajno lice problijedi, a tmurne, plave oči odavale su smetnju i veliku plahost.

— No? — krikne nadzornica i promoli glavu.

Polynova, žureći i zapličući se, izadje za njom, sve s tim prestrašenim licem, i Saši se učinilo, kao da se na putu prekrstila brzom i kratkom kretnjom.

— Došao je, — s izražajem i sažaljenja i poruge reče blondinka.

Pjegava se oglasi ravnodušnim glasom:

— Jedan djavo . . . Ne će se ženiti . . . Briga ga! . . . A ona — budala!

Sad je tek Saša opazila, da se ta pjegava i ne misli cifrati, nego nepomično sjedi na svom krevetu, koji kanda je pritisla kakvim neobičnim i teškim predmetom.

Opet se otvore vrata i opet zaciči suhi glas!

— Ivanovna.

Blondinka ustane i nasmije se.

— Što se vi veselite? — suho i nepovjerljivo upita nadzornica.

Njoj nikad nije bilo pravo i dapače ju je ljutilo, kad su se te žene, koje je ona smatrala neizmjerno nižima od sebe i nedostojnima dapače da dišu slobodno na svijetu, veselile se ili ma samo oživjele.

Ali blondinka se nije na to osvrnula, nego je smijući se dalje popravila vlasi i izašla iz sobe.

Zatim su izazvali Sjurtukovu, istu onu debelu ženu s ružnim nosom, koja je po noći hrkala, i Kohovu, blijedu, mršavu djevojku s bradavicom na dugom vratu. One odoše, a u sobi postade sasvim pusto i tiho. Zrak je bio čist i svaki se glas razlijegao jasno.

Pjegava je nepmično sjedila obrnuta ledjima k Saši i po njenim širokim, debelim ledjima nije se dalo razabrati, da li drijema ili gleda u prozor.

Saša se nekako nije usudila maknuti i isto je tako sjedila na miru. Bilo je nešto čudno i tužno u toj nepomičnosti i tišini dvoje živih ljudi, u toj svijetloj i čistoj sobi. I Sašu stadoše obuzimati neodredjeni teški osjećaji.

Dozivala si je u glavu ono, što je noćas razmišljala, ali to nije dolazilo više tako jasno, nego blijedo i slabo. Saša je nastojala silom ispitati onaj radosni i svijetli osjećaj, koji je tako lako i svemoćno obuhvatio njezinu dušu, koja se pritajila u tami pod grubim mrkim odijelom. Ali naokolo bijaše sve rasvijetljeno blijedim, ravnim svijetlom i napunjeno pustom, šutljivom prazninom, a u Sašinoj duši bijaše isto tako blijedo i pusto, ona se popravi na krevetu, složi ruke na koljenima, zatim stade plesti kosu, tiho i oprezno zijevne i bijaše joj sve teže i dosadnije.

Pjegava se gane i ne obraćajući zapita:

— A hoće li k tebi doći?

Glas joj odjekne hripljivo i gluho.

Saša se trgne i brzo odgovori:

— Ne znam . . . — začudi se.

„Tko bi k meni došao?“ — odjedared s tihom tugom pomisli ona i milo se sjeti Poljke Kučerjave, crvene Paše i drugih poznatih lica. Pjegava reče nešto tiho.

— Što? — pokorno zapita Saša.

— K meni nema tko da dodje . . . ja znam, — ponovi pjegava čudnim izražajem, što ne bijaše ni ironija ni smiješak.

Saša je gledala u njezlna široka ledja otvorivši velike oči i nije znala, što da rekne.

— Znači, da nemate rodjaka . . . — nesigurno promrmlja ona.

Pjegava je šutjela.

— Kako ne . . . kolikogod hoćete . . . Trgovci, bogataši, sama rodjena braća i sestre . . .

Pa zašto oni? . . .

— Zato . . .

Pjegava to dobaci srdito i zašuti.

Uto vrata opet zaškripe i kada se Saša brzo obrnula, žuta je glava gledala ravno u nju. Nešto nejasno, sasvim neodredjeno, no ipak slično radosnoj nadi zadrhta u Sašinoj grudi.

— Kozodojeva . . . k vama . . . — progovori nadzornica.

Saša skoči, a srce joj zakuca. No u isti čas pomisli, da je to grijeh.

— K meni? — začudjenim glasom zapita ona i čudno se nasmiješi.

Pred njom proletješe sva poznata lica iz javne kuće.

— Da, k vama, — neodredjeno reče nadzornica i nije otišla, kao prije, nego je čekala na vratima, dok Saša prodje pokraj nje.

Lice joj je izgledalo, kao da sada prvi put vidi Sašu i kao da se nečemu divi. A Saši se za cijelo vrijeme, dok je išla po hodniku, činilo, da će ona svaki čas viknuti na nju: „Kuda? Zar si ti zbilja mislila, da su k tebi došli? . . . gubi se na svoje mjesto.“

Ali je nadzornica išla otraga šuteći, udarajući silno svojim papučama.

Sasvim pokorno i neodlučno ušla je Saša kroz otvorena vrata u sobu za primanje i opazila, da ta soba ima tri prozora, da stoje crni stolci, da se sjaji pod i da je u njoj mnogo ljudi.

No za čas joj padne u oči djačko odijelo i poznato lice. Kao da ju je obuzela vrtoglavica, sve joj se miješalo u očima, zadrhtalo i razbježalo ostavivši na cijelom svijetu ponešto rumeno, beskrajno milo, nasmješljivo lice nad tvrdim sivim ovratnikom.

Student se neprirodno smiješio i pošao za nekoliko koraka njoj ususret.

— . . . Zdravo . . . reče on nesigurno.

Saša htjede odgovoriti, ali nije smogla daha — i tek je kao kroz maglu vidjela, da joj on pruža ruku. Rastreseno mu ona pruži svoju i činilo se, kao da joj je ruka zaspala, tako joj je bilo neugodno i teško.

— No, što je . . . sjednimo . . . — opet reče student i prvi podje u kut i sjedne.

Saša brzo sjedne kraj njega, ali nekako postrance. Bilo joj je neugodno, a ubrzo postalo dapače bolno, no ona toga nije primijetila.

Svi su gledali na nju i na studenta radoznalo i sa neshvaćanjem, jer skloništarkama, bivšim prostitutkama, nisu nikada dolazili takovi ljudi.

Samo se blondinka Ivanova smiješila i stisnutim očima gledala lijepoga studenta.

Student zbunjeno i nastojeći iz svih sila, da to sakrije, promatraše Sašu i nije znao, što da počne, dapače mu je došla misao:

„Zašto sam došao? . . ."

No odmah se sjetio, da čini plemenito, dobro djelo i obodri se. Dapače javi mu se na licu njegov obični samouvjereni izražaj.

— Dakle, vi ste evo na novom putu! . . . — gotovo razgovorljivo započe on i nehote nastojeći i glasom i frazama i nasmijanim licem pokazati svima, da on, lično, nema ništa i ne može imati zajedničko s tom ženom, a to, što je došao ovamo, samo je kaprisa njemu, koji je potpuno prost od svih predrasuda. I sve mu se činilo, da to nije dovoljno jasno svima, i prohtjelo mu se, da to svima dokaže.

Saša mu se u nelijepom čudnom odijelu činila nepoznatom i mnogo mršavijom u licu i stasu.

— Da, — reče Saša glasom, kao da joj je u grlu zapela kost.

— No . . . . vrlo dobro, — još glasnije reče student promatrajući Sašu i osjeti, kao da mu je žao, što je Saša tako propala.

„Uostalom, ona je i ovako zgodna," — tješeći se pomisli on i ulovivši se na toj misli rasrdi se sam na sebe: — „Kakva sam ja ipak ništarija!"

Ta misao nije bila iskrena, jer on je više od svega na svijetu vjerovao, da on nije ništarija, no ipak je i to bilo dosta da ga učini naravnijim i boljim.

— Ako vam štogod treba, recite, — požuri on, — to jest napišite . . . jer ja možda . . . ne ću skoro . . . ili tamo . . . ja ću vam dati adresu . . . za svaki slučaj . . . evo . . .

On brzo izvadi Saši dobro poznatu lisnicu i izvadi iz nje posjetnicu.

Saša je pozorno uzme i pridrži u ruci ne znajući, kuda bi s njom i što da rekne.

— Hvala . . . — promrmlja ona.

„Dmitrij Nikolajević Roslavljev," — pročita ona makinalno jednim pogledom.

I odjedared, kao da ju je netko udario po glavi, pomisli Saša s užasom: „Što ja to . . . ta on će odmah otići!"

I žureći se i zapličući se progovori:

— Ja sam vam vrlo, vrlo zahvalna . . . jer ste vi mene . . . iz takovog života . . .

— No, da, da . . . — požuri student sav zadihan, ali sada od ugodnog čuvstva i ponosa. — Vjerujte . . . da sam vam iskreno želio dobro i . . . želim, i uvijek sam pripravan . . .

„Što sam zapravo pripravan?" pomisli on i protiv njegove volje došao mu je u glavu odjedared takav odgovor humoristićan i ciničan, te se sam sebe postidio i zgadio.

„Ne, ja sam strašna ništarija!" — u iskrenom kajanju i suzdržavajući nehotični smiješak pomisli on i taj ga je osjećaj tako mučio, da je ustao, ne opažajući toga ni sam.

Saša takodjer ustane brzo, a lice je u nje bilo poniženo i tužno.

„Ide, ide . . . budala . . . Gospode!" — tužno joj prodje glavom.

Ona je cijelim svojim bićem osjećala, kako treba nešto reći, nešto neobično, a nikako nije znala, što.

No u taj joj se čas pričinilo, da ako ona toga ne kaže i on ode, onda će sve nekuda iščeznuti, bit će pusto i mrtvački hladno.

— Dakle ako budete štogod . . . tu vam je pobliža adresa — mrmljaše student i pruži ruku, koja se Saši pričini visoko, visoko.

Saša se dotakne njegove ruke hladnim prstima i obuhvati je želja pograbiti tu ruku objema svojim rukama i svom se snagom pritisnuti uz nju.

— Do vidjenja, — progovori student.

— Zbogom, — odvrati Saša i prihvati: — do vidjenja . . .

I ona problijedi.

Student podje neodlučno iz sobe ogledavajući se na nju.

Saša podje za njim. Izadjoše na hodnik i na stube.

— Dakle vi . . . — poče student i zašuti, opazivši, da ponavlja jedno te isto.

Odjedared uhvati Saša njegovu ruku i prije, nego se on sabrao, pritisne je na usne, spusti malo i opet, čvrsto je pritisnuvši mekanim, vlažnim ustima, stade je ljubiti.

— Što vi to! — klikne student.

Bio je to nov, sramežljiv i ugodan osjećaj.

— Kozodojeva! kuda vi? — vikne ozgor nadzornica. — To nije dozvoljeno!

— Ja . . . doći ću . . . bezuvjetno ću doći! — sav crven i zbunjen, ispunjen nekakvim strahom pred nadzornicom brzo promrmlja student čvrsto stiskajući ruku Saši.

Saša je šutjela i gledala u njega besvijesno blaženim, mokrim očima.

— Idite natrag! — vikne nadzornica.

Kad je student išao ulicom, imao je čudan osjećaj, da nije učinio ono, što je bilo nužno, i u duši mu je bila nekakva zabrinuta praznina; bilo je to isto ono čuvstvo, koje je osjetila Saša, kad je otišla od Ljubke i ostavila je zaplakanu kod glasovira. Tek je on to čuvstvo mogao bolje shvatiti i zato ga je više mučilo.

„Pa ja sam s njom dobro postupao . . . uopće . . . i nitko“ — sa zadovoljstvom pomisli on, — „od mojih znanaca . . . ne bi to bio učinio!“

I to uvjerenje, jer je bilo iskreno i sigurno, obradovalo ga je i obveselilo.

VI.

Kako se u velike većine muškaraca ljubav započinje fizičkom sklonošću, tako se ona kod žena pojavljuje idealizovanjem muškarčeva dostojanstva. I što je žena ćudoredno više ugnjetavana, to je više sklona idealizovanju u ljubavi. Ako žene ružnoga ponašanja rijetko ljube iskreno, to je samo otuda, što muškarci k njima dolaze tako, da ne ostaje mjesta ni za kakovo čuvstvo, osim samo surovoga užitka. I kod onih, koje nisu ljubile prije svoga pada, poslije njega se naročito javlja spósobnost za idealizovanje i ljubav u čišćoj i jačoj mjeri, nego kod takozvanih čestitih djevojaka, koje očekuju muža, neprestano i neprestano muče svoju dušu pokušajima ljubavi.

Čim je student zauzeo živi, čovječanski udio kod Saše, — onakav, kakova je nedostajalo njenu životu, odmah se zaboravljena potreba ljubavi probudila u njoj velikom snagom i izlila u beskrajno pokorno obožavanje toga čovjeka kao najboljega na cijelom svijetu. Sve se na njemu, počevši od glasa, frizure, odijela, pa do smisla njegovih riječi i djela, pričinilo Saši neizrecivo lijepim, plemenitim i izazivalo u njoj neki drhtaj, sladak, ugodan, svu dušu razblažujući . . .

U sobu za primanje unišla je posrćući kao pijana, sve s onim nesvijesno blaženim licem, te nije ni slušala, što govori nadzornica.

— Neka djavo zna, što je to! vi si kanda utvarate, da su vas uzeli ovamo samo radi vašeg zadovoljstva. Radi svojih ljubavnika niste trebali ni ostavljati . . . vaš prekrasni institut, — zlobno i ironično vikaše nadzornica.

U sobi za primanje bijaše kao i prije mnogo ljudi i oni se opet ganuše, kao da nisu ostali u Sašinoj pameti, no kad je ona bila na vratima, razlijegne se takov divlji krik, da je Saša stala kao ukopana.

Sve skoči, da vidi, što je.

— Nitkove ti! nitkov! — histerički je vikala mršava i blijeda Polynova s obješenim trbuhom.

Njezine se rijetke kose vodene boje rasteple, plava joj vrpca spala na čelo, a lice se osulo crvenim mrljama. Odlučno istupivši kidala se cijelim tijelom na oniskog čovjeka u crnom kaputu i sve je pružala duge zgrčene prste prema tamnom liću sa živim, brzim očima. Muškarac u kaputu lako ju je odbijao rukom, nije se nimalo smeo, ma da se pravio smetenim, te dapače kao da je želio skandala.

— Lakše, lakše . . . tiše, Avdotja Stepanova! Saberite se . . . ne valja ovdje! — smiješeći se govoraše on i uzmicaše prema vratima.

— Izrod!

— Što? Što vam je? Kakav je to način? Polynova! Kako možete . . . šutite! . . . — bacajući se k njima vikaše nadzornica.

— Ne mogu šutjeti! — očajno zavapi Polynova. — On . . . on je mene ubio, prokleti! Sam mi je govorio: „pusti taj život, ja ću te oženiti“ . . . novce mi je uzeo!

— Kakove novce? — klikne nadzornica.

Naokolo se natisla gomila, mnogi su pače postajali na stolce, da bolje vide.

Malogradjanin u kaputu malo se smeo, nos mu je pocrvenio, a oči mu padoše na pod.

— Sve se može reći! — promrmlja on pogledavajući ispod sebe.

— Kakovi novci? . . . Moji! . . . krvavih tri stotine rubalja! Kao jednu kopjejku . . . — zadihanim glasom i sve grabeći prstima pred licem malogradjanina, kao da mu se želi zapiljiti u bradu, koja je bila slabo obrijana, vapijaše Polynova.

— On je od vas uzeo tri stotine rubalja? Kada?

U gomili se čuli glasovi smijeha i negodovanja.

— On, prokleti . . . obećao se ženiti . . . pa sam mu tako dala i novce! Ti, veli, idi u popravilište, da grijeh . . . grijeh očistiš . . . a ja ću s tim novcima trgovati . . . a poslije . . . Prevario me! — odjednom krikne Polynova, a onda pljesnuvši rukama sjedne na pod, pod noge ljudima, što su stajali u okrugu.

— Aj, braćo!

— Eto kako je to bilo!

— Što veliš na to, golube! — uhvativši malogradjanina za ogrlicu crnoga kaputa, sa zloradim smiješkom zapita puni, dobro odjeveni, s punom svijetlom bradom, gospodin, isti onaj, što je došao k Ivanovoj.

Malogradjanin se srdito ogleda i istakne okretom svojih tanklh lopatica.

— Ne dirajte u mene! — grozeći se promrmlja on. — Nisam ja odgovoran za njihove klevete . . . Ženio bih se možda i zapravo htio sam . . . Eto, što vele . . . Kad sam ogledao svoj osjećaj . . . A . . . svi se smiju: ti ćeš takovu ženu! . . . I mi imamo svoje samoljublje . . . Ni nama nije poželjno! . . .

Polynova, koja je neprestano sjedila na podu s tupim pogledom, odjedared se trgne i svom se snagom zapilji u okrajak njegova kaputa, ali malogradjanin vješto odskoči, a Polynova zvonko pljesne mršavim dlanovima po uglačanom podu.

— Prokl . . . — zakriješti ona stojeći četveronoške.

— Ali novce si ipak uzeo? — nastavi bradati gospodin.

No malogradjanin odjedared zahihoće.

— A, što vi? — izazovno se nasmiješi on. — Jeste li vi vidjeli? A kad niste vidjeli, ne treba da se miješate! . . . Pa i da su dali svoj kapital kome, bila je to njihova dobra volja . . . Kao ljubovci, ja sam njima odnlo valjda i više novaca, nego je tih tri stotine rubalja . . .

— Lažeš, lažeš, nitkove! — zakriješti izvan sebe Polynova. — Sam si me ogulio . . . prokleti! . . .

Odjedared ona zašuti, stisne zube i osovi se na sve takovim neobičnim, naivno zadivljenim pogledom, da su se svi odmaknuli, dapače malogradjanin plaho zašuti . . .

— Što vam je? — zapita Ivanova prignuvši se.

Zubi su u Polynove tucali, ona raširi ruke po podu i odjedared se uhvati za trbuh te vikne tankim, prodirućim glasom.

— Ta ona radja! — vikne netko i glupo zahihoće.

Svi stadoše govoriti i micati se. Čuli se savjeti, žaljenja, a netko je bogzna zašto potrčao po vodu. Bradati je gospodin opet htio uhvatiti malogradjanina za ogrlicu, ali ovaj pljune, natakne kapu još ovdje u sobi i kao uvrijedjen izadje.

— Bog zna, što je to! — nemirno mrmljaše on.

Uspinjući se stubama dvornik mu je tupo gledao u ledja.

VII.

U sumračje, kad se sve pomalo smirilo, kad su zapalili svijetlo i svi se razišli po sobama, sjedjela je Saša na svom krevetu s ljepušastom Ivanovom. Sjurtukova je opet, i ako se nije lijegalo na počinak prije odredjenog vremena, tiho hrkala položivši glavu na stol. Kozičava je nepomično sjedjela ledjima okrenuta prema Saši, ali po njenim ledjima su Saša i Ivanova osjećale, da ih ona sluša. Kohova je u udaljenom kutu nešto šila kod svijeće. Bilo je tiho.

— Mi smo u ovoj sobi, — govorila je Ivanova smiješeći se jednim okom, — sve same „novakinje“, koje još nisu privukli k poslu. Ali to kod njih biva . . . brzo. Badava nas ne će hraniti . . .

— A kako ste vi, draga, zapali ovamo? — bojažljivo je pitala Saša i sama se divila, kako je ovdje postala tiha i prijazna.

— Pa tako. — veselo se zasmijala Ivanova stresavši vlasi: — dodijalo mi skitat se po ulicama . . . umorila sam se . . . Poživjet ću ovdje neko vrijeme, odahnut ću . . . Kad me pridijele poslu, otići ću.

— Kuda? — još je bojažljivije upitala Saša.

Bilo je čudnovato, pa i neprijatno slušati, da se i odavle odlazi.

— Da, kuda . . . Onamo, odakle sam i došla! — zvonko je, ni najmanje se ne zbunivši, odgovorila Ivanova.

Saša ju je začudjeno motrila.

— Čemu ste se začudili? Zar će me ovdje zbilja učiniti boljom? — pitala je Ivanova komično raširivši oči.

— A čemu ste vi došli ovamo, ako ne zbog toga.

— Valjda ne zato, da se popravim! . . . Bog s njima,

zar da se u njih traži svetost . . . Njima ona baš veoma pristaje . . . Je li vas tko primio?

— Dama . . . lijepa . . . tamnih vlasi . . . ne znam . . .

— Von Krause, — gluho se odazvala kozičava ne okrenuvši se.

— No, ta i jest prava, — nasmijala se Ivanova, kako se Saši činilo, radosno: — ona ima toliko ljubavnika, da se od njih na možeš obraniti . . . pa takodjer . . . popravlja . . . No neka idu svi do vraga! . . . Svi su oni jedan grješniji od drugoga, ako je istina, da ima grijeha na svijetu! . . .

— No-o . . . — nepovjerljivo zategnula Saša, ali joj je godilo slušati i spremno je tome vjerovala.

— Gledaj ih samo! . . . Mi idemo s njihovim muževima a one nas onda spasavaju! Ova Lidka Krause ima toliko toaleta, da bi ih se nabrojila i tisuća, a za spasenje! . . . Radi muževa se odijevaju i skidaju, a što za to ne uzimaju novce, to je samo zato, što su svoje! One spašavaju! . . . Bilo bi i od koga! . . .

— Pa kako, — bojažljivo je Saša trgnula ledjima.

— Što, pa kako? . . . Bolje bi bilo, da su spasavali od glada i od muke, kad sam šila oprave u magazinu, po cijeli dan nisam protezala ledja . . . za četiri rublja na mjesec! — govorila je Ivanova s ogorčenjem, čudnovatim za njeno mekano, lijepo lišce.

— Ja sam takodjer prije bila u magazinu, — s teškim je uzdahom progovorila Saša.

Ivanova je šutjela.

— Popraviti se, . . bilo bi i zašto, — progovorila je ona gledajući u stranu: — no, evo, ja sam se popravila . . . no . . . a što dalje?

— Bit ćete čestita, — uvjereno je progovorila Saša.

Ivanova je s velikim ogorčenjem pljesnula rukama.

— Eh, radost! . . . Pa ja sam tada i bila čestita, kad sam gladovala . . . Tako sam zbog poštenja i na ulicu pošla! . . . Ali svakom se čovjeku hoće da živi, a ne . . . Što to ja velim, . . . istina, ni na ulici nije med, pa ja se nisam radovala, kad sam pošla na ulicu . . . A ipak . . . Eto, govorilo se, da sam lijepa! — nasmiješila se Ivanova.

— Vi ste veoma lijepa, — mekanim je glasom progovorila Saša.

— Eto . . . kako ste čudna! . . . Da, tako, govori se, ljepota je dar Božji . . . sreća . . . Ali što ću s tom srećom, tako bih sjedila i mislila; sašila sam evo to, a tamo treba opšiti opravu za časnikovu, ovu ženu, a zatim dovršiti bluzu, a zatim

još . . . što će donijeti, i tako ću ostarjeti, sve ću neprestano šivati bluze . . . i tako do groba . . . i u grobu ću možda od navike micati prstima . . . Pa ako bude tamo na križu stajalo napisano: živjela je časno, časno je umrla, — oprostite, što od toga ne će nikome biti ni toplo ni hladno! . . . Ha!

Saša je šutjela. Njoj je bilo tužno, kao da se nešto smračilo, a u isto vrijeme postalo joj i lakše u duši.

Ivanova je opet zašutila, a kad je progovorila, glas joj je postao nježan i sanjalački.

— Ja bih shvaćala, kad bi svu tu muku pretrpjele zbog nekoga . . . ili da je tu kakova zadaća u životu . . . A mi imamo ipak samo tu radost u životu — nešto više se nacjelivati! . . .

— Zar tako? — odazva se kozičava tako neočekivano, da se Saša preplašeno trgla.

— Da, moguće da koja ima i drugih radosti, no . . . i slava Bogu — njena sreća! — neka se raduje i veseli! . . . Ali kakovu radost imam ja, na primjer, ili evo nje, — pokazala je na Sašu, — ili Kohova . . .

Kohova je spustila posao na koljena i pogledala ih tupo i žalosno.

— A?

Kozičava je šutjela.

— I tko može od mene zatražiti, da bih ja, luda, pokopala svoju jedinu radost — ljepotu i mladost . . . radi nekog spasenja? Ti meni reci, zbog koga, daj učini, da ja od mog spasenja i radost osjetim, da bi meni, koja sam se spasila, i živjeti bilo laglje! Evo! . . , Takovih, koje bi tako, Boga radi, nosile okove, moguće da imaju na cijelom svijetu dvije ili tri, pa i one se ne spasavaju ovdje, već negdje u vječnosti . . . A svima . . .

U taj čas isprekidano zveknulo i zabrencalo zvonce u hodniku . . .

I već je u isti čas Kohova ustala, točno složila svoje šilo i počela raspremati postelju. I Sjurtukova se probudila, i kozičava se takodjer stala protezati.

— No, evo, — nasmijala se Ivanova. — Šteta elektriciteta!

— A meni se još ne da spavati, — ne shvatajući rekla je Saša: — Posjednite još, draga.

Ivanova je pogledala sa smiješkom.

— Ne da vam se! . . . Slabo vam se tu za to pita! . . . Takav je ovdje red. Što, ne svidja vam se? Lijegajte, lijegajte, jer će sada doći naša Kordelija! . . .

— Što? — nije shvatila Saša.

— Kordelija, Kordelija Platonovna . . . naša nadziratelјica, — razjasnila joj Ivanova.

— Vrijeme je spavati, — oglasila se s vrata škrgutljiva dama.

— Ovaj čas, — lijeno se odazvala Ivanova.

Već su za minutu sve ležale pod tvrdim pokrivalima. Kohova je još isti čas zahrkala.

— Iš, djavole kreposni! — sa zlobom je rekla o njoj Ivanova. — Ko-liko ima kreposti u nje same!

Električno se svijetlo odjedamput ugasilo. Užarene žice sijalice još su se crvenjele u tami i čulo se slabo pridušeno zujanje.

A kad se to zujanje utišalo i nastala posve mrtva tišina, bojažljiv glas, koji se i samoj Saši pričinio čudnovat, progovorio je u mraku:

— A, kad bih imala za što . . . ovo samo . . . ?

— Luda! — odazvao se nepokolebljivim prezirom sipljiv i gluh bas.

VIII.

Saša je mirno ležala. Opet su kroz prozore padale na strop zrake svijetla, koje se micalo. Bilo je tamno i tiho.

Saša je gledala u tminu pod susjednim krevetom, a pred njom su rojem kružila i plivala lica, likovi i misli ovoga dana, I već joj je isplivao posve opredijeljeno i jasno dragi lik djaka Dimitrija Nikolajevića.

„Kakvo milo ime, — mislila je Saša: — Mića . . . Mićenjka . . . Pa što, i istina je: svi smo mi jednaki . . . i ta, koja se po francuski smijala, i Polynova . . . sve je isto! Svaki je grješan i svak može da pred Bogom izmoli oproštenje za svoj grijeh, a pred ljudima da se popravi . . . No, bila sam djevojčura . . . pa što . . . bit ću časna, kao sve . . . koje ne griješe! I ako on mene u istinu ljubi . . .“

„A ljubi li me on?“ nenadano se ona sa strahom zapita i problijedi.

„Da me ne ljubi, ne bi se tako brinuo za mene! . . . A moguće iz sažaljenja? . . . Ne, sam je govorio, da mi nema cijene, da sam — ljepotica . . . A što sam bila djevojčura, to ću ja suzama isprati . . . A kako ću ga ljubiti . . . Mili moj, lijepi moj zlatni!“

I zaplivalo je nešto svijetlo, radosno. Tama se napunila zlatnim iskrama i krugovima, oni su se približavali i razilazili, razlilo se zlatno more, na oči su joj navrle suze; Saša ih je progutala i sve mislila, prepustivši se. Sve njeno biće napunilo se toplim osjećanjem neodredjene ljubavi i silnom željom za srećom. Ona je sva drhtala finim uzbudjenjem od nesvijesne snage, ljepote i mladosti.

Bilo je tamno i tiho i u cijelom ogromnom svijetu za Sašu je postojalo samo dvoje: ona sama i čovjek, kojeg je ljubila. I veće od toga nije bilo nl kajanje, ni strah pred ljudima, koji su mislili nešto da s njom učine; nije bilo ni prošlosti, bila je samo želja za srećom.

IX.

Drugi su dan odveli Sašu u privatno žensko lječilište, u koje su primali bolničarke bilo otkuda, jer je njihova služba bila teška i opasna, a nije donosila ni radosti ni novaca.

A za tri dana vozio je izvoščik Dimitrija Nikolajevića u to lječilište. Bilo mu je hladno i zbog nečega dosadno. On je još uvijek posjećivao šantane, krčme, kavane i javne kuće, ali nitko se nije zanimao za njegov privatni život, dok je historija o Saši nenadano postala poznata svima i sve zainteresovala. I sam onaj gospodin, stariji činovnik, kojeg je on molio za Sašu, sa zadovoljstvom je pripovijedao o tome, čim mu se desila prva zgodna prilika. Za to su saznali i njegovi kod kuće. Oni su bili obrazovani ljudi i ništa mu nisu spomenuli. i on je znao, da ne će reći ni jedne riječi, ali Dimitrij Nikolajević je vidio po ispaćenom licu majke, po uznemireno radoznalim pogledima sestre i po tom neugodnom usredsredjenom ćutanju, koje je nenadano zavladalo, kadgod se on pojavio. Dimitrij Nikolajević je uvidio, da im je sve poznato i da su nezadovoljni s njime. A od svega je Dimitriju Nikolajeviću bilo najneugodnije to, što su mu se počeli ismijavati drugovi, i unatoč svojim uvjerenjima on je osjećao, kako je to zbilja vrijedno, da se od njeg zbijaju šale. Dakako, kad bi se s njime počeli prepirati, on bi posve pravednički odvratio, da ne samo da to nije smiješno, već da je veoma lijepo, što je pomogao čovjeku, da se izvuče iz ružna života, pa da tako i treba postupati. Ali je u isto vrijeme on osjećao, kao da se uza nj prilijepilo nešto prljavo i neukusno.

„Bezuvjetno treba svršiti tu glupu pripovijest!“ — mislio je Dimitrij Nikolajević hvatajući se za sjedalo, kad su se saonice nagnule na zaokretu.

Jer je vrijeme bilo lijepo i svijetlo, a zima zdrava i jedra, imali su svi ljudi veseo i dobar izgled, a tako je izgledao i sam Roslavljev. Ali njemu se činilo, da u njega ima nešto ružno, što svi vide.

„A kako je ona meni ruku . . . tada!“ — s neodredjenim je osjećajem sažaljenja i svijesti, da je on toga dostojan, pomislio Dimitrij Nikolajević.

Bolnica je bila posve stara, mračna, olupljena zgrada. Stari vratar, koji je zbog nečesa mirisao po kalofoniju, otvorio je vrata Roslavljevu i uzeo njegovu kabanicu.

— Trebate koga? — zapitao je on hrapljajući. — Sad se ne prima.

— Znam, znam, — požurio se Dimitrij Nikolajević. — Došao sam po poslu; hoću da vidim bolničarku Kozodojevu.

— Takove nema kod nas, — odgovorio je vratar i počeo skidati s klinčanice njegovu kabanicu.

Dimitrij ga je Nikolajević prestrašeno pridržao za rukav.

— Ona je nedavno došla, moguće da vi ne znate za nju!

— A moguće da je tako, — ravnodušno je odgovorio vratar. — Podjite gore, tamo će vam reći.

Dimitrij se Nikolajević užurbano počeo uspinjati širokim, ali tamnim stubištem.

Vratar je nešto promrmljao.

— A, što? — požurio se, da ga upita Dimitrij Nikolajević zaustavivši se s nogom podignutom na stepenicu.

— Mnogo ih ima kod nas, velim, ne možeš sve upamtiti, — ponovio je vratar ravnodušnije nego prije.

— No, da . . . dakako, — brzo je pristao Dimitrij Nikolajević rastegnuvši lice.

I smiješak mu je izišao nekako ropski.

„Neka vrag znade, što je to! — pomislio je on s mukom u duši, uputivši se dalje. — Čini se, da se počinjem bojati sviju . . . Baš kao da sam učinio nešto takovo, zbog česa sam obvezan, da svakoga molim za oproštenje. A ipak sam učinio nešto veoma lijepo . . . učinio sam ljepše nego svi drugi! . . .“

Prošao je tri zaravanka i na četvrtom se sudario sa Sašom.

Ona je vidjela kroz prozor, kako je došao, i sa zamirućim srcem, radosno prestrašena, pohrlila mu ususret.

I oboje su se zacrvenili razgorjelim mladenačkim rumenilom.

— Niste očekivali? . . . Zdravstvujte, — rekao je Dimitrij Nikolajević tiho, kao da se nekoga boji.

On je zbog nečesa očekivao, da će Saša, kao i prviput, postati splašenom, ali Saša mu je slobodno i radosno pogledala ravno u lice i odgovorila:

— Nije moguće . . . Zdravo!

Na stubama nije bilo nikoga, vratar se dolje tiho micao, gore, na vrhu stuba, tiho je i spokojno tiktakala ura i njihala veliko žuto njihalo.

I nenadano se nešto čudnovato, privlačivo pružilo medju njim i ružičastim, lako raskriljenim Sašinim usnicama, i prije nego što je Dimitrij Nikolajević pojmio, što radi, on je već osjećao, da ne može drugačije, i sav zamirući od neizrecivo prijatnog, svježeg i bojažljivo radosnog osjećaja, nagnuo se i njegove su usne kao same našle mekane, nešto hladne usne Sašine i pritisnule ih raskrivajući tvrde ravne zube, i neka vrućina raširivala se po svem njegovu tijelu.

Na Sašinim očima pokazale se suze, ali oči su se sjajile kao crne višnje.

— Ovamo . . . . podjimo, — tiho je i zbunjeno rekla ona.

I ne on, nego ona odvela ga je na kraj hodnika i posadila na hladnu, tvrdu klupu.

— Zar je moguće? — upitao je Dimitrij Nikolajević, zbog nečesa šaputajući.

— Moguće, — isto je takovim drhtavim glasom odgovorila Saša.

U hodniku je bilo isto tako pusto i tiho, kao i na stubištu. Samo je u susjednoj sobi netko teško hodao naprijed i natrag približavajući se i udaljujući, strugajući papučama po podu, i svakiput, kad je došao do vrata, glasno je pljunuo.

I opet, upravo kao da se pokorava nekakvoj stranoj, mogućnoj, svečanoj sili, Dimitrij je Nikolajević objema rukama obujmio Sašu i sav drhćući i zamirući stao cjelivati njene usne, koje su nenadano postale tako žarke, da su gotovo žegle. Tik uz njegovo lice bile su njene crne, blistave, lukave i tajanstvene oči, a njeno zarumenjeno lice, ni najmanje slično poljepšavanom i suhom licu, koje je poznavao Dimitrij Nikolajević, mirisalo je nečim svježim i neizrecivo prijatnim.

— To . . . već . . . ne smije se . . . tu! — polušaptom, ali sretnim i lukavim glasom govorila je Saša riječ po riječ

medju cjelivanjem i sva se privila k njemu, priljubivši se elastičnim grudima i malom rukom.

— Smije se . . . smije se . . . — isto je tako lukavo ponavljao on njene riječi.

Netko je išao po stubama. Odozgo je došla mršava i blijeda bolničarka s veoma ljubaznim i bolnim licem.

Na njoj je bilo isto takvo odijelo kao i na Saši. Ona je prošla nastojeći da ne gleda na njih i zabavila se nečim na drugom kraju hodnika. A Dimitrij je Nikolajević istom sada obratio pažnju na Sašin kostim.

Ona je sva bila obučena u bijelo odijelo, koje joj je prekrivalo grudi. Iz te bijele i čiste haljine njeno mu se divno, svježe i ljepušasto lice činilo posve novo, kao da ga sad prvi put vidi. I ona je osjećala, da je lijepa, i radosno mu se smiješila.

— No, kako vam je ovdje? — tiho i takodjer nasmiješivši se upita je on, škiljeći na bolničarku.

— Ništa, — radosno je odgovorila Saša. — Posao je težak, a . . . ništa, pa neka. Ja ću ovdje dugo proboraviti . . . pa neka . . .

— A zašto to? — diveći joj se i gledajući je u oči pitao je on.

„Zato, što hoću da se očistim tom prisilnom službom; da tim teškim i žalosnim poslom, kakvog ti nisi nikada radio, iskupim sve zlo, u kojem sam ranije živjela, i da postanem dostojna tebe!“ — govorilo je njeno pocrvenjelo lice, ali Saša nije znala tako govoriti. Ona se samo nasmiješila i tiho odgovorila:

— Tako!

— Dakle vam je drago, da ste došli? — pitao je Dimitrij Nikolajević ne shvatajući izraz njena lica. Ali zato je on još isti čas shvatio, da to nije trebao pitati.

Saša je klonula i njeno je lice postalo tužno i djetinjsko, s takovim izrazom, kao da je nečemu kriva.

„Ti ćeš mi uvijek to spominjati?“ govorilo mu je to lice i opet neshvatljivo za njega.

— Da . . . pa kako ne, — odgovorila je prijašnjim bojažljivo neodlučnim glasom i klonula.

I Dimitriju Nikolajeviću bilo je žao, što se njeno lice smrknulo, i htjelo mu se, da se opet pojavi na njemu onaj mili, bezazleno ushićeni izraz, s kojim ga je cjelivala.

— No, evo . . . — požurio se on, — sada se dakle počinje novi život Vi ćete, dakako, biti ovdje samo privremeno, dok vam ne nadjem kakvo mjesto.

I Sašino se lice najednom rasvijetlilo, ružičaste se usne otvorile, a oči se povjerljivo podigle k njemu.

— Dimitrij Nikolajević, — nenadano je progovorila i s nekim pronicavim izrazom: — vjerujte Bogu, ja nisam „takova . . .“, iako sam bila „takova“, ali sada nisam . . . pa i nikada „takova“ ne ću biti!

— Da, naravno . . . — promrmljao je: — to jest, ja nisam htio to reći, i ja shvaćam, i . . . vjerujem vam . . .

On se zaliktao i smutio, jer je lijepo, do same dubine, shvatio smisao Sašinih riječi, a nije im mogao potpuno povjerovati.

— Kozodojeva! — rekla je bolničarka, opet ušavši u hodnik. — Vaša baronesa već plače . . . idite . . .

I otišla je ne pogledavši na njih.

Saša je ustala. Ona nije shvatila i, što više, nije gotovo ni slušala njegove riječi, tako je svu njenu dušu obuhvatio taj za nju velik osjećaj, koji je bio u njoj.

— Treba ići, — rekla je sjetno.

— Kakva je to baronesa? — i radostan, što su prekinuti, i ožalošćen upita je Dimitrij Nikolajević takodjer ustavši i gledajući s visine svoga junačkog stasa na njeno potamnjelo lice.

— Moja bolesnica, — odgovorila je Saša. — Ćudljiva je . . . strasna! Teško je s njome. Vi ni ne mislite, dragi moj, — ona se nenadano prestrašila, — nisam mislila tako . . . ja nju štujem . . . I kad bi bila još ćudljivija, pa neka!

„Pretrpjet ću,“ opet su pokorno rekle njene oči.

Oni su stajali jedno prema drugom, kao da se ne usudjuju da nešto izgovore. U hodniku je bilo sumračno, i oni su si jedan drugome nejasno vidjeli oči, no medju njima je nešto raslo i postajalo sve jače. Bio je to čas, kojeg se Saša poslije sjećala kroz cijeli život, ali što je to bilo, nije shvatila. Dimitrij Nikolajević oborio je glavu i rekao:

— Žao mi je . . . Ali ja ću opet doći . . . K vama se naime uvijek smije?

Saša je uzdahnula poslušno, ali i sjetno.

— Uvijek . . . Ravno k meni i samo pitajte za me.

— Pa ja sam i danas pitao za vas, a vratar mi je rekao, da takove nema kod njih.

Saša je pljesnula rukama.

— Ah, kakav je to odvratan starčić! Pa ja sam mu danas sama govorila.

Saša se zaplela i nasmijala svojoj uzbudjenosti.

— No, treba ići, — rekla je, ali nije otišla.

— A . . . — počeo je Dimitrij Nikolajević.

I opet, kao i prije, nešto ga je privuklo i njegove usne srele se sa Sašinima, koje su mu se učinile nešto neobično slasne.

Saša ga je gledala odozgo, kad se polako spuštao niza stube. Već sa nižih stepenica on se okrenuo, opazio njen bijeli lik, što se nagnuo nad ravni tanki stubišni naslon i nasmiješio joj se u nenadanom porivu nježnosti i zaljubljeničkog zanosa.

X.

Kad je Roslavljev, još sav pun neodredjenog i prijatnog osjećaja, kojemu se divio i nije mogao da ga posve shvati, došao kući i pošao ravno u svoju sobu, tiho je pristupila k vratima njegova sestra i pozvala ga.

— Mića! Smije li se k tebi?

Roslavljev je veoma ljubio sve svoje kod kuće, a ponajviše sestru. Sada, kad mu je bilo tako veselo i drago, vidjeti sestru činilo mu se najvećim zadovoljstvom.

— Smije se, smije! — poviknuo je veselo i nježno. — Unidji, Njunja!

Njunja je otvorila vrata i unišla. Kao uvijek, što se osobito svidjalo bratu, ona je bila tako čista i svježa, da se je cijela soba kao rasvijetlila i napunila svježim ugodnim mirisom čistoće i mladosti.

Ali njeno lice bilo je neodlučno i zbunjeno.

— Što je lijepa? — upita Roslavljev zakopčavši prsluk. Premda su oni živjeli veoma društveno, blli su odgojeni strogo, i nitko si nije dopustio da bude neuredno obučen pred majkom ili sestrom.

Njunja je sjela na divan i podignuvši na brata zbunjene lijepe oči progovorila je s takim izgledom, da se vidjelo, kako je dugo o tome razmišljala i spremala se da izgovori.

— Mića, ti se ne ćeš srditi na mene, ja sam ti htjela reći, makar to zaista nije moj posao, da je otac tako nezadovoljan s tobom, da se ja naprosto bojim za vaš odnošaj, — rekla je ona delikatno ublaživši značenje svojih riječi.

Roslavljev je smjesta pogodio, o čemu se radi, i njemu je postalo neugodno, kao da su ga uhvatilI kod kakvog ružnog i djetinjastog čina. On je tupo stajao pred Njunjom ne smijući skrenuti pogled te je grčevito micao prstima lijeve

ruke. Njunja ga je motrila i u njenim se očima jasno izražavala zbunjenost i smetena nemirna radoznalost. Ona je znala, da imade javnih kuća i da ih posjećuju svi mladi ljudi, ali si nikako nije mogla predstaviti, da i njezin brat takodjer tamo zalazi. Ona je bila čista djevojka pa se bojala i samo pomisliti na takove strane života, ali njen nagon sam ju je pobudjivao šapćući joj, što radi njen brat, i nešto nejasno i izvjedljivo kretalo se u njoj.

— Što dakle, Mića? — upita ga umiljavajućim glasom.

I Dimitrij je Nikolajević opet pomislio u nedoumici: „Pa što je to u samoj stvari? Je li moguće, da je to zbilja ogavno, ili su svi postali tako niski, da već ne mogu vidjeti ništa osim ogavnosti . . . pa i u najljepšem djelu! . . .“

— Vidiš li, Nunja, — progovorio je takvim glasom, kao da muca kod svakog glasa, — to je veoma teško . . . jer se otac i ja ne shvaćamo . . . i jer, uopće . . .

— Ti bi trebao pokušati, da se s njime objasniš, — bojažljivo je predložila Njunja nenadano se prestrašivši, da će on progovoriti o tome, o čemu je silno htjela da on progovori.

— Teško će me on shvatiti, — gorko je rekao Dimitrij Nikolajević i ta mu se gorčina prikazala veoma lijepom i ohrabrila ga: — mi smo previše različnih nazora.

— Mića, naš je otac bio uvijek inteligentan čovjek, — rekla je Njunja, donekle uvrijedjena zbog oca. — Njegovi nazori bili su najbolji, uvijek najčasniji . . . I ako je to . . . sve je to lijepo, on će to pojmiti . . .

U njem se pojavio osjećaj nježnosti prema ocu; Dimitrij Nikolajević je osjetio, da su mu navrle suze na oči i odlučio se da ravno i iskreno veli sve. On se približio k Njunji, uzeo je za rame i progovorio srdačnim glasom:

— Imaš pravo, Njunja, . . . Ali ti me ne držiš zlim?

„Eto ono!“ sa strahom je i zamirućim ljubopitstvom pomislila Njunja i podignuvši oči i sileći se, da ne porumeni, odgovorila:

— Ja znam, da ti nisi sposoban za ništa . . . gadno . . .

— Hvala, — razdragano je odgovorio Dimitrij Nikolajević iskreno osjećajući u taj čas, da nije sposoban ni za što ružno, te je rekao, ne spustivši ruke: — Boli to, Njunja, kad se vidi, da osobito ono, što ti držiš najsvetijim, shvaćaju bliski ljudi kao . . . prestupak, — dovršio je preplašivši se riječi „razvrat,“ koja mu je došla u glavu.

— Mića, podji k ocu! — nenadano je rekla Njunja sa suzama u očima i s osobitim pronicavim prizvukom u glasu.

Dimitrij se Nikolajević zbunio i uzvrpoljio, ali Njunjine su ga oči gledale tako povjerljivo i s takvom ljubavi, da se protiv volje zaputio progovorivši:

— A je li on doma?

— Doma je . . . u kabinetu i sam . . . Podji, Mića! — molećim je glasom izgovorila Njunja i uzela ga za ruku.

— Dobro . . . jdem, — uzbudjeno je progovorio Dimitrij Nikolajević, polagano se uputivši k vratima.

— Ti ćeš time jako obradovati mamu i mene, — hrabrila ga Njunja idući s njime.

Dimitrij je Nikolajević odlučno pregnuo, da će ići, ali se na vratima zaustavio i podavši se nenadanom porivu upitao, zagledavši se ravno Njunji u oči:

— A ti bi isto učinila na mojem mjestu?

— Sigurno! — odlučno je odgovorila Njunja, jer je o tome bila uvjerena.

— Kad bi ti vidjela tu djevojku, — produžio je Dimitrij Nikolajević, sjećajući se Saše i ispitujući neki nježni uznemireni osjećaj, — ona je tako nesretna. I nije ona kriva pred društvom, već je društvo pred njom krivo . . .

— Da, da, — nenadano je poplašeno pristala Njunja; njoj se činilo, da joj on hoće predložiti, da se sretne s tom djevojkom.

Dimitrij je Nikolajević htio još nešto da kaže, ali nije našao riječi, a Njunja se žurila, da ga pravodobno prekine, kako mu ne bi dala da to izreče:

— Pa gdje si je upoznao? . . .

— Pa tamo . . . drugovi su mi rekli, — progovorio je Dimitrij Nikolajević klonulim glasom, postavši purpurno crven od nenadanog priljeva krvi. — Dakle ja idem . . .

— Da, idi, idi, — rekla je Nunja isto tako klonulim glasom i isto tako brzo, gotovo pogadjajući i sa strahom, da bi mogla pogoditi.

Ona je ostala u sobi, a Dimitrij je Nikolajević pošao u očev kabinet. I kod obojega ostao je neki osjećaj, kao da su oboje rekli nešto lažna i zla.

Nikolaj Ivanović, otac Dimitrija Nikolajevića, sjedio je za poslom u svom kabinetu, lijepo uredjenoj udobnoj sobi. On je bio spisatelj i sada je upravo svršavao jednu svoju pripovijest. Opazivši sina odložio je pero i izbjegavajući da se sretne s njegovim pogledom, što mu je ušlo u običaj posljednjih dana, kad se medju njima pojavio taj neizre-

civo neugodan osjećaj, primio ga s prividno bezbrižnim povikom:

— A, ti si to . . . A ja sam mislio, da još nisi došao kući.

— Već sam dugo doma, — odgovorio je Dimitrij Nikolajević s isto tako prividno bezbrižnim glasom.

On je sjeo napram ocu i uzevši sa stola smotku počeo je zapaljivati. Otac ga je popreko motrio s mučiteljskim i ogorčenim izrazom. On je isti taj dan govorio sa ženom o sinu i oni su odlučili, da se s njim povjerljivo razgovore. Ali on je htio, da sin prvi progovori o tome i tako dokaže, da mu vjeruje i da ga uvažava.

„Čini se, da mogu računati na to?“ mislio je Nikolaj Ivanović imajući pred očima ne očinska prava, već svoju književničku djelatnost, u koje časnost i vrline nije nikad sumnjao. Njemu se činilo, da je napisati tri knjige takovih pripovijesti najljepše i najveće djelo i da nitko ne može sumnjati o njegovu pravu na uvaženje i povjerenje.

I njemu je bilo veoma drago, što je sin prvi počeo.

— Slušaj, oče, — usiljeno je progovorio Dimitrij Nikolajević, pretvarajući se, kao da nemarno motri kolute dima: — opazio sam, da nisi sa mnom zadovoljan, i znadem, zbog česa, ali . . . samo . . .

Nikolaj Ivanović se zbunio pa je ustao i počeo šetati po sobi.

— No, da . . . znam, znam, — prekinuo ga je mučiteljski pocrvenivši, — pa što, u samoj stvari nema ništa takova . . . i ako sam s materom . . . to sam samo zbog tebe . . .

Dimitriju Nikolajeviću bilo je veoma drago, da otac sam govori, i on je šutio zaustavivši pogled na uzorku od saga.

„Pa ako nema u tome ništa sramotno, zašto se onda toliko uzrujavamo?“ pomislio je nehotice.

— Vidiš li, — produžio je otac riješivši se da prijedje ravno na to pitanje, — i ja sam bio mlad, dakako, — on se bojažljivo nasmiješio, — i nisam bio besprikoran u takovom odnošaju . . . pa i nitko nije besprikoran, svi ljudi, svi muževi, — on se opet nasmiješio i zbunio, — to je fiziološka potreba, tu ništa ne počiniš, pa zašto onda to naglašavati? Ako si se osjećao krivim prema tim žrtvama društvenog temperamenta, to si mogao sudjelovati na bilo kakav način u društvima . . . dobrotvornim, ali ovako . . . uistinu, Mića, izlazi nelijepo! . . . Ti oprosti meni . . .

Dimitrij Nikolajević je pocrvenio i još upornije stao proučavati uzorak na sagu. Njemu se jasno prlvidjalo, da je

i on sam osjećao kroz sve to vrijeme, da ima nešto prljavo u toj stvari, ali nije mogao shvatiti, što je to.

— Ti znaš, — progovori otac, — zašutjevši, kao da čeka na odgovor, i ne dočekavši ga: — da sam i ja nemalo radio na tom pitanju, prije kojih deset godina mene su takodjer u šali nazivali angjelom čuvarom tih dama i najbolje moje stvari napisane su, da se društvu razjasni njegova odgovornost pred tim nesretnicama! . . .

Dimitrij je Nikolajević značajno kimnuo glavom. On je doduše govorio sestri, da će ga otac jedva shvatiti, ali u dubini se on izvanredno ponosio s ocem kao književnikom.

— No, evo, — obradovao se otac, — i ja ne mogu da se ne radujem tome, što si ti učinio radi ideje . . . ali to nije trebalo da bude tako . . . I da znaš, kad si se već jednom zapleo, ja sam ti spreman dati novce . . . uredi joj neki posao . . . bilo kakav. Ali tebi se samom ne pristoji, da se s njom zbližiš. I nehotice javlja se u svakoga misao, gdje si se s njom upoznao i kakav je sada vaš odnošaj . . . I ako sam ja, dakako, uvjeren, da sada nikakvog ni nema . . . To bi već bilo posve . . . nelijepo! — s iskrenim je osjećanjem rekao Nikolaj Ivanović.

Kao ni sin, on nije mogao shvatiti i ne bi bio mogao razjasniti, zašto je upravo to nelijepo, ali je o tome bio tvrdo uvjeren. A Dimitriju se Nikolajeviću činilo, da ga je udario tim riječima. On se uznemirio na svome mjestu i odbacio smotku, ali u slijedećem času, kao i uvijek, kad je otkrio u sebi nešto ružno, Dimitrij je Nikolajević potražio prikladno opravdanje:

„Ali to sada nije sasvim tako, onda je bilo ogavno . . . razvrat, a sada sam . . . posve iskreno, ja sam . . .“

Ali to opravdanje još ga je više prestrašilo od očevih riječi.

I Nikolaj Ivanović je to opazio na njegovu licu, ali je shvatio u drugom smislu i požurio se da svrši svoje objašnjavanje:

— Ja shvaćam, da ti je teško, i meni je samom neugodno . . . Ali ti shvaćaš, da sam se odlučio na to samo za tvoje dobro . . . Ponavljam, stvar, koja je proizašla iz najplemenitijih osjećaja, može poprimiti nelijepo naličje . . . Pri tom ti poznaš naše ćudoredje, znaš, kako se na takve stvari gleda . . . rašire se ogovaranja, i šta više, u koliko sam primijetio, već su se i raširila . . . Zato se pobrinuo Gvozdilov, dakako . . . Ti si učinio veliku pogrješku, što si s njime o tom govorio . . . Zamolio bi radije Istamanova, što li.

I htijući da polaska sinu i da mu protjera težak utisak od objašnjenja, Nikolaj ga je Ivanović lako ogrlio i srdačno progovorio:

— Ja i majka tako te volimo i uvažavamo, da bi nas bolјelo, kad bi se tvoje ime makar i malo vuklo po blatu . . . A ti znaš, da je to za zle ljude dovoljno . . .

U susjednoj sobi odjeknuo je glas njegove žene i Njunje. I požurivši se, Nikolaj je Ivanović brzo progovorio:

— Zar ne, to je pitanje riješeno? . . . Pa ti si učinio sve, baš kako i treba! Što još . . . Predaj joj te novce i sve će biti najljepše . . . svršimo.

On je brzo otvorio ladicu stola i izvadivši očevidno već prije spremljeni svežanj banknota predao ih s bespomoćnim i postranim pokretom sinu.

— Ti si veoma dobar! — zbunjeno je promrmljao Dimitrij Nikolajević.

Oni su si dali ruke kao dva prijatelja. Takav odnošaj obojici se svidjao.

Prateći sina do vrata, Nikolaj je Ivanović gledao s nježnim zadovoljstvom u njegovo još nježno, ali već muževno lice i htio mu reći:

„A što je glavno, ja sam se bojao, da ćeš se prihvatiti te . . . takovih plemenitih, milih mladića lako se doimlje ideja spasavanja tih stvorova; ja sâm jedva da se nisam nekoć oženio s prostitutkom . . . A to bi bilo užasno!“

Ali on to nije rekao, već se vratio k svom poslu s dirljivim osjećajem ponosa sa svojim sinom i sa sjećanjem na ono vrijeme, kad je on iskreno maštao o tome, da spase prostitutku i da je privede u nov život.

„Ona je tada otišla od mene . . . a to bi . . . I slava Bogu, s vremenom sam se uvjerio, da ako tko želi svoje spasavanje, onda su to oni, koji spašavaju, a ne one, koje spašavaju!“

I zapalivši smotku Nikolaj je Ivanović počeo ozbiljno i zamišljeno pisati.

XI.

U sumračje toga dana pošao je Dimitrij Nikolajević pješice na Vasiljevsko ostrvo k jednom svomu drugu, kojega je veoma volio. On mu je htio sve ispripovijedati i zamoliti za savjet, kako bi najbolje riješio stvar sa Sašom. On sam

nije znao, kako mu je baš došlo u glavu takvo rješenje, ali ono je bilo već nepokolebljivo, iako ga je mučilo.

Putem se neprekidno sjećao, s kakovim je nevjerojatno radosnim pa i blaženim raspoloženjem izašao isti dan iz bolnice. Sve mu se činilo lijepo, milo, prekrasno. I saone izvoščika, i vrane na snijegu, i stražari s brkatim licima, i vlastito tijelo, koje je napunio bodar i za nekim čeznutljiv osjećaj. Bilo mu je teško da ode od Saše i bio je jedan čas, kad joj je već gotovo naznačio sastanak, ali kad je već odlazio, on se sjetio toga i zastidio te želje, iako mu je bila draga. I cijelim se putem sjećao, kako su se dugo i žarko cjelivali, i njemu se zavrtjelo u glavi i želja mu napela tijelo. Sada je išao mrk i rastresen.

„Otac veli, da bi to sada bilo veoma ogavno . . . I ja sâm tako mislim, — on je sa žadovoljstvom primijetio, da misli upravo tako, kao i umni otac, koji je spisatelj. — A ako je sada nemoguće, kakvo sam onda imao pravo, da je cjelujem? . . . Kakvo sam pravo imao! . . . Bilo je ugodno i ni najmanje sramotno . . . A sada je sramotno! Nisam li ja tada bio zaljubljen u nju? . . . To su gluposti . . . Eto, što se tamo govori, da je ona — javna bludnica! Pa . . . ja je onda ne mogu ljubiti!"

Ali njemu je bilo veoma ugodno sjećati se svake Sašine riječi i svakog njenog pokreta. Njena posve bijela odjeća, tako čista, mirišljiva po svježoj rubenini i tako pristala, treperila mu je pred očima.

„Naprosto pohota!" grubo je pomislio, samo da se umiri, iako je uvijek držao pohotu ružnim osjećajem, ali to ga je objašnjenje umirilo, tako mu je strašna bila misao, da bi se mogao zaljubiti u bivšu javnu bludnicu, ma kakova ona bila sada.

„I sve to treba svršit najedamput . . . Otac ima posve pravo! I kakav sam ja glupan: kod drugog bi sve to bilo jednostavno, lako i lijepo, a kod mene je sve to tako grubo, sramotno . . . i sâm sam se nelijepo zapleo! . . . Kako sam nesretan! Zašto mi ništa ne uspijeva? . . . Ta ja sam htio najljepše, a izlazi gadno! . . . A zašto je gadno? . . . Ne zbog toga, što sam ja izveo, i ne zbog toga, što sam je cjelivao u bolnici . . . A zašto je onda? — s očajanjem je pomislio Dimitrij Nikolajević. — Zar zbog toga, što sam na jedan čas dopustio, da medju menom i njom zavlada neka simpatija, dopustio kao da . . . ja mogu ljubiti ženu, koja se svakom podavala . . . Ja sam joj se približio i mjesto da je spasem, postao sam joj blizim čovjekom! . . . Evo, što

je gadno . . . A je li ona zaljubljena u mene! — nenadano je pomislio s užasom. — O, kako je to sve teško! Treba svršiti! . . . Napokon, dat ću joj novaca, da kupi šivaći stroj i za život prvih mjeseci . . . I više nitko ne može od mene ništa da traži! — progovorio je gotovo glasno Dimitrij Nikolajević s ogorčenjem na nešto, što mu je neodredjeno, ali s upornom tjeskobom ležalo u grudima, približivši se već kući, u kojoj je živio djak Vasilij Fjodorović Semjenov.

Semjenov je bolovao od sušice i zbog toga uvijek sjedio kod kuće. I sada je dočekao prijatelja sav žut i mračan od kašlja, koji se pojačao prema večeru i od vlažnog vremena.

— A, ti si to, — rekao je otvarajući vrata.

Njegova je soba bila, premda je bio napola otvoren prozor, puna duhanskog dima, jer Semjenov nije prestao pušiti, iako je bio bolestan na prsima.

— Opet pušiš! — s drugarskim je saučešćem rekao Roslavljev skidajući kabanicu i kapu.

— Svejedno . . . — Semjenov je neopredijeljeno mahnuo rukom i u njegovom glasu nije bilo nikakvog osjećaja osim tupe ravnodušnosti.

— No . . . — progovorio je Roslavljev, sjeo i zapalivši smotku odmah progovorio o tome, što ga je zanimalo.

— Došao sam po poslu . . . a?

— No? — ravnodušno je zategnuo Semjenov izobličivši lice od teškog nastupa kašlja, koji je htio zadržati naprežući grudi. Njemu je sve govorilo, kakva je njegova bolest, i kašalj, i izbacivanje bljuvotina, njegov postojano mokar i zakrvavljen rubac nije pobudjivao u ljudima sažaljenje, kako su nastojali da pokažu, nego osjećaj odvratnosti. Kad je kašljao ili išao pljuvačnici, on je osjećao, kako ostali nastoje, da ne gledaju na njega odvraćajući se, i sâm sebi činio se onda gadnom, odvratnom bljuvotinom, uz koju je već i stajati odvratno. I uvijek je tada spoznavao, da nije kriv bolesti i njenim simptomima, da ima pravo da bude bolestan, da pljuje, kašlje, da ga nitko ne smije zbog toga prezirati, i on je svejedno stradao i osjećao zavist prema svima.

Od Roslavljeva osjetio se na tri koraka udaljenosti svjež, ugodan miris hladnoga zraka, donesenog s dvorišta, i mladog, jakog čovjeka. Taj zdrav i silan miris ulazio je u Semjenova pluća i bio im je ugodan, ali bolno težak i mrzak njegovu saznanju, izmučenom od bolesti i straha pred smrću.

— No? — ponovio je on i ne zadržavši se zakašljao, trgnuvši tankim, zapečenim usnicama.

— O, k vragu! — zahripao je s beskonačnom mržnjom i na sebe, i na kašalj, i na Roslavljeva.

Roslavljev je baš s tim osjećajem, kojeg je slutio Semjenov, s odvratnošću i sažaljenjem jakog i lijepog čovjeka prema bolesnom i ogavnom, gledao na stranu, ali nije mislio o njemu, već o tome, kako bi započeo.

Kad je Semjenov prestao kašljati, otišao od pljuvačnice i sjeo na krevet, tarući grudi rukom, Roslavljev je progovorio:

— Sjećaš li se, ja sam ti govorio o toj prostitutki, koju...

— Sjećam se, — odgovorio je Semjenov, iako se nije ništa sjećao, ali je rekao zbog toga, jer je silom htio, da prekine taj zdravi i lijepi glas. — K prostitutkama ideš . . . — zbog nečesa je pridodao.

Roslavljev ga je zadivljeno pogledao i ne zbunivši se veselo rekao:

— Pusti . . . svi ljudi . . . — i kad je to već izrekao, sjetio se Semjenovljeve bolesti i nemoćno zašutio.

Šutio je i Semjenov, mašinalno kovrčeći prstima rijetku i malu bradicu.

— No, pa što? — ponovno je upitao.

— Da, — oživio je i progovorio Roslavljev, — ja sam je odanle uzeo i smjestio u to sklonište . . . no, a ona se... možeš si to predstaviti, u mene zaljubila.

I kod tih riječi sjetio se Roslavljev Saše, tako čiste i tako svježe, kakovu je ogrlio i cjelivao u bolnici, i bilo mu je čudno, kako on to može nju nazivati „prostitutka" s takovim veselim i lakim glasom.

— Pa što je tu čudnovato, — rekao je Semjenov, uhvativši njegov prezirljiv ton i zbog nečesa povrijedjen zbog prostitutke, ili još više zbog samoga sebe. — Ti si njen „spas" . . . spasitelj . . . hm! . . .

Iako je Roslavljev bio uvjeren, da je to prekrasno i da je on zbilja — njen spasitelj, postalo mu je smiješno i mučno.

— Ne, mislim, — progovorio je smijući se, — ona se zaljubila . . . — I prije, nego što je mogao promisliti, što će reći, dodao je: — i da znaš, kako je ona prekrasna, lijepa! . . .

— I ti si se u nju zaljubio? — nasmiješio se Semjenov i smijeh je njegov bio dobrodušan.

Roslavljev se isprva nasmiješio, ali je već slijedeći časak odgovorio:

— Gluposti. Kakva tu može biti ljubav. Naprosto ja sam je sažalio, kad mi je ruku cjelivala, no i . . . uopće, ona je lijepa i ja sam je već otprije poznao.

— Što znači, ti si i poslije „spasenja" s njom „onakav"? — upitao je Semjenov sa zlobnim smiješkom.

— Ne — ne, što ti to! — iskreno ga smatrajući ogavnim, rekao je Roslavljev i pocrvenio.

— Pa što ti?

Roslavljev se sa strahom sjeti, što je bilo medju njim i Sašom u bolnici.

— Pa što . . . Znam, da je to nelijepo! — povjerljivo je dodao te ispripovijedao Semjenovu sve, što se s njime desilo.

Semjenov je šutio i slušao, neprestano kovrčajući tanke vlasi bezbojne bradice i isto tako zadržavajući kašalj.

I u toj je sobi sa zadahom od ljekarija, okolo male rdjave svjetiljke, u prisutnosti mučaljivog, bolesnog čovjeka, s licem ogorčenim na sve, bilo tako neumjesno i čudnovato to, što je on pripovijedao, da je Roslavljev zašutio i zagledao se u Semjenova.

— Vasilij Fjodorović! — pozvala je tankim glasom iza pregrade Semjenova gazdarica.

— Što je? — odazvao se Semjenov ne okrenuvši glave.

— Hoćete li čaja?

— Donesite.

Začulo se zveckanje posuda, škripnula su vrata i suha trudna žena u rupcu donesla je tamnomodri čajnik i drugi, — bijeli, mali, dvije čaše od debelog stakla i mali hljeb. Dok je ona sve to poredala na stolu, djaci su šutjeli.

— Hoćete li sami zavariti?

— Sam ću, — odgovorio je Semjenov.

Ona je otišla navukavši okrajke rupca na težak, krupni trbuh.

Semjenov je uzeo čaj i nasipao ga u čajnik. Roslavljev ga je sa zanimanjem motrio i dušom mu je zavladao razumljiv i uvredljiv osjećaj.

„A zašto on šuti? . . . Ta on znade, kako mi je teško bilo sve reći, pa ipak šuti! . . A uostalom, što ja hoću od njega? . . . On i onako ne će poći . . . Bolje je, da ja to naprosto napišem, dakako, bolje je napisati!"

— No, a što ti veliš? — mučno ga je i protiv volje zapitao.

— Što? — ravnodušno upita Semjenov.

— Pa evo . . . na svu tu „historiju?“ — gradeći se, da se smiješi, i već s dosadom, crven i u strahu, da to Semjenov ne opazi, promrmlja Roslavljev.

— A što da ti velim na to? — srdito se odazvao Semjenov. — Sve su to gluposti.

— Kako?

— Pa tako . . . Ja te posve ne shvaćam: za kog si se vraga primio toga i čemu se sada mučiš?

— Čudno, — uvredljivo je rekao Roslavljev. — Čemu sam se primio? . . . A ti se ne bi primio?

— Ne, — prkosno je rekao Semjenov.

— To gore za tebe . . . — sa smijehom je rekao Roslavljev.

— Ne, nije gore! — Zakričao je Semjenov i najedamput se opet počeo mučiti s teškim kašljem. On je hripao, gušio se, pljuvao i hračkao i cijelo je njegovo boležljivo tijelo drhtalo i svijalo se.

Roslavljev je ne gledajući na njeg čekao, kad će se to svršiti, i bilo mu je dosadno od nestrpljivosti i protiv volje htjelo mu se kriknuti: „Ta prestani već jednom!“

Semjenov je teško dišući zašutio, obrisao oči i hladno, mokro čelo te ustao.

— Kako si mogao da je „spasavaš“? — progovorio je on zadihano. — Pomisli, spasitelj! . . . Spasitelj! . . .

— Kada čovjek tone . . .

— A drugi ga za uši hvata, — porugljivo ga je prekinuo Semjenov. — Reci mi, molim te, ti živiš kreposno?

— Čudno pitanje . . . kako se uzme, — promrmljao je Roslavljev zbunivši se zbog nečega.

— Kako se uzme! . . . kriještući ga je oponašao Semjenov. — Svaki je čovjek gad, i ti si gad i ona je gad. I ti si, kao i svi, tako daleko od ideala čudoredne čistoće, kao i ona, a vjerojatno je, kad bi tebe mislili spasavati, da bi takodjer negodovao protiv toga . . .

— No, evo što je! — zategnuo je Roslavljev. — Može se sve usporedjivati, ali . . . ona je ipak — javna bludnica, a ja sam . . .

— A ti si čovjek, koji se s tom javnom bludnicom koristiš! . . . Ali, uostalom, o tom se i ne radi . . . Reci ti meni, molim te, zašto mi samo preziremo te „javne bludnice?“ Je li one . . . bilo kome čine zlo? . . . Ta kod nas se svakojaki varalice, ubojice i oskvrnitelji manje preziru . . . Teško je sebe prezirati, pa onda preziri drugog

mjesto sebe . . . Ali, uostalom, nije to, — prekinuo se Semjenov, mahnuo rukom i počeo nalijevati čaj.

— A, što je to? — upita Roslavljev zadivljeno ga gledajući.

„Ne, njega ne mogu umoliti za to!“ pomislio je s dosadom.

— Da, što . . . sve to nije ni za što! — tužno progovori Semjenov i zašuti.

Roslavljev takodjer zašuti.

— Evo, ti govoriš, kome one čine zlo, — neodlučno je progovorio, tražeći riječi, kojima bi izrekao svoju molbu, i ne nalazeći ih: — a zar sifilis nije zlo?

Semjenov se nenadano nasmiješi zadržanim i tužnim smiješkom.

— Svaka je bolest, brate, — zlo, najgroznije zlo . . . to ti ja kažem! I sifilis je — zlo . . . ali samo, kad bih ja mogao, — nenadano se opet razljutivši, povikne raširivši zjenice — ja bih takovog gada, koji slini za svakom ženom, zaražuje se, a zatim se još i tuži, ni liječio ga ne bih? . . .

„Ne, njega ne ću zamoliti,“ — opet pomisli Roslavljev i ustane.

— No, ti, brate, kakav si to danas . . . Idem ja radije igrati biljar . . .

— I evo, što ti ja velim, — mašinalno mu pružajući ruku i ne zamijetivši, da on odlazi, produži Semjenov: — ako ljudi hoće i drže, da je potrebno, da popravljaju druge, to je onda ponajprije — njihova vlastita želja . . . no, njihova vlastita potreba, što li . . . Ali u takovom slučaju ne treba im se za to ponizno zahvaljivati, a oni su dužni nastojati sa svim silama, kako bi se još i drugi popravljali prema njima! . . . Evo!

Roslavljev, koji je već obukao kabanicu i uzeo kapu, besmisleno ga je gledao i rekao:

— A čemu ti to?

— Pa eto . . . jer ti si sam hoćeš popravljati, a sam si . . .

— Pa ona me je sama zamolila.

— Sama? Pa ti si već pripovijedao, da se ona u tebe zaljubila . . . Ona . . . ona je u tebi sreću, čovjeka iskala . . . njoj je omrznulo postojano preziranje života . . . A ti, što si joj donio? Krepost nekakvu . . . Zar je krepost nužna nesretnom čovjeku? Eh, vi! . . .

— Što ti to govoriš, zaboga . . .?! — s dosadom je rekao Roslavljev, odlazeći.

Ali Semjenov je sa zlobom i s navrlim zbog nečesa suzama sažaljenja prema samom sebi pošao za njim u tamno predsoblje. Roslavljev je navlačio kaljače, a Semjenov je produžio govoriti.

— Zar ti još uvijek nisi shvatio, da je krepost nužna i lijepa samo sitom trbonji!

— Slušali smo to! — promrmljao je Roslavljev, kojemu postade tjeskobno od tog ogorčenja, kojeg nije shvatio, i od hripljivog, tankog glasa bolesnika.

— Ne, nisi slušao! — zakriča Semjenov sa zlim suzama u glasu i razmahavši se rukama. — A to je istina! Ja ti velim . . . Evo, ja umirem i znadem to sada . . . sada me nitko ne može zavaravati sažalnim riječima! Sreća je nužna, zdravlje je nužno, ne umirati je nužno, a ne . . . evo . . .

Roslavljev ga prihvati za dugme od kaputa i gledajući mu odozgo prema dolje u lice dobrodušno progovori:

— No, sreća . . . Ja te i hoću zamoliti . . . Ja više od svega hoću, da bi ona bila sretna . . . — i njegovo lice posta samozadovoljno skromno.

— A ti se ženi s njom . . . ona te ljubi, ženi se! . . . Eto ti sreća . . . a onda, kod prve prilike! . . .

— Gluposti, — Roslavljev se iskreno i mašinalno nasmijao: — a ja po svemu vidim, da ona ozbiljno nije za to . . . Mili moj, podji k njoj sjutra . . . ona je sada bolničarka . . . Daj joj novce I reci joj, da su od mene za šivaći stroj i za . . . A to, zaboga, u kakav sam neugodan položaj dospio . . . Neka vrag znade, što takova . . . Ta ja se ne mogu zbilja njom oženiti!

Semjenov je šutke pogledao u njegovo pocrvenjelo, puno i zdravo lice.

— Ah, kakav si ti smet! — sa strašnom mržnjom progovori prigušenim glasom.

— Što? — upitao je Roslavljev, jer ga nije jasno čuo.

On je bio gotovo dvaput veći od Semjenova i sve je njegovo zdravo tijelo odisalo strašnom silom i samopouzdanjem.

— Smet si, velim! — ponovi Semjenov, ali njegov je glas protiv volje postao šaljiv.

— No, pusti! — Roslavljev se zadovoljno i veselo nasmiješi. — A ti mi ipak budi prijateljem i učini tu uslugu . . . što?

Rijetke Semjenovljeve vlasi prilijepile se o hladno čelo, bilo mu je teško stajati, žao sebe i stidno zbog toga, što e rekao.

— Dobro, — progovorio je i škiljio očima u ugao.

Roslavljev mu krepko i drugarski stisne ruku.

— No, hvala! A sad idem . . . Dakle sutra ideš?

— Ići ću.

— No, do vidjenja.

— Do vidjenja.

Roslavljev je otvorio vrata i izašao u stubište okretajući se i smiješeći Semjenovu. Vrata su se zatvorila i čulo se, kako se on polako spušta niza stube. Semjenov je ostao sam u sumračnom predsoblju. Jedan je čas stao mirno i sve je više i više blijedio, a zatim se nenadano trgnuo, skočio na hladno stubište i nagnuvši se svim tijelom nad stubišni naslon isprekidanim je glasom, nevjerojatnom zlobom i preziranjem kriknuo iz svih sila u prazninu:

— Gad prokleti!

Glas se raskomadao i odjeknuo od pustih svodova stubišta, a Semjenov je drhćući na cijelom tijelu i od zime i od uzbudjenja, dugo prisluškivao nadvivši se dolje, dok mu nije zbog nečesa postalo tjeskobno na tom pustom mučaljivom mjestu, slabo rasvijetljenom sa zlim začadjenim svjetiljkama.

XII.

Dežurna bolničarka izmučivši se u noći, probudila je Sašu i otišla da budi druge. Bilo je još posve tamno, kroz prozore je dolazilo samo slabo, tužno i mrklo sivo svijetlo, bilo je vlažno i hladno u ogromnoj, kroz noć rashladjenoj, sivoj zgradi. Sva drhćući tako, da su joj zubi cvokotali, i osjećajući, kako joj cijelim tijelom prolaze trnci od zime, Saša se brzo odjenula. Na drugim krevetima su takodjer šutke drhtale bolničarke, koje su se slabo razbirale u sumraku. Ona, koja ju je probudila, bacila se nerazodjenuta na susjedni krevet i za čas je usnula; Saša je vidjela njeno blijedo lice s izmučenim, upalim obrazima i tamnim očnim kapcima.

Sva još drhtava i nastojeći da se vlastitim kretnjama sagrije i zadrži drhtanje, Saša je pošla dolje, u blagovaonicu za poslugu. Blagovaonica je bila u podrumu i u njoj je bilo

još hladnije i vlažnije i tako tamno, da su gorjele električne žarulje povješane na niskom svodastom stropu.

Za isto takvim zelenim stolom, kakav je bio i u skloništu, Saša je u brzini popila čaj opalivši si usne, grijući sebi lice i ruke nad vrućom parom.

— Ruke ne možeš ogrijati! — progovorila je.

Debela, stara bolničarka, koja je uz nju sjedila, pogledala je na posivjele Sašine ruke i ravnodušno se odvrnula.

„Kako je uvijek nesusretljiva!“ — pomisli Saša. — „Sve su ovdje takove!“

Ona je to već opazila i shvatila, da je to zbog toga, što je posao ovdje veoma težak, dugočasan, odvratan i što bolničarke žive žalosno, jednolično, neprestano jedna drugoj na očima, usred ljudi, koji se jednolično muče, teško dišu, koji su mušičavi i koji jednolično umiru.

„No, to je život!“ — pomislila je ustavši i noseći svoju šalicu na mjesto. — „Ni za što na svijetu ne bih ostala ovdje!.... Dok se vani živi, tu stare . . . ni svijeta ne vide, ni radosti ne imaju! Gospode . . . Da nema Mićenjke, odmah bih pljunula na sve . . .“

— Kozodojeva, bolesnica vas zove! — rekla je bolničarka i otišla zvekećući ljekarskim bočicama.

Saša je uzdahnula, popravila vlasi i opet pošla gore po pustim, odviše širokim i čistim stubama, od kojih su čudnovato divlje odjekivali njeni koraci.

U sobi bolesne baronese bilo je zadušljivo i ne toliko toplo, koliko zaparno, kao u kupaoni. Zaudaralo je po ljekarijama, mirisima, kojima su kadili sobu, da zaguše oštar zadah čovjeka, koji se raspada. Saši je takodjer od toga udarilo u glavu, kad je iz hladnoga koridora unišla u tu atmosferu.

Baronesa je ležala na ledjima, gledajući na vrata upalim, bolnim i razdraženim očima; krajevi njenih usnica su se spustili i ona je grčevito, bolesnički užurbano prebirala tankim prstima po pokrivalu. Njene grudi izjedao je rak, koji se nije mogao podvrći operaciji.

— Gospode, — ćudljivim je i stradalničkim glasom dočekala Sašu, — vas ne može čovjek dozvati... Ta glupača ništa ne umije . . . Čitavu noć nisam spavala . . . Okrenite me . . .

Njen slabi glas hirovito je odzvanjao Saši u ušima, kada je položivši ruke pod neobično teško, svenulo baronesino tijelo, dignula je na jastuke.

— Više . . . još više . . . Gospode, kako boli . . . još . . .

Od mokre njene košulje udarilo je Saši u usta i lice teškim, bolesnim zadahom. Plahta pod njom skupila se i bila odvratna.

— Želite li, da vam donesem čaja ili mlijeka? — upitala je Saša izgubivši dah od napora i popravljajući vlasi, koje su se rasplele.

Baronesa nije odmah odgovorila gledajući je uporno tamnim očima, koje su od bolesti postale zle.

— Mlijeka? — ponovila je Saša.

— Ah, ta razumije se! Pa vi znate, što ja pijem ujutro! — razdraženo je odgovorila baronesa.

Saša je zašutjela i otišla po mlijeko.

„I nimalo mi je nije žao, — pomislila je o baronesi silazeći niz stepenice: — mora da je ona i zdrava bila tako zla . . .“

Prvi je dan Saša sažaljevala baronesu i činilo joj se strašnim i čudnovatim, da je ta žena bolesna, da joj gnjije tijelo i da će skoro umrijeti, ali teška i odvratna rabota skoro je u njoj ugušila taj osjećaj, i kao ona dva sijeda mužika u bijelim pregačama, koji su ravnodušno pronesli mimo Saše bijelu nosiljku za nekoga, koji je umro u noći, pronesli rugajući se medju sobom radi nekakve plahte, Saša je takodjer posve mašinalno njegovala bolesnicu, preokretala je, nosila posudu, hranila, ni najmanje ne misleći o njoj, već o sebi.

Mlijeko je već zakipjelo i Saša se povratila natrag.

— Ne možete li vi brže . . . O, Gos-spodi, — jedva ne škrgutajući zubima dočekala ju je baronesa, s mržnjom, beskonačnom mržnjom bolesnog i nesretnog čovjeka prema zdravom i sretnom.

— Čemu još brže? — s dosadom je promrmljala Saša.

— Ne smijete biti gruba sa mnom! — zaviknula je baronesa.

Saša je šutjela.

— Opet mlijeko . . . koliko puta je kipjelo?

— Dva.

— Nije istina . . . odnesite . . . svarite još jednom.

— Ali, zaboga, dvaput je uskipjelo, — nasmiješila se Saša.

— A ja velim, da nije . . . kako mi vi smijete poricati. Ja vam velim, da svarite još jednom.

Saša je otišla dolje.

Dan je svitao i u hodnicima postajalo je svijetlo i toplo. Kroz ogromne prozore razlili se cijeli potoci sunčanih zraka,

ali bolnica ih nije opažala, napunjena svojim odvratnim, teškim životom na umoru. I Saša nlje opažala to svijetlo i toplinu, radila je težak posao, koji ne pruža nikakvih radosti, podizala bolesnike, hranila ih, davala im ljekove, a zatim objedovala dolje u podrumskoj blagovaoni.

Poslije objeda se posvadila sa svojom bolesnicom.

— Smet jedan! . . . — vikala je baronesa gušeći se u suzama i nemoćnoj zlobi. — Kako vi smijete biti sa mnom grubi! Vi znate, tko sam ja, a tko ste vi! . . .

Saša se prestrašila i uvrijedila. Otkad je otišla iz javne kuće, nitko nije na nju tako vikao i njoj se već činilo, da joj se sad više nikad ne će nitko rugati, jer da sad nema nitko na to pravo.

U tom reskom kriku ona je najednom čula sve one uvrede, kojima su je obasipali u prijašnjem životu, i njoj se na čas pričinilo, da opet sjedi na podu, zakrilivši se rukama, a na glavu i ledja bolno padaju udarci „tetice".

I kad je najednom bolesnica zašutjela, problijedila i bljesnuvši očima nekako je hitro i prkosno udarila košćatom i slabom pesnicom u ledja, Saša je nenadano zaplakala i otišla prikrivši rukama lice.

— Gospode, Bože moj, — prošaptala je: — kad bi se što brže istrgla iz tog života! . . . Kad je to tako . . . Mićenjka, moj mili! A što ti . . .

I ona sama nije znala, što čeka od njega.

Tako je prošao dan, težak, žalostan i tjeskoban.

Posve predvečer došla je bolničarka i pozvala Sašu.

— Dolje netko pita za vas, — rekla je ona.

— Došao je! A ja glupa . . . glupa! — malo te nije uskliknula Saša i gotovo bijegom, laka i radosna, sva zamirući od ljubavi i očekivanja nečega nevjerojatno radosnog, svijetlog, potrčala hodnikom.

Semjenov je u otrcanom dugom kaputu poderanom ispod pazuha i s kapom u rukama stajao u hodniku.

— Vi ste — Kozodojeva? — upita on srdito, ali se nije ni najmanje srdio na nju, već na astmu i bol u prsima, koja se taj dan pojačala.

— Ja sam, — odgovorila je Saša najednom se ustavivši pred njim.

— Došao sam k vama od Roslavljeva, — rekao je Semjenov.

— Ah, molim lijepo, — zbog nečesa je rekla Saša i pocrvenjela. — On nije bolestan? — uznemireno je dodala.

— Ne, zdrav je . . . vjerojatno, — srdito odgovori Semjenov i zakašlje.

Saša je šutjela.

— Roslavljev me je umolio, da vam kažem, da on sada odlazi i da se vjerojatno dugo ne će povratiti . . . to jest ne to, već naprosto . . . evo vam te novce, — kroz kašalj je zlobno kriknuo Semjenov ne gledajući na Sašu i vadeći iz džepa omot, koji je sam brižno zalijepio ujutru, — i ako vam se ovdje ne svidja, to se je on pobrinuo . . . za mjesto u magazinu švelje, madam Elize, što li . . .

Saša je šutjela. Semjenov ju je zadivljeno pogledao i stajao, mučno pruživši novce.

Bilo je tako tiho, da se čulo, kako netko hoda strugajući papučama i zvonko pljuvajući nekuda.

— Uzmite novce, — srdito je progovorio Semjenov.

Njemu se vrtjela glava od slabosti, a u ušima mu je zvonilo, i njemu više nije bilo stalo ni do koga i ni do česa na svijetu, osim do tupe boli, koju je nosio u grudima.

Saša je uzela.

— Više ništa ne trebate? — upitao je Semjenov.

— Ništa, — jedva je maknula usnicama Saša.

Semjenov je zašutio.

— No, zbogom.

— Zbogom.

Semjenov je otišao sagnuvši ledja i kašljajući.

Saša je dugo i tiho stajala i gledala na tanka, otrcana ledja djačke kabanice, koja su se spuštala niz stepenice; zatim je metnula novce u džep i otišla u „dežurnu" sobu. Tamo je prilegla na krevet i zgurila se, samo da je nitko ne vidi.

— Jeste li bolesna, Kozodojeva? — upitala je bolničarka.

— Ne može se, — tiho je odgovorila Saša.

— Dugo li treba, da se ovdje oboli! — s mržnjom na nekoga progovorila je bolničarka. — To ću ja mjesto vas biti dežurna, a vi legnite. Metnite si toplomjer.

— Dobro, — pokorno je odgovorila Saša.

Na tom krevetu s malim kožnatim jastučićem, kojeg se je sjećala kroz cijeli život, proležala je Saša svu večer i noć.

XIII.

Pred njenim očima pojavljivali su se u tami i rasplinjavali zlatni koluti i kao da je oko negdje unutra bilo jasno,

rasvijetljeno unutarnjim svijetlom, pojavljala su se, stajala i rasplinjavala se jedna za drugima lica, prizori i ljudi. Sve, što je Saša vidjela i čula u tim posljednjim danima, ustajalo je pred nju i ona je jasno osjećala, da se pretrgnula nekakva veza, koju je ona sama izmislila, da je ona i sada isto tako sama, nikome potrebna, nesretna kao i prije.

„No, pa što . . . ne ljubi me, pa ne ljubi, — mašinalno je mislila oštro posmatrajući mrak, očekujući u njem poznate likove. — A ja sam mislila . . . Malo li sam ja mislila . . . Zar takove ljubiti? . . . Znaj svoje mjesto!"

Zaplivao je pred njom pomodni magazin, u kojem je radila prije, nego što je bila izbačena na ulicu, i Saša kao da je već osjetila i dodir od tanke igle i bol u prstima i ledjima. Sagnute za vječnim, tužnim i samim njima nepotrebnim poslom nejasno su se pojavljivale pred njom nekadašnje drugarice.

„Dakle opet na tu rabotu! — nenadano je s užasom, kao da se probudila, gotovo glasno zaviknula Saša. — Pa zašto? . . . Zar sam zbog toga izdržala svu tu muku, da bi je opet svu iznova počela? . . . Ovdje da ostanem? Uvijek da budem s bolesnicima . . . bez svijeta, bez radosti . . . Zar sam ja to htjela, kad sam iz tog života otišla?"

Razdao se neodlučan, prigušen zvuk i izgubio se u tami.

„Ah, to ja plačem," — zatreperilo je u Sašinoj glavi.

Suze su navrle na napregnute oči i zlatni koluti rasplinuli se, iščezli, sve je propalo, i ona je već jasno osjetila sebe i to, što se s njome radi i što joj predstoji.

Nešto je pridavilo ispočetka lagano, a zatim s mučiteljskom silom Sašino srce i sažaljenje prema sebi svu ju je napunilo. Ona se silila, da pojmi to nešto, i nenadano je pojmila, da joj je žao one svijetle, tihe i dirljive radosti, koju je okušala prve noći u skloništu, kad je ležala na krevetu, gledala na posivjelu mrlju prozora i čekala, da se drugi dan započne nov život, nekako divno čist i sretan.

„Glupa sam, glupa! — s gorkim si je prekorom rekla: — ništa od toga nema . . ."

Negdje daleko udarila su vrata i netko je vukući noge prošao hodnikom, a zatim je zastenjala sušičava, koja je u trećoj sobi umirala.

Saša se sjetila na zvuk glasovira pod prstima Ljube, tužan i samotan zvuk, koji se u času rodio i za čas opet iščeznuo, i njoj se pričinilo, da to ne stenje bolesnica, već glasovir pod prstima Ljube, koja pogiba.

„I čini se, da je Ljuba učinila bolje od svih, — došlo joj je u glavu, — umrla je i nema je . . . kad nema sreće, nema ni nje same! . . . I čemu se mučiti!? . . . Kada nema sreće, svejedno je, gdje živiš i kako živiš . . . „Popravljaju! — ona se sjetila riječi Ivanovne: — prokletstvo . . ."

Netko je teškim koracima pristupio k vratima i otvorio ih. Crna sjena zaslonila je jarko svijetlo, koje je prodrlo u cijelu sobu iz osvijetljenog hodnika.

— Kozodojeva . . . Aleksandra! — pozvala je ranarnica svojim beznadno muklim glasom, kakav se dobiva u jednolično teškom bolničkom životu.

— Što je? — odazvala se Saša i sjela na krevet.

— Idite, Stvoritelja radi, k vašoj . . . zove vas . . . muči nas zbog vas! — dugočasnim je i molećim glasom rekla ranarnica.

Saša se mašinalno odjela i izašla treptajući zbog svijetla umornim beživotnim očima.

— Nepodnosljivo je hirovita . . . nitko joj ne ugodi . . .

Saša se zagledala u njeno mlado i veoma nelijepo, bezbojno lice sa sivim vlasima, koje su mirisale po jodoformu i karbolu, s mutnim očima i s bezradosnim izrazom u kutovima spuštenih usnica.

„Takva ću i ja biti!" — pomisli sa strahom

I nenadano je nešto prosvjedujuće, što je spoznalo svoje pravo, silno i mlado, buknulo u njoj.

— Sve su one takove! — rekla je ljutito i otišla hodnikom.

U baronesinoj je sobi bilo zadušljivo i polutamno kao obično.

Baronesa je opet ležala na ledjima te je s grozničavo bistavim očima srela Sašu.

— Što vam treba? — upitala je Saša i sama se zadivila svom zlom i grubom glasu.

— Koliko sam vam puta govorila, da ja ne mogu tako . . . ne mogu! — zlobno je sa zaplakanim glasom napregnuto zakričala baronesa.

— Što? — ne shvatajući zapitala je Saša.

— Vi ne znate? . . . Ah, lijepo! Koliko sam vam puta govorila, da ne mogu trpjeti, da me drugi poslužuju . . . Ona ništa ne zna! Ja trebam dvorkinju, koja bi me . . . koja bi poznala moje navike! A eto, Bog zna što . . . Ja ću se pritužiti.

Saša ju je gledala i nešto joj je čudnovato došlo u glavu.

— Kuda ste propali?

— Spavala sam . . . eto . . .

Baronesa se trgnula cijelim tijelom.

— Spavali? Ah, recite mi, molim vas . . . to su vas uznemirili? . . .

Saša joj se nenadano približila i nagnula se nad nju.

— Mene je zadesilo mnogo gore, gospodjo . . . — progovorila je tihim i izrazitim glasom.

Baronesa je zadivljeno šutjela.

— Što gore? Što vi to govorite?

— Mene je ljubavnik odbacio . . . čovjek, koga sam ljubila, — isto se tako tiho popravila Saša uporno gledajući baronesi u oči.

— Što? . . . Šta se to mene tiče? — kriknula je baronesa. — Recite, kakove nježnosti! . . .

— A vi tamo plačete, kad čitate pisma, — uporno, kao nečim zaokupljena, produžila je Saša.

Baronesa je problijedila, njenim licem zatreperio je neki mekan i rasteseno tužan izraz, kakav se pojavljuje na svim ljudima, koji nemaju sreće.

Ta pisma, o kojima je govorila Saša, bila su pisma od njenog muža, koji već davno nije posjećivao bolesnu i bijednu ženu.

Ali baronesa je svladala svoj osjećaj, jer je držala, da bi je ponizilo, kad bi se izjadala tako ništavom stvoru, kao što je Saša.

— Vi, čini se, da usporedjujete mene sa sobom? — progovorila je oholo.

— Svejedno je, — rekla je Saša: — svima se hoće sreće . . . kako vama, tako i meni!

— Sreće . . . velite, molim vas! Vi niste ovdje zbog sreće, već da njegujete bolesnike! . . . Radite svoj posao . . . Podignite me!

Saša se nije maknula s mjesta.

— Čujete li vi, ili ne?

— A vi bi njegovali bolesnike? — upitala je.

Baronesa je sa strahom i mržnjom okosila na nju blistave bolesne oči.

— Ja sam vam već rekla! Ne smijete usporedjivati mene sa sobom . . . Vi . . . vi morate biti sretna, što su vam disati dopustili! . . . Smet! — izderala se baronesa.

— Kakova sreća! — Saša se nasmiješila, kao da je u kakovom deliriju. — Disati se uvijek može . . . a plaću za to disanje berete . . . vi!

— Kako ti smiješ tako sa mnom govoriti, — kriknula je u bjesnilu baronesa i dodala ogavnu i grubu riječ, koju je negdje čula. — Ja ću reći, da te izbace odavle, nesretnice! . . Na ulici ćeš sagnjiti! — kriknula je ona.

Hladan i težak osjećaj prošao je Sašom te se istrgnuo u reskom kriku:

— No, pa neka! Kako ste me prestrašili . . . Pa ću sagnjiti . . . a vi još prije mene! .

— O . . . — preplašeno je i tužno uskriknula baronesa.

Neko je zlobno veselje obuzelo Sašu i ona je vikala, kao da se nekome osvećuje:

— No, da . . . sagnjit ćete, sagnjit ćete . . . vi već i sada gnjijete! . . . Vi časna . . . da bi vam! . . .

Baronesa je nešto slabo i nejasno progovorila, podigla ruke i zaridala. I to je ridanje bilo tako beskonačno tužno i strašno, da je Saša raširivši oči zašutjela, a zatim s užasom i gnjevom skočila u hodnik i pobjegla odanle.

Vani je već svitalo.

Saša je pristupila k prozoru i gledajući na mutnu ulicu prihvatila se za glavu i progovorila glasno i rastegnuto:

— Sva ću sagnjiti . . . i ja i svi . . . Kad bi bila radost kakova! A tako je svejedno! tužno . . . tu-užno! . . .

Mimo prozor prošla su s muklim zvrndanjem kola sa zapaljenim svjetiljkama. Visoki konji potrčali su taracom i Saša je opazila važno držanje kočijaša s ispruženim rukama.

„S plesa, vjerojatno, — pomislila je, — tako, čim bi . . . a to! . . . Pa što? . . . Bog s njima svima . . . Taj kočijaš je čaj pio, svu je neć sjedio, čekao, — došlo joj zbog nečesa u glavu. — Ah, tu-užno! . . . Zašto? . . .“

Iza prozora blještio se mokri tarac.

I Sašine su oči postale mokre kao taj tarac i njoj se činilo, da se sva slila u jedno s tim taracom, sivim nebom, surim mokrim gradom, kao da nigdje nema ništa jasno, čisto, živo, već samo jedno bolesno besmisleno gadno vrijeme.

I taj osjećaj, suprotan i nelijep u mladom biću, punom snage, ljepote i želje za srećom, prošao je istom onda, kad je Saša u novom lijepom odijelu ocjelne boje, kupljenom za Roslavljeve novce, unišla u ogromnom prekrasnom šeširu u dvoranu „Aljkazara“ i u ogledalu vidjela to, što je ljubila više od svega: samu sebe, lijepu, okićenu, prekrasnu od pete glave.

I kad je već bila posve pijana, Saša je rekla:

— Vrag s vama svima!

Pijani, veseli gospodin s blještavim cilindrom se nasmijao.

— Što se dogodilo?

Saša je lakoumno mahnula rukom.

— Podjimo, dragi . . . svejedno je! . . .

I u noći, u njegovu zagrljaju, od vina i lakoumlja bilo je Saši prijatno, šumjelo joj u glavi i činilo se, da je veselo.

Jutro je ustalo sivo, mrtvo, beskonačno i beznadno pečalno . . .

UŽAS.

I.

Kao obično provela je Ninočka svu večer kod staraca Ivolginih. Kod njih joj je bilo lijepo, veselo, i zato, što je kod staraca bilo svijetlo i udobno, i zato, što je od mladosti, radosti i nada, koje su napunjale sve njeno tijelo, i ona uvijek bila vesela. Kroz cijelo vrijeme brbljala je o tome, kako joj se divno hoće živjeti i radovati se. Oko jedanaest sati ona se uputila doma, a sprovesti ju je pošao sam starac Ivolgin.

Na dvorištu je bilo tamno i vlažno. Od rijeke, koja se nije vidjela iza tamnih, nejasnih obrisa gospodarskih zgrada, koje su se slile u jednu i sablasnu i tešku crnu masu, duvao je na mahove žestok i vlažan vjetar i čulo se, kako grozno i žalosno šume vrbe u vrtu. Na rijeci je nešto soptalo, polako puzalo s teškim, sve jačim šumom i nenadano se rasipalo s čudnim zveketom, treskom i uzdisanjem.

— Led se lomi, — rekao je Ivolgin koracajući teško protiv vjetra.

Vjetar je vijao i motao okrajcima njegove kabanice i Ninočkinom opravom i bacao im u lice sitne hladne kaplje.

— Proljeće dolazi! — odgovorila je Ninočka tako veselo i zvonko, kao uvijek, kad je govorila.

I zbilja se činilo, da u noćnom mraku netko ide po rijeci po zraku, po vjetru. Ide silan, moćan, topao i vlažan.

— Sad ste već skoro doma! — rekao je Ivolgin samo zbog toga, da ugodi miloj djevojci, tako mladoj, tako veseloj, dobroj i nježnoj, koja je uvijek pobudila u njegovu starom srcu neki osobiti topli i radostan i tužan osjećaj.

— Da, sad sam hvala Bogu, skoro doma! — zaviknula je Ninočka odvraćajući se od vjetra i njen je glas radosno i slatko zadrhtao.

Oni su prošli tamnu i mokru cestu i okrenuli na trg. Tu je bilo pusto i vijalo je hladno, kao iz podruma. Uz crkveni zid je ležao još napola rastopljeni snijeg i nejasno se bijelio u sivoj tami. Iza crkve, koja se jedva vidjela kroz tamno golo drveće, kojega su vršci škripali kao crne kosti, dizala se veća, od opeke sagradjena kuća s golim uglovima

i gledala im ravno u oči s dva svoja jarko rasvijetljena prozora, zlokobna u sveopćoj tami.

— Ah, netko je došao, — znatiželjno je rekla Ninočka.

Oni su došli do vrata, pogledali u tamno i duboko dvorište, iz kojeg im je dunuo u lice zadah toplog, mokrog gnoja, i zaustavili se pred stubama škole.

Ninočka je pružila ruku. Ivolgin je prijateljski stisnuo njene male nježne prste svojom starom rukom i rekao:

— Laka noć, mala srećo!

Navukavši kapu preko ušiju i brzo mašući batinom, pošao je on natrag, ogledao se na prozore, u kojih su se jarkom svijetlu zatreperila njegova ledja, i otišao u sivu burnu noć.

Ninočka se brzo uspela na verandu i pokucala na tamni prozor. Netko je izašao na vrata i teško stupajući došao k stubama.

— Jesi l' to ti, Matvej, — upitala je Ninočka: — imaš li ključ? . . . Tko je to došao? . . .

— Ja sam, gospojice, — hrapavo je odgovorio crni čovjek.

— Ključ je kod tebe?

— Evo . . .

Matvej se škripajući stubama uspeo na verandu, protisnuo se mimo Ninočku i otvorio vrata. Tiho škripnuvši ona su teško utonula u crnu tamu. Zamirisalo je po svježem hljebu.

— Tko je to došao? — opet je upitala Ninočka.

Matvej je neko vrijeme šutio.

— Sudac istražitelj s doktorom i predstojnik redarstva . . . U Tarasovki je javljena jedna lešina.

Ninočka je pipajući prošla kroz tamno predsoblje, unišla u razred i dugo tražila žigice.

— I kuda ih ja samo uvijek metnem! . . .

Matvej je stajao negdje u tami i šutio.

Ninočka je našla žigice i upalila svjetiljku. Slabo svijetlo, trepeljivo i zamiruće, raširllo se sobom namještenom klupama, koje su podsjećale na ljesove.

— Ja moram, gospojice, radi konja na poštu i radi svjedoka takodjer u Tarasovku . . .

— U noći? — zadivila se Ninočka, stojeći pred njim sa svjetiljkom.

Matvej je sagnuo šiju i uzdahnuo.

— Za vas bi bilo najbolje, gospojice, da radije podjete k popu, ako hoćete, jer ovi su ovdje čestito pijani. Viču, ne će vam dati da spavate, gledajte!

— Ah, šta, — odgovorila je Ninočka: — a zar mnogo piju?

— I te kako, — napola dosadno, napola zavisno, nevoljko je odgovorio Matvej i opet uzdahnuo. — Svu večer bez prestanka su pili . . . Vi biste zbilja morali k popu . . . To će kod njih potrajati cijelu noć.

— Ah šta, — opet je odgovorila Ninočka.

Matvej to nije odobravao, ali je šutio.

— No, ja dakle idem.

Ninočka je sprovela seljaka do vrata, zatvorila ih za njim zasunom, prošla kroz razred i sa svjetiljkom unišla u svoju robu.

I smjesta je začula iza zatvorenih i sagom zastrtih vrata, koja su dijelila Ninočkinu sobu od sobe „za prispjele činovnike" gromki, posve pijani smijeh, zveket čaša i škripanje divana. Ispod vrata prodirao je jaki zadah od duhana i nečeg teškog i vrućeg.

Ninočka je otvorila okno na prozoru, znatiželjno se ogledala na vrata i napeto prisluškivala.

— No dobro, dobro . . . poznamo se! . . . A sam je već odavna sondirao . . . — vikao je netko grubim i neugodnim glasom.

— Tiše, ti! — rekao je drugi gušeći se u pijanom i tupom smijehu.

I sva su trojica prasnula u takav smijeh, da su se vrata zatresla.

— Ne, za Boga, gospodo, samo jedan jedini put . . .

Ninočka se nenadano osjetila uvrijedjenom i postalo joj teško, iako nije ništa shvaćala. Zbunjena i neodlučna otišla je k stolu.

— Zbilja bi bilo bolje, da sam ostala kod Ivolginih, — pomislila je prestrašeno i zlovoljno.

Iza zida vikali su, bučili, lupali sa stolcima i kadšto se činilo, da su se počeli tući, kao divlje zvijeri u kavezu.

Ninočka je nastojala, da ili ne sluša. Ona je sjedila zamišljeno kod stola, gledala u plamen svjetiljke i mislila:

— A još se govori, da obrazovanost ublaži čovjeka . . . Naši seljaci ne bi tako urlikali . . . K tome oni još znaju, da sam ja ovdje . . . Ne, zao čovjek postaje obrazovanošću još gorim . . . upravo namjerice on sve to radi.

Zatim je počela misliti, da će koncem travnja već moći otputovati.

— Kad bi samo bilo što prije . . . umorila sam se!

I Ninočka je nesvijesno učinila umorno, tužno lice, ali mjesto toga predstavilo joj se nešto veselo i svijetlo, najprije su zatreperila neka zanimljiva lica, otkrio se nekakav širok i jasan prostor i njene su se usnice tiho i radosno nasmiješile potamnjelim zamišljenim očima.

Netko je nenadano na razmake i jasno pokucao na vrata.

Ninočka se prepala i podigla glavu.

— M... milostiva gospojice, viknuo je netko tako — blizu, kao da je u istoj sobi: — može li se od vas zamoliti s . . . svjećica . . . nama se svjetiljka gasi.

Ninočka se zbunjeno nasmiješila, kao da je to čovjek mogao vidjeti, i isto tako zbunjeno odgovorila:

— Ah, molim . . .

Ona je ustala, brzo prerovala u ormaru, izvukla svijeću i pristupila k vratima. Zasun je bio na njenoj strani, Ninočka ga odvinula, jedva jedvice otvorila vrata i pružila ruku kroz pukotinu.

— Evo, uzmite, molim.

— Tis-suću puta hval-la, milostiva gospojice . . . — neprirodno, uljudno i pijano se zapletajući govorio je isti glas i Ninočki se činilo, da se on naklonio, ali svijeća joj nije uzeta. Ninočka je držala ruku iza vrata i zbunjeno micala svijećom. Njoj se pričinilo, da je netko kihnuo, i nenadano je osjetila, da se blizu njene ruke potajno i šutljivo priprema nešto ogavno. Ali prije nego što je imala vremena, da šta misli, prihvatila je znojna debela ruka svijeću i s frivolnom ljubeznošću lako pritisnula vrške Ninočkinih prstiju na glatki hladni stearin.

— Merci, merci, milostiva gospojice, — brzo je i još neprirodnije progovorio isti glas.

— Ah ništa, molim, — mašinalno je odgovorila Ninočka i povukla ruku.

U susjednoj sobi kao da je sve zatihlo. Čulo se samo nejasno zadržano šuštanje.

Ninočka se umirila, sjela na krevet, umorno uzdahnula i počela se razodijevati. Ona je svukla cipele, suknju i bluzu i ostala sjedeći u samoj košulji i dugim crnim čarapama sa svijetlo plavim podvezicama od gume. Njene u uske crne čarape stegnute noge činile su se milo malene i djetinjski nježne, a tanke i oble ruke naivno su bliještile. Ona se stala

češljati za noć: položila je ukosnice na koljena i počela plesti kosu.

— Milostiva gospojice, — opet se iza vrata razljegnuo glas, — mi pijemo čaj . . . moguće da i vi želite s nama jednu čašicu?

Bio je to isti glas, pijan, neprirodno uljudan, ali nešto se novo, uznemireno, čulo u njemu: činilo se, kao da se kod svake njegove riječi žedno i uzbudjeno raširuju njegove nosnice.

— Ne, hvala! — prestrašeno je odgovorila Ninočka hvatajući se za pokrivalo.

Glas je zamuknuo i nastala je tišina. Jednu se sekundu činilo, da sve šuti, ali zatim se kroz prozorsko okno čuo dalek šum i soptanje s rijeke. Vjetar je zadrmao prozorom i zavijao pod strehom, odakle je nešto palo i razbilo se dolje staklenim zveketom. Vjerojatno se razbila ledena svijeća.

Tiho, gotovo potajno, kao da se hoće sakriti, legla je Ninočka u krevet i navukla pokrivalo sve do podbratka. Njene oči proširile su se i nepomično gledale na vrata s nepojmljivim, ali hladnim užasom, dok su u glavi, kao preplašene ptice, bistro i čudnovato kružile misli.

„Treba bježati . . . Kad bi samo Matvej došao . . .“

Ali mjesto da bježi, ona se bojala maknuti, jače je povukla pokrivalo k podbratku s grčevito stisnutim prstima i nastojala se umiriti.

„Nesmisao, pijani su . . . što oni mogu učiniti . . . oni ne smiju unići . . .“

Njoj se to činilo tako jednostavno i sigurno, ali već je istog časa osjetila, da se približava nešto nevjerojatno, besmisleno, ali užasno.

Iza vrata je bilo tiho.

— No da . . . a zasun je, slgurno, pustila . . . — netko je strašnim, tihim šaptom prošaptao posve blizu, kao nad samim Ninočkinim uhom. I od šapta, koji ju je tako užasno upravo zbog toga, što se jedva čuo, a ipak ga je čula, kao da je netko prodirao i gromko zavikao, Ninočku je obuzeo smrtni strah.

— A što mi imamo riskirati? . . . — prodro je u njeno uho isti oštar šapat i u isti čas čuo se osobit, oprezan i zloban šum. Kao da je netko iza saga tiho, jedva dišući, kušao otvoriti vrata. Ninočki se sve zalilo i zaokružilo u glavi, nestrašan životinjski užas obuzeo je njeno tijelo i dušu, nekakva je oštra i jarka misao o užasnoj i nevjerojatnoj be-

smislici i o njenoj neizbježivosti rasvijetlila, kako se činilo, cijeli svijet; i kao da ju je netko bacio u zrak, Ninočka je skočila i stala uz krevet, polugola, mala i još ljepša, kao životinjica.

Sag se tiho pomaknuo i iza njega je u sjeni istupila i stala nekakva nejasna i teška sjena.

— Tko . . . što hoćete! . . . Otidjite, ja ću vikati! . . . progovorila je Ninočka tužnim, drhtavim glasom.

Sjen se nenadano zakolebala, učinila jedan korak i velik crven, težak čovjek napola je pao, napola unišao u sobu. I odmah za njim pomakla se druga sjena i treća.

— A . . . mi smo došli . . . zahvaliti vam se za svijeću . . . i . . . uopće . . . moguće, da vam je dosadno . . . tako krasna djevojka i istodobno . . . — smućeno je i strašno progovorio čovjek, a po njegovim okruglim debelim očima, koje su izgubile svaki čovječji izraz, Ninočka je uvidjela i pojmila, da je pijan, i još nešto, posljednje i sad već neizbježivo. I bacivši se na stranu, kao ulovljena, ona je divlje i oštro zavikala:

— U pomoć! . . .

— Tss . . . ti! — zviznuo je netko prestrašeno.

Zatim se ogromno, teško i vruće tijelo zavalilo na nju i sa svom je silom pritisnulo popreko kreveta. Netko je sa zaznojenim tvrdim prstima čvrsto zgrabio njenu golu nogu iznad koljena i odrinuo je na stranu, nešto nestrpljivo mrmljao, mokro se zadihavši od sve veće zlobe i neuzdržljive strašne požude . . .

II.

Oni su se smjesta otrijeznili, kad je već sve bilo gotovo i kad su se nasitili. Tada im se predočio sav užas učinjenoga, hladan i bespomoćan.

Vani je već svitalo, svjetiljka se gasila, u sobi je bilo zadušljivo i ogavno. Jastuci ležali su po podu, pokrivalo je bilo zgužvano kod nogu. Mjesto košulje bile su na Ninočki samo još prnje i ona je ležala gola, s modricama i grebotinama na cijelom tijelu, prevrtala se, udarala, plakala i vikala i više nije bila lijepa, već jadna i strašna, moguće i mrska.

Blijedi, dugi redarstveni predstojnik, u samoj košulji i jahaćim hlačama, držao ju je na krevetu, navalivši se preko nje sa svim tijelom, a sa rukom joj je stiskao usta.

Doktor i sudac istražitelj stajali su uz njega i nelijepo se micali na mjestu. Ruke su im drhtale, oči se mutno širile, a lica su im bila čudnovato siva u jutarnjem mraku.

— Slušajte, draga . . . ta sada je već svejedno . . . vratiti se više ništa ne će . . . Slušajte . . . Ta sada je već svejedno, shvatite . . . — uvjeravali su je sva trojica, prekidajući jedan drugoga, da onda nenadano, plašljivo i rastreseno zašute.

Ali Ninočka, u kojoj više nije bilo ništa od prijašnjega, mekanog, nježnog, milog, već samo nešto bijedno, osakaćeno, grozno, izvijala se iz ruku predstojnika, otimala se i vikala, bezumno prevrnuvši oči.

— Što da sad učinimo s njom!? — očajno je i s kukavnom zlobom kroz zube progovorio predstojnik.

Iz sela se već čuo neodredjen udaljen šum. Pod samim je prozorom tri puta glasno i radosno zapjevao pijetao.

— A . . . — tako je grozno kriknula Ninočka otevši usta ispod predstojnikove ruke, i nenadano je njeno lice iznakazila strašna životinjska mržnja, — on ju je s bezobzirnom uvjerenom silom uhvatio za lice i tako ga strašno stisnuo, da su slina i krv oblijepili njegove prste. U sekundi oni su si pogledali jedan drugome u oči, uporno, kao da se slijevaju u jedan oštar pogled, i strašan je bio taj pogled, i nečovječan.

— A no, no . . . zak-krič-či! — progovorio je sa besmislenim triumfom.

III.

Bilo je jasno sunčano jutro. Od kuća i ograda još su ležale duge mokre sjene, a tamo, gdje je svijetlilo sunce, zasljepljivo se sjajila mokra trava, a u smrznuto blato zatoptane vlati bliještile su se kao zlato. Na školskom dvorištu bilo je još pusto i vidjeli su se samo ravni tragovi točkova, koje su kola ostavila na mokroj zemlji. U sobi za prispjele činovnike bilo je porazbacano sve pokućstvo, osim divana, koji je kako treba i čvrsto stajao popreko vrata, okolo su ležale vinske boce, mutne čaše, otpaci razmočenog odvratnog pepela i zgaženi čikovi. Bilo je teško pomisliti, da su u toj sobi bili ljudi. Iza vrata, u Ninočkinoj sobi, bilo je tiho i mirno, i činilo se, da njene čvrsto zatvorene vjedje, kao i jako stisnuti zubi, mučaljivo čuvaju tajnu.

Oko jedanaest sati skupila se uz školsku verandu hrpa dječaka i djevojčica. Oni su se lovili, natjeravali, tukli i zvonko vikali, kao jato vrabaca. A u jedanaest sati nastala je nenadana, uzbudjena i zlokobna tišina. Netko je teško i odredjeno škripajući nogama protrčao ulicom sa strašnom viješću, i seoce je oživjelo. Sve se uznemirilo, sa svih strana kao iz praznine pojavljali se ljudi i bježali k školi, crni i preplašeni, i vikali su. Pohrlio je stari Ivolgin, debeli starešina i seoski stražar. Otvorila se vrata i u tihu, tužnu Ninočkinu sobu, za koju se činilo da je zavazda zamukla, šumno su navrli ljudi sa čudnovatim, prestrašeno radoznalim očima.

Bilo je tu tiho i tužno i mučaljivim je, žalosnim jezikom govorilo o nepoznatom, strašnom svršetku života. Bilo je sve uredjeno i očišćeno, očevidno u brzini, nevješto i tudjim rukama: pokućstvo je bilo namješteno u najvećem redu, krevet pospremljen, kao odavna napušten i zaboravljen. Ninočkino je bilo odijelo složeno na stolcu i previše uredno, lažljivo. I u sobi je zaudaralo nekim jedva zamjetljivim, gotovo neopazivim, ali strašnim, sumnjivim zadahom.

Ninočka je u čistoj bijeloj košulji, s još neizgladjenim naborima i još mirisavoj od sapuna, visjela u uglu sobe na klinčanici, s koje je skinuto sve odijelo. Tanke ruke, već pozelenjele i nemoćne, visjele su niz tijelo, noge u crnim čarapama sa svijetlo modrim podvezicama nenaravno su se spustile kao da streme k zemlji, a glava je bila zabačena natrag, velika, naduvena, posivjela, s nečovječnim staklenim očima, sa sivim jezikom, grbom, koja je nastala medju mrtvim hladnim posivjelim usnama, na kojima je ležala zgrušana nečista krvava pjena, i s izrazom užasa i bola, nepojmljivog, kakvog si živ čovjek ne može zamisliti.

Divlje je kričao starac Ivolgin, bezumno su kričali, nerazumljivo govorili ljudi, kao da su nenadano sišli s uma, a ulicom je prošao težak uzdah i raširio se gustom crnom gomilom naroda, što se tiskao prema verandi. Užasu i gnjušanju nije bilo ni kraja ni mjere, rasla je strast osvete.

IV.

Redarstveni predstojnik, sudac istražitelj i liječnik prispjeli su drugi dan u sumračje, ali ne zajedno, nego rastavljeni. Bilo je još svijetlo, ali sjene su se već počele ra-

stezati i u njima se zabijelio tanak škripav led. Iz općinskog ureda pošli su u školu, oko koje je bilo već pusto, te su stajala samo dva bezlična seoska stražara. Činovnici su se šuteći uspeli na verandu i unišli u školu. Debeli naduti liječnik teško je disao i zbunjeno micao prstima, kao što prignječena životinja grebe zemlju; suh, visok redarstveni predstojnik išao je naprijed i njegovo je lice bilo tvrdo kao kamen, odlučno i uvjereno, a sudac istražitelj držao se po strani i njegova tanka bijela šija ispod malenog besramnog lica sa zašiljenim svijetlim brcima ježila se i stiskala u pleća.

Predstojnik je prvi unišao u sobu i pošao ravno k Ninočkinoj lešini, koja je nepomično i hladno virila kroz ponjavu, Jednu sekundu gledao joj je ravno u strašno mrtvo lice, a zatim se okrenuo i rekao gluho, željeznim glasom:

— Odvucite je . . .

Oba stražara odmah su bacila svoje kape za vrata i oprezno bučno se nosiljkama približili krevetu. Ruke su im drhtale, a užas i sažaljenje vidjelo se i na sagnutim napregnutim ledjima, ali njihovo je disanje bilo tupo i pokorno.

— Brže, — istim je gluhim i već od navike tvrdim glasom rekao predstojnik.

Seljaci se užurbali. Crne nožice uzdrhtale su, podigle se i nemoćno spustile. Ispod lakta, pokrivenoga grubom, kao zemlja ridjom ponjavom, ispala je blijeda zelenkasta ručica i objesila se prema podu.

— Iznesite je na dvorište, u sušu . . .

Seljaci se okrenuli, stali, opet okrenuli i primivši rukama iznesli nešto, što se činilo strašno teško i lomno.

I kad su se crne nožice čudnovato se nagnuvši naprijed pojavile iza školskih vrata na verandi, isti je teški pridušeni uzdah užasa i sumnje prošao ulicom nenadano zasjavši u stotinama široko otvorenih očiju.

— Rastjerajte narod, — brzo je, prestrašeno se zadihavši, progovorio doktor u uho predstojniku.

Predstojnik se uspravio. Njegovo lice postalo je službeno i hladno i on je zakričao gromkim glasom:

— Još ste tu . . . Razidjite se, marš! . . .

Gomila se šuteći uznemirila, naježila, zakolebala i stala.

— Razidjite se, razidjite! — najedamput su nesuglasno i prestrašeno zavikali seoski stražar i oružnik mašući rukama prema svjetini.

Ninočku su već donesli u sušu i tamo je spustili na smrznut pod. Malena mrtva glavica tiho se zakolebala i zamrla.

Jedan stražar, blijed i svijetlih kosa, plašljivo se prekrstio.

Predstojnik je mimogred pogledao na njeg i mašinalno rekao:

— Odlazi . . . Zovi svjedoke.

Seljakovo se lice naježilo, kao da se okrenulo unutra, i tupi strah mikrokefala istupi na njegovo lice iza svijetlog i prozračnog sažaljenja.

V.

Poslije razudbe su doktor i sudac istražitelj tiho sjedili u oblasnom uredu. Vani je već bila noć bez zvijezda i crno je gledala na prozore. U tamnom predsoblju činilo se, da netko stoji i sluša.

— Ah, Bože moj, Bože moj! — tiho je uzdahnuo liječnik savijajući smotku debelim prstima, kao da je zaboravio, kako se to radi.

Sudac istražitelj brzo ga je pogledao i počeo hodati po sobi.

Obojici je bilo neizrecivo strašno i činilo im se nemoguće, da jedan drugome pogledaju u oči. U oteščanim glavama, koje su nenadano postale ogromne i bolesno prazne, kao kod ludjaka, skakale su i vrtjele se uspomene. One su bile bezoblične, ali oštre, kao noževi.

Na časove se činilo liječniku, da je sve to „tako", zabluda, pogrješka, koja se dade popraviti, da će se sve to svršiti, proći, i da će se opet živjeti isto tako lijepo, veselo i udobno, kao i prije. Ali nenadano se natisnula ognjena nepojmljiva magla: lijepa gola žena u crnim čarapama sa svijetlo modrim podvezicama, žena, koja je u času postala samo stvar, s kojom su oni radili, što su htjeli, s bezumnom nasladom, žestinom i snagom, mučili mekano, slatko i vrelo tijelo, nenadano je isplivala iz magle pijanog bezumlja i zaborava — s pomodrjelim hladnim trupom. I život je nestajao, nestajala je mogućnost da se živi, budući dan provalio se u crnu jamu bezizlaznog straha. Ustajala su nekakva prijekorna lica, poznata lica pričinjala se stranima i strašnima, nad glavu se podizale neizbježive ruke vlasti, a srce je padalo, zamiralo u bezdnu stida i straha.

— Ah, Bože moj, Bože moj! — sjetno je uzdahnuo liječnik, kao da moli od žalosti, i njemu se prohjelo zalomiti rukama, od tuge se udariti u glavu i zaplakati.

A sudac istražitelj brzo je hodao iz kuta u kut, sve brže i brže, i sličilo je, kao da on hoće od nečesa pobjeći. Za njim je postojano škripao pod, — činilo se, da netko nevidljiv ide za njim. U njegovoj okruglo i glatko obrijanoj bijeloj glavi kao miševi su bježale crne misli i nestrpljivo tražile izlaz. Liječnikovi uzdasi su ga razdraživali. Njemu se činilo, da nema vremena za uzdisanje, već da sada treba samo jedno: postati tvrdim. Hladna misao o maloj poginuloj ženi stajala je u tamnom kutu njegova mozga, mirna i nepotrebna.

— Ah, Bože moj! — uzdisao je liječnik.

Bjesnilo je zavladalo sucem. Njemu se činilo, da se ti teški uzdasi vješaju o njegove misli, i one okretne i spretne nemoćno pružaju i kruže na jednom te istom mjestu. On se brzo okrenuo, i izbečivši male, prozirne, kao led hladne oči bijesno je kriknuo:

— Šta vi pjevate! Koga vraga, u samoj stvari . . .

Nenadano je crna i brza misao iskočila i zablisnula u njegovim očima s obmamljivim, nesigurnim svijetlom.

— Sam je svario kašu, a sad još cmizdri kao stara baba . . . — progovorio je sa strašnim i zlobnim izrazom ne gledajući doktoru u oči.

Doktor je pojmio i pocrvenio. Ogromno okruglo njegovo lice postalo je crveno i sjajno kao naduvena lopta. Po cijeloj se sobi čulo, kako je krotko i teško uzdahnuo.

— Što? . . . Ja? . . . Sve ja? — ispretrgano je progovorio polagano se dižući na kratke noge.

— Dakako, vi! — bijesno je potresao glavom i škrinuo zubima sudac istražitelj pošavši mu u susret.

Svjetiljka se na stolu preplašeno zatresla i zeleni je zaslon upozorujući žalobno zazveketao. Svijetlo je padalo na rastavljene noge i grčevito stisnute pesnice, a lica su bila u sjeni i samo se oči mrtvo i strašno bliještile.

— Ja? — ponovno je zapitao doktor i davio se u hripanju i kriještanju.

— Vi, vi, vi! — resko je i divlje zavikao sudac.

— A tko je prvi rekao! — zahripao je doktor . . .

— Ja sam u šali rekao, a vi ste prvi unišli!

— A tko je bio po redu, po redu! . . . Zar ja? . . .

— A tko je rekao, da nam se ne treba ničesa bojati!

Oni su stajali jedan prema drugoui s licima iznakaženim u strašnim grimasama, s okruglim očima, koje su osim straha i mržnje izgubile svaki drugi izraz, i izviklvali optuživanja, gola i prevraćena kao fantomi. U njihovim izgubljenim dušama i pomućenim mozgovima kao da je vikao neki neizrecivo prodiran glas, a samo radi spasa:

-- Nisam ja, nisam ja . . . on je, on, on! . . .

Bilo je to slično, kao da se uspinju jedan drugome na pleća, guše se i udaraju po glavama zapadnuvši nenadano u zagušljiv i uzak zdenac, pun stradanja i straha.

Vrata su udarila i preplašivši se od zvuka oni su se lecnuli, problijedjeli i zašutjeli.

Ušao je redarstveni predstojnik. Na njemu je bila hladno siva kabanica s blistavim dugmetima i duga sablja. Lice se činilo kamenim, a oči metalnima. I sav je on bio — siv i tvrd.

On je pristupio k stolu, upro se o nj rukama i rekao, gledajući u stijenu medju njima:

— Sad ću započeti istragu . . .

I ne videći, ali osjećajući, kako su oni problijedili, on je nakrivio usne na stranu i progovorio:

— A, slavno smo proveli noć . . . Šteta, da se luda prepala. No, nlšta.

On je sa smiješkom pogledao i jednog i drugog i dodao surovo, promijenivši glas:

— Kakogod bilo, nama ne treba propasti zbog žene . . . Treba postati tvrd. Što? Evo, ja sam ovaj čas saznao, da su dva seljaka vidjela, kako je čuvar Matvej Povaljnij noću izišao iz škole . . . Što? . . .

— No, pa što? . . . bezvučno je upitao doktor.

I opet je crna brza misao iskočila u mozgu istražnog suca. U njegovu je griu uskliknulo nešto radosno.

— Evo nam spas! — To ne će biti silovanje, bit će grabež . . . Grabež je pojmljiviji i nije tako napadan! . . . Shvaćate li? . . . Čuvara smutiti i zaplesti nije teško, ja ću se pobrinuti . . · A silovanja ne treba . . .

— Aha . . . — zategnuo je predstojnik, kao da prisluškuje nečemu udaljenom istegnuvši dug, žilav vrat.

A sudac je istražitelj hrlo šaptao brizgajući slinu, sa bezvučnom brzinom okrećući oči i hvatajući se za rukav sive kabanice.

Već prema tome, u koliko je on govorio, da treba sve svaliti na čuvara, debeli je naduti doktor postajao slabiji i držao se kiselije. Nov užas — još uvijek užas! —

ustajao je pred njim, zaogrnut u plašljivu zavodljivu riječ, i doktoru se činilo, da to ne će izdržati.

I kad je sudac zašutio, doktor se teško i nemoćno spustio na stolac, udario laktovima o stol i zakrilivši lice debelim naduvenim prstima gluho progovorio:

— Da, kako . . . Gospode, što je to!

Predstojnik je polako okrenuo k njemu nepomično željezno lice.

— A što da se radi? — upitao je hladno.

— Pa za to se kažnjava robijom . . . Za nas će poći nevin čovjek . . . !

Na sučevu se licu sve jače i jače razigravalo nešto neuzdržljivo divlje, neki bijesni ushit zvijeri, koja se spašava.

— No, pa što onda, — rekao je predstojnik tvrdo, žestoko i tako spokojno, kao da se radi o nečem posve običnom.

— To je nemoguće . . . ja ne mogu! — zastenjao je doktor još jače stiskajući prste k licu.

-- Kako to— ne mogu! — javio se sudac.

- Ne, ne mogu . . . — zatresao je doktor glavom ne otkrivajući lica. I njegov je glas bio žalostan, prigušen i gluh: — ne mogu . . .

— A mogao si!? — kriknuo je sudac.

— To se . . . ne znam, kako . . . desilo se . . . No, pa što . . . A to ne mogu! . . . — isto je tako gluho rekao doktor.

— A tako, ne možete? A na dvanaest godina na robiju . . . što? — upitao je sudac s beskonačnom mržnjom i triumfom, nagnuvši se do samog njegova uha. — A žena, a obitelj . . . što?

Doktor je brzo spustio ruke sa crnog, mokrog, podbulog lica, nepomično ga pogledao mutnim bezumnim očima i nenadano klonuvši glavom na stol prodirno zaplakao i zastenjao.

— Bože moj, Bože moj . . . što je to, što je to? . . . — glava je njegova skakala i plazila po kraju stola kao velik mekan mjehur.

— I pojmite ga . . . — rekao je predstojnik s hladnim prezirom odlazeći od stola. — Što da glupana uvjeravaš . . . Ne shvaćam . . .

Doktor je htio zaustaviti jecanje, a zatim se činilo, kao da će gromko i strašno zahohotati.

Sudac se prestrašeno ogledao za vodom, utisnuo čašu u mokre doktorove zube i plašljivo tvrdio:

— Prestanite . , . No, što vi to . . . No, poigrali se s djevojkom . . . pijani smo bili . . . Na našem bi mjestu svaki

to učinio . . . Zar smo mi htjeli njenu smrt, što li? Pijte vodu . . . Prestanite . . . Ne kričite . . . No, izašlo je tako, pa što ćemo . . .

Predstojnik je najednom napola zastenjao, napola se nasmijao. Sudac istražitelj preplašeno se okrenuo k njemu i jedan mu se čas pričinilo nešto strašno; kao da su svi sašli s uma. i on sam, i njegovom je lubanjom prošla grčevita drhtavica. Predstojnik je smjesta skočio, zgrabio mu iz ruku čašu, sa zveketom je bacio o pod i s bijesnom silom uhvativši doktora za pleća progovorio kroz zube:

— Šuti . . . Gade ogavni! Ubit ću te!! . . .

Doktor se okrenuo u njegovim rukama, kao da se njegova glava otela od tijela, i nemoćno šaputao:

— Ja p . . . pojmim . . . žao mi je . . . p . . . pustite me . . . ja ništa . . .

VI.

Još iste večeri, nevidljiva i nečujna, idući tajno od usta do usta, raširila se na sve strane teška glasina o zločinu. Bilo je posve gluho i tiho, ali u toj se mrtvoj tišini činilo, kao da očajan krik leti od čovjeka do čovjeka, i u dušama je nastala bolna, strašna i teška tjeskoba, rodila se zabuna. Ona se zatajila u dubini i kao da je silazila sve dublje i dublje, ali nenadano, a da nitko nije znao ni kako ni gdje, upravo je kriknuo u gomili nekakav paničan glas: to se tjeskoba trgnula s usta i raširila s kraja na kraj. Ujutru su radnici tvornice papira i na najbližoj željezničkoj pruzi napustili posao i u crnim skupinama išli preko poljâ u selo.

— Sami su ubili, sami i sudili, — progovorio je teški gluhi glas, i u njegovu je šaptu raslo nešto ogromno, općenito, grozno kao oblaci, kad se nadvijaju.

To je raslo ukrućenom silom i izvanrednom brzinom. I u svom stihijskom pokretu upilo je u se svu zatajanu, prigušenu, vječnu uvredu. Činilo se, kao da je sjen male, izmučene žene u djetinjskim crnim čarapama, s naivnim, svijetlo plavim podvezicama utjelovio u sebi nešto općenito, svijetlo, mlado, beskonačno i beznadno zadavljeno i ubito. Nije se htjelo vjerovati, a noge su same išle na onu stranu, kao na zov zamirućega glasa, i oči su same od sebe dobivale grozan i očajan izraz.

Kad su rano ujutro stražari iznesli jednostavan lijes na ulicu, već je ogromna svjetina kao zakovitlani vrtlog zakrčila svu ulicu. Ona se mučke razilazila pred malim žutim lijesom, koji je polagano plivao u vazduhu. Nitko nije znao, što da se radi, i svatko je s mukom gledao u žuti lijes, pod kojim se, kako se činilo, zatajio napregnut, mučaljiv očaj. Bilo je tiho, ali negdje otraga, u daljini, još se gluho i teško vraćao nekakav odmjeren i sve jači podzemni šum.

Bijelo je nebo postalo već prozračno, a inje se vizionarno bijelilo na drveću, na zemlji i na plotovima. Jedna je jedina zvijezda na istoku sve više blijedjela slabo i pečalno. Crna gomila, polagano slijedeći crni krst, krenula se i pošla za lijesom po tihoj i dugoj ulici. Bilo je tako čisto, prozračno i jasno na nebu i tako bespokojno i grubo dolje na crnoj zemlji. Lijes su brzo donesli do crkve i polagano stali zavijati na groblje.

Netko je resko i uporno kričao.

Ivolgin, bez kape, sijed i divlji, bježao je za lijesom i kričao mašući koščatim rukama.

— Stoj, stoj! . . .

Lijes kao da se sam od sebe zaustavio i neodlučno se zakolebao na mjestu. Ivolgin je dobježao. Sijedi čuperci njegovih vlasi stršili su na sve strane, a stare njegove oči izbuljeno su gledale nad iskrivljenim usnicama.

— Kuda!? — zakričao je zadihavši se i hvatajući za lijes: — natrag! . . . Ubili, a sad hoće zatajiti?! . . . Lažete, lopovi! . . . Natrag! . . . Mi ćemo još pogledati, kako . . .

Gomila je gluho zamrmljala i taj mrmor bio je sličan približavanju poplave.

— Gospodin Ivolgin, za te riječi vi ćete i odgovarati . . . jako jednostavno! — zagrozio mu se i zavikao žandar i protisnuo se medju njega i lijes. — Nosite, djeco, nosite . . .

Ivolgin ga je makinalno uhvatio za ruku i grozničavo mrmljao drhtavim usnama izbuljivši divlje, obezumljene oči.

— Ne hvatajte me! — sa silom mu žandar istrgne ruku i izdere se na njega, a njegov je glas zvučao uvrijedjeno i uvjereno.

Ali Ivolgin je šutio i makinalno lovio za njegovim laktom i kao da je šutke mrmljao nešto, grčevito, kao riba, kad otvara i zatvara usta.

— Pustite! — bijesno je kriknuo žandar.

— Oni su ubili . . . Sami ubili . . . — najzad je promrmljao Ivolgin: — a vama je to . . . grijeh . . . grijeh . . . . Ta vi znate . . .

— Što ja znam? — čudnim glasom, kao da se nešto razljutio, zavikne žandar i suviše drsko: — što je to . . . vaša stvar? . . . Stražar, vežite ga! . . .

Plav i blijed seljak splašeno je uzeo Ivolgina za ruku.

— Braćo, što je to? — zakriči netko u gomili sa tužnom sumnjom u glasu.

— Pusti, zašto ga hvataš! . . . Ubojice! . . . Ne dajte pokopati . . . Državnog odvjetnika treba pozvati . . . A-a . . . ne daj! — neskladno su i neglasno zavikali glasovi i nenadano se pokrenulo, zatalasalo natrag i opet pošlo naprijed.

Žandar je nešto iz svih sila zakričao, ali samo divljom notom čuo se njegov glas u kaosu ostallh urlika. Lijes se nenadano zanjihao i brzo se spustio dolje usred gomile.

VII.

Drugi dan oko podneva, pozvani brzojavom predanim na željezničkoj stanici, došli su oružnički zapovjednik i predstojnik redarstva.

Od jutra je cijelo selo bučilo i bilo uzrujano. Lijes je sam stajao u crkvi i na njegovu žutom kroviću mutno je sjalo sunce.

Debeli oružnički zapovjednik teško je i službeno sišao s kola i ne odviše glasno, ali tvrdo i mirno rekao predstojniku redarstva:

— Hipolite Hipolitoviću, odredite glede svjedoka i da se lijes smjesta zakopa . . .

A sam je mirnim i tvrdim koracima pošao prema crkvi.

Cijelo predvorje i dvorište crkveno bilo je pokrito crnom. mučaljivom gomilom. Prošli su žandari, prošao predstojnik redarstva i oružnik. Čulo se, kako neskladno odjekuju njihove noge po kamenom crkvenom podu. Zatim su opet izašli i žut krović lijesa pokazao se u crnoj površini vrata i zakolebao se u uzduhu visoko nad svjetinom.

— Živo okreni! — oštro je i službeno govorio oružnički zapovjednik i pozorno koseći očima na sve strane.

Svjetina se pokrenula tiho kao automat i skupila uz predvorje. Lijes je stao.

— Razidjite se! — kriknuo je oružnički zapovjednik istupivši naprijed.

— Kako to . . . razidjite se!? Ubili, a sada razidjite se . . . lijepo! — odgovorio je netko iz gomile.

Ivolgin, sijed i odlučan, s bijelim krstom na sivoj kabanici, udvorno je i odlučno istupio nasusret oružničkom zapovjedniku.

— Dozvolite, — uzdržano je i tiho započeo, primaknuvši se posve blizu zapovjedniku, — glas naroda pokazuje na . . .

— Što vi? — brzo okrene k njemu glavu i upita zapovjednik i gnjevno se natmuri.

— Ja velim, da mi svi znamo za ubojice . . . Ne smije se dopustiti, da to užasno djelo . . .

Zapovjednik mu mirno i sumnjivo pogledao u oči i odmah odvratio:

— Dopustite, to nije vaš posao! . . . Tko ste vi? . . . Udaljite se!

On je mekano, ali odlučno odstranio Ivolgina, koji mu je stajao na putu.

— Opreznije! — nenadano je bijesno i strašno kriknuo Ivolgin silom oturnuvši od sebe njegovu ruku.

Ispravuik se naježio i nenadano poblijedio.

— Tiše, tiše . . . vi . . . — jedva čujno i ne gledajući na Ivolgina promrmlja: — Nosite, djeco . . .

Bilo je dugo, mučno ćutanje i nepomičnost. Lijes se tiho zakolebao u predvorju.

— Djeco, — zakričao je zapovjednik tankim, napregnutim glasom blijedeći sve više i više: — znadete li vi, što radite? Za to treba odgovarati. Propustite . . . Istraga će razjasniti, tko je krivac . . . Sud će suditi, a vi ćete odgovarati . . .

— Suditi . . . prosuditi . . . istraga! . . . He — hehe! — veselo i glasovito zakričali su u gomili. — Spretni ljudi! . . . Ne, brate, samo ti idl! . . . He! . . .

— Propustite! — izgubivši nenadano prisutnost duha kriknuo je i odviše jasno i uzrujano zapovjednik. Šta je to . . .

— A, to! — kriknuo je Ivolgin opet se protisnuvši k njemu, — vi mislite, da za vas nema suda? . . . To ćeš vidjeti, podlače! . . . Eto tebi sud!

Oružnički zapovjednik tiho je ispod oka pogledao okolo i stupio korak natrag. I sva gomila, kao da ju je netko gurnuo, pošla je za njim.

— Hipolite Hipolitoviću! — zbunjeno je prihvatio zapovjednik.

Visok, siv predstojnik uvjereno je koračio mimo njega k Ivolginu i na njegovu odlučnom licu bio je izraz tvrd, hladan, kao da još nešto ne shvaća.

Ali odjedared, u taj isti čas, kad su predstojnik i oružnik uhvatiti Ivolgina, visoki se i suhi obrtnik s dugim i bezbojnim licem odjedared promijeni u licu i, bijesno spustivši oči, udari kozičavom i teškom pesnicom predstojnika ravno u lice.

— Ubojice! . . . zastenjao je.

Briznula je krv i nešto je bolesno i odvratno prasnulo. Predstojnik se zanjihao, ali je ostao na nogama. Njegovo tvrdo lice postalo je odjedared bezobrazno, ali nije izražavalo ni užas, ni bol, već samo nekakav bezuman, zadivljen, zvjerski bijes. On je riknuo i zgurivši se kao mačka bacio se na obrtnika. Na čas su oni stajali obujmljeni, zatim se zanjihali i najednom pali dolje lupajući stepenicama predvorja.

I sve je teško uzdahnulo i zavrtjelo se. Strašan, blijedi prizrak uništavanja ustao je nad svjetinom i njegov blijed užas odrazio se na licima, koja su zasjala u divljoj tučnjavi.

— A no . . . Bježite, djeco! — zakričao je netko tankim, veselim i strašnim glasom.

Predstojnik i starješina bježali su jedan za drugim po blatu, po snježnoj bljuzgavici, po hladnoj vodi, koja im je brizgala sve u lice. Bježali su, hripali i zadihavali se, grozni sa različitim strašnim licima, i bili su slični na nekakve ogromne zeceve, koji bježe ravno u polje, ne razbirući puta. Daleko otraga, s vikom i psikanjem, rasipano je bježala svjetina.

VIII.

U noći je po tamnoj i blatnoj cesti, koja je izlazila iz mraka i ulazila u mrak, prispjela u selo velika, teška masa. Ništa se u njoj nije moglo razabrati, ali se čulo, kako su upozoravajući rzali konji, drobno i mnogozvučno udarale u zemlju potkove i kako je sa zveketom, jedva čujno zvoncalo oružje. Nisu se vidjela ni lica, ni kretnje, i činilo se, da ide jedna gusta grozna sila.

Vojska se zaustavila na trgu. Na ulici je bilo tiho i pusto, samo uzrujana pseta vijala su i stajala po dvorištima. Gdjegdje su se u tamnim tajinstvenim prozorima pojavljala svijetla i odmah se ugasila.

Dio vojnika, neodredjene, nejasne sjene, sjašio je s konja i unišao u ogradu crkve. Zatim su iznesli iz mraka tamni sanduk i brzo ga iznesli uz ogradu, koja se mutno bijelila, u crkveno dvorište. Bilo je tiho.

I dugo je bilo tiho, dok nije nastao siv i uzbudjen dan.

Kad je svanulo, po glavnoj su cesti, koja vodi od tvornice, na kojoj se nisu dimili, već stajali kao ogromne ugašene svijeće, mrtvi dimnjaci, pružile se crne hrpe mračnih i zlogukih ljudi. Oni su se pojavljivali na trgu kao crne sjenke, lijepili se jedan o drugog, rasli i raširili se po trgu, kao gusta mrlja na snijeg prolitog crnog ulja. Blijeda napregnuta lica sretala se i razilazila, okretala se jedno drugom i gledala na vojnike strašnim produbljenim izrazom.

Polovica trga i crkva bila je zakrčena gustom crnom gomilom. Uz crkvenu ogradu trčali su ljudi. Na ogradu, prema svaljenim brvnima i daskama, vrvjela je šarena i ujedno jednolična masa glava.

Na drugoj strani trga bilo je pusto i tiho kao i prije. Tamo su nepomično u dugim redovima stajali konjanici i red njihovih kamenih, nepronicavih lica bio je okrenut k svjetini. Oni su sjedili jednolično i nepomično i samo su konji mahali glavama kao da obilaze sprijeda nekakve sive ljude, nikome neizvjesne, koji su se čudno bliještili na sivoj zemlji i sivim ogradama.

Zatim su ti ljudi pristupili konjima i brzo se i sigurno vinuli u sedla. Razljegnuo se jedan povik i dugi redovi vojnika najednom su se zakolebali i s bukom i zveketom u skoku krenuli preko trga na svjetinu.

Gomila se uskolebala. Pojedini krici bezumlja i užasa proderali su tišinu i sva crna masa pošla je s divljim krikom natrag na brvi i k crkvenoj ogradi. Veliki konji oštro su mahali glavama i odupirući se, natiskivali se na ljude. Visoki, mršavi obrtnik poskočio je od crkve nasusret konjima i viknuo visokim glasom:

— Naši, ovamo! Naši, ovamo! . . .

Jedan za drugim potrčall su natrag veliki, crni ljudi.

— Bježi, bježi! — zakričali su neskladno i strašno.

Sve se smiješalo kao u vrlogu. Zrakom zviznu batine, kamenje, zamahnu ruke i okrenu lica, uzbunjena, crvena lica s dugim očima. Sad se više nisu čuli krikovi, već neka mješavina od hripanja, krika, žestokih udaraca po nečem živom i gluhih, teških padanja I nenadano se razljegnuo

stihijski, pobjedonosni urlik. U daljini, na kraju trga, vidjeli se kozaci, no ne više u pravilnim, sivim redovima, već u rastepenim, jadnim hrpama. A na njih je sigurno i strašno letjelo teško kamenje.

— Naši pobjedjuju! — zakričao je visok čovjek i nasmiješio se djetinjskom radošću i uzbudjenjem.

— Gledaj! . . . — tiho i jasno rekao je netko u gomili.

Na toj strani trga, polako i odmjereno, raspletala se duga siva hrpa i jasno se vidjelo, kako je odjekivao brz i odmjeren korak stotine nogu. Nenadano se sve stišalo i na trgu je opet ustao nekakav mučaljiv i blijed prizrak.

— Ne smiju, boje se! — splašeno i nepovjerljivo govorili su neki u svjetini.

Nešto svijetlo, istinito, što se činilo tako jednostavno i naravno, samo se po sebi namitalo, nastojeći da uvjeri tjeskobna srca.

— Braćo . . . kako to? . . . a što sada? . . . upitao je stari obrtnik snizivši žalosni glas.

I odmah zatim nešto je udarilo u zemlju i nebo. Sivi ljudi nekuda su iščezli i nestali u oblaku lakog i modrikastosivog dima . . .

IX.

Prema večeru razišli se oblaci i prosjalo sunce. Na ulicama je bilo pusto i samo su kokoši tiho šetale cestom, a uz crkvu su bojažljivo podvinutih repova bježali psi i njušili zemlju. Bilo je tiho i strašno i činilo se, da nad zemljom, medju zamrlim i zatajanim životom i dubokim slobodnim svijetlo modrim nebom stoji neka nevidljiva mrtva, teška sila.

U suši kod oblasti ležali su na drvenom podu, u redovima, nepomični mrtvi ljudi i gledali uvis s ukočenim zavazda bijelim očima, u kojima je mutno blještao užas, upitljiv i bezizlazan . . .